

Dødens Ingeniører

Maskinfabrikken Topf & Söhne – Ovnbyggerne fra Auschwitz

Udstillingens originaltitel:

Techniker der »Endlösung«

Topf & Söhne –

Die Ofenbauer von Auschwitz

Udstilling og katalog udviklet af

Stiftung Gedenkstätten Buchenwald und Mittelbau-Dora

i samarbejde med Jødisk Museum Berlin

og Det Statslige Auschwitz-Birkenau Museum

Kataloget er udgivet på bestilling fra

Stiftung Gedenkstätten Buchenwald und Mittelbau-Dora

af Volkhard Knigge

i samarbejde med Annegret Schüle

og Rikola-Gunnar Lüttgenau

og desuden under medvirken

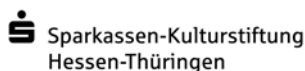
af Johanna Wensch og Friedemann Rincke

Udstillingen vises på Arbejdermuseet
fra d. 22. august til d. 30. december 2008

ARBEJDERMUSEET

Arbejdermuseet – The Workers' Museum
København

Udstilling og katalog
Er økonomisk støttet af

Fakten für eine faire Arbeitswelt.

København, 2008
© Stiftung Buchenwald und Mittelbau-Dora
ISBN 978-87-88626-39-1
Tryk
Find Druck & Design, Stuttgart

Inhold

Dødens Ingeniører

Maskinfabrikken Topf & Söhne – Ovnbyggerne fra Auschwitz
Jacob Bjerring-Hansen, Peter Ludvigsen 6

Når det unormale bliver normalt

Per Øhrgaard 7

»Uskyldige ovne«

Volkhard Knigge 11

1

Topf&Söhne – en ganske normal virksomhed 18

Firmaet 19

Brødrene Topf 20

Personalet 21

Produkterne 22

Kurt Prüfer, ingeniør med speciale i krematoriebyggeri 25

Ligbrænding i Tyskland 26

Ligbrændingsloven af 1934 27

2

KZ-forretningen – medviden og meddelagtighed 29

Den første ordre fra SS 31

Ligbrændingen i praksis 34

Auschwitz-Birkenau – nye udfordringer 37

Medviden og meddelagtighed 45

3

Dødsfabrikkerne i drift 52

Krematorierne i Auschwitz-Birkenau 55

Vidnesbyrd fra dødsfabrikkerne 57

4

Topf&Söhne som SS' kompagnoner – initiativer og fordele 62

Patentanmeldelse 64

Skærmydsler – selvbevidsthed – frynsegoder 65

Kurt Prüfers opsigelse – en spildt mulighed 67

Altid til tjeneste! 70

Ligbrændingsovne: producenter – udbredelse – typer 71

5

Efter krigen – beviser, erindring og benægtelse 74

Bortskaffelse og indsamling af bevismateriale i Auschwitz 75

Mellem erindring og benægtelse 77

Den første efterforskning af Topf & Söhne 77

Fire ingeniører i sovjetisk fængsel 78

Ludwig Topf indtager offerrollen 79

Ernst-Wolfgang Topf i Vesten 80

Topf & Söhne i DDR 83

Erfurt – de gamle fabriksbygninger og deres fremtid 84

J. A. Topf & Söhne – en kronologi 84

Billedfortegnelse 86

Kilder 87

Kolofon 88

Dødens Ingeniører

Maskinfabrikken Topf & Söhne –
Ovnbyggerne fra Auschwitz

Arbejdermuseet viser med denne udstilling et af de mørkeste kapitler i menneskehedens historie: folkemordet på millioner af jøder og på romaer, handikappede, krigsfanger og politiske fjender i Det Tredje Riges udryddelseslejre.

Had og menneskeforagt gennemtrænger historien om »Endlösung«, men lejrene var ikke bare udtryk for et primitivt og hadefuldt menneskesyn, de var i lige så høj grad præget af kølig beregning og rationel tænkning.

Virksomheden Topf & Söhne og dets ingeniører var medskyldige i udviklingen af lejrene til egentlige »DØDSFABRIKKER«, som de gaskammerudstyrede krematorier i Auschwitz-Birkenau blev kaldt af fangerne, der blevet tvunget til at arbejde og dø i dem.

Det er den teknisk-praktiske side af massemordet, som udstillingen og nærværende katalog fokuserer på. Dødsfabrikkerne blev planlagt ned i mindste detalje af, hvad der i dag ville hedde virksomhedskonsulenter og produktionsingeniører. Produktionen blev kontinuerligt udviklet og forfinet af engagerede teknikere, men etikken var helt fraværende. Teknisk perfektion og organiseret masseproduktion er Auschwitz-forbrydelsens særkende. Mennesker stod bag optimeringen, og mennesker blev tilintetgjort i produktionsmaskinen.

Fortællingen om maskinfabrikken Topf & Söhne's delagtighed i folkemordet er trukket frem fra historiens glemmebog af »Stiftung Gedenkstätten Buchenwald und Mittelbau-Dora«. På tysk er udstillingens originaltitel »Techniker der »Endlösung« – Topf & Söhne – Die Ofenbauer von Auschwitz«

Arbejdermuseet er stiftelsen »Stiftung Gedenkstätten Buchenwald und Mittelbau-Dora« taknemmelig for tilladelse til at vise udstillingen for et dansk publikum. En stor tak skal desuden lyde til fondens ansatte for et yderst professionelt samarbejde omkring løsningen af de spørgsmål, som udstillingens sproglige og indholdsmæssige tilpasning har afstedkommet.

Jacob Bjerring-Hansen, Museumsinspektør
Peter Ludvigsen, Museumsdirektør

Når det unormale bliver normalt

I den tyske forfatter Christa Wolfs bog *Kindheitsmuster* (Barndomsmønstre) fra 1976 fortælles om reaktionerne - eller manglen på dem - i en lille familie, da det nye nazistiske styre i 1933 gennemfører drastiske ændringer i livsvilkårene: »Indskrænkningerne af visse personlige friheder (blot som eksempel), som blev forkyndt for dem den 1. marts 1933, ville de næppe få at mærke på deres egen krop, for de havde jo heller ikke hidtil planlagt at lade noget trykke (pressefrihed) eller deltaget i massesammenkomster (forsamlingsfrihed): De havde ganske enkelt ikke følt noget behov for det. Og hvad angik bekendtgørelsen om, at »husundersøglser eller beslaglæggelser uden for de af loven fastsatte grænser er tilladt indtil videre«, så var den rettet mod en menneskeart, som de så at sige fra naturens hånd ikke hørte til, for nu blot, helt neutralt, at slå det fast.«

Christa Wolf eftersporede i sin bog sin egen barndom og ungdom i nazitiden i form af en fiktiv, men også stærkt selvbiografisk, beretning om familien Jordan i Landsberg an der Warthe, som efter 1945 kom til at høre til Polen og nu lyder navnet Gorzow Wielopolska. Med bogens »mønstre« menes den adfærd og de vaner, som grundlægges tidligt i livet, og Christa Wolfs udgangspunkt for at skrive er overvejelser over, om den form for passiv accept af i grunden utålelige tilstande, som beskrives i citatet, er noget, man kan være tilbøjelig til at praktisere resten af livet, uanset hvor meget man med sin forstand gennemskuer forholdene og måske endda forholder sig skeptisk til dem. Christa Wolf boede i DDR og kunne have mange grunde til at tage dette spørgsmål op - uden at der dermed skal være sat et bekvemt lighedstegn mellem de to tyske diktaturer.

Pastor Martin Niemöller, der var fange hos nazisterne i næsten otte år, er ofte blevet citeret for et tilsvarende udsagn. Niemöller havde været ubådssofficer i Første Verdenskrig og var dybt nationalistisk, men vendte sig i løbet af 1930'erne mod regimet og var medstifter af den protestantiske mindretalsbevægelse, der fik navn af »Bekennende Kirche«, bekendelseskirken. Den bestod af kristne, som ikke mente, at de kunne se passivt på, hvorledes samfundet blev ensrettet og mindretal forfulgt eller det, der var værre. Niemöller, som overlevede naziststyret, sagde bagefter: »Da de hentede kommunisterne, sagde jeg ikke noget - jeg var jo ikke kommunist. Da de spærrede socialdemokraterne inde, sagde jeg ikke noget - jeg var jo ikke socialdemokrat. Da de hentede fagforeningsfolkene, sagde jeg ikke noget - jeg stod jo ikke i fagforening. Og da de så hentede mig, var der ingen til at protestere.«

De fleste mennesker er, når det kommer til stykket, forholdsvis upolitiske. Vi følger måske med i de politiske omskiftelser, nogle af os engagerer os i dem som tilhængere af det eller eller andet parti eller den ene eller anden bevægelse; men vi ønsker samtidig at bevare vor livsform og dagligdag så intakt som muligt. Så kan det ske, at vi enten ikke opdager, at vores frihed er i fare, eller at vi accepterer indskrænkninger i den for at få lov at være i fred. Den slags sker ikke kun i diktaturer. I disse år synes mange mennesker i den såkaldte frie verden rede til at acceptere selv alvorlige indskrænkninger i deres personlige frihed, hvis de mener, at de på den måde er bedre beskyttet mod f.eks. terrorisme. Det kan vise sig at være en lige så stor fejltagelse som den, Christa Wolfs forældre, Martin Niemöller og mange andre lå under for. Et slagord, som omskriver dette forhold, er *business as usual*. Det er det, denne udstilling helt bogstaveligt handler om: Om et firma, hvis eksistensberettigelse det var at fremstille velfungerende ovne til forskellige formål, herunder krematorieovne til ligbrænding, og som efterhånden også bød sig til som leverandør af ovne til de nazistiske mordlejre i Auschwitz og andre steder. I dag tales der meget om virksomhedernes sociale og politiske ansvar - det kaldes ofte på engelsk *corporate social responsibility* og kan derfor nemt lyde meget teknisk og måske heller ikke særlig klart. For hvilke forpligtelser har en virksomhed, udover den at tjene penge til sine ejere? Politik står folketinget jo for, og her vedtager man de love, som regulerer samfundets indretning. »Det er politikernes ansvar,« siger vi gerne, når vil selv

vil være fri, og det siger virksomhederne også for det meste: Lad os gøre det, vi er bedst til; så må andre tage sig af resten. »Sport og politik skal ikke blandes sammen,« siger vi også, når der f.eks. foregår Olympiske Lege i lidet demokratiske lande, for vi vil jo gerne følge de store præstationer på skærmen. »Handel og politik skal holdes adskilt,« siger vi, for hvor kom vi hen, hvis vi altid skulle holde øje med, om vore handelspartnere er lige så gode mennesker som vi selv tror, vi er.

Men vi ved i virkeligheden godt, at det ikke lader sig gøre at opdele verden på den facon. For det første er vi ikke ene om at bestemme, hvordan virkeligheden ser ud. Selv om vi som deltagere i handel eller sport selv har en demokratisk, social osv. indstilling, forhindrer der ikke andre i at udnytte det, vi foretager os, til egne formål. De fleste deltagere i de Olympiske Lege i Berlin i 1936 var sikkert ikke nazister eller det, der lignede. Men ved deres deltagelse forærede de det nazistiske styre en propagandasucces, som også smittede af på andre områder: Så forfærdeligt var det nok ikke alligevel, var det ikke altsammen lidt overdrevet? Der så da meget pænt ud overalt, Tyskland lignede ikke en terrorstat ... For det andet er den del af verden, vi kalder den frie, karakteriseret ved udstrakt markedsøkonomi og kapitalisme. Virksomhederne har derfor stor frihed til at gøre, hvad de vil – og dermed også til at gøre ting, som påvirker det sociale og politiske liv, og det desto mere, jo større og jo mere internationale de er. Visse meget åbenlyse ting kan forbydes ved lov - mange lande har således regler for produktion og eksport af våben, mange lande har forbudt slave- og børnearbejde - men andet er meget mindre åbenlyst eller foregår indirekte gennem investeringer i flere led, som ingen andre end virksomhederne selv kender arten og omfanget af. I denne tid rykker problemet tæt på os selv som enkeltpersoner, når det konstateres, at f.eks. pensionskasser investerer i problematiske foretagender. Hvad vil vi så helst: have en god samvittighed eller have mest muligt ud af vores opsparing?

Firmaet Topf & Söhne uddannede ikke bødler til kz-lejrene, og de producerede heller ikke våben. De lavede ovne, de befandt sig altså et andet sted i fødekæden - hvis man kan bruge et så levende ord om noget så makabert som en dødsfabrik. Det var ikke dem, der førte en politik, som øgede behovet for store krematorieovne. Men når nu behovet var der, hvorfor så ikke få kontrakten, inden andre tog den? Topf & Söhne behøvede ikke at være enige med nazisternes formål og gerninger, de behøvede faktisk slet ikke at beskæftige sig med det. For de gjorde bare, hvad de altid havde gjort, også dengang Tyskland var et kejserrige, og bagefter, da Tyskland i nogle år var en demokratisk republik. Hvis virksomheder hele tiden skulle igangsætte eller standse en produktion, når der sker politiske forandringer, ville der jo aldrig være økonomisk udvikling i verden, kan man sige. Man kan også sige, at markedsøkonomiens moral hedder opportunisme: Det gælder om at gribe chancen, fine fornemmelser er der ikke plads til. Men problemet ville heller ikke blive løst ved at lave en liste over, hvad man må og ikke må. I den henseende er virksomheder ikke anderledes stillet end diplomater: Skal man boykotte et diktatur eller ej? Skader boykotten måske den befolkning, man gerne vil hjælpe, mere end fortsatte forbindelser med regimet, som måske kunne påvirke det? Hvor langt skal man gå i bekæmpelsen af uretten, hvis selve denne bekæmpelse samtidig ødelægger et helt land? Men selvbedraget lurer naturligvis: For hvor ofte anstiller man ikke den slags overvejelser for at have en god undskyldning for at fortsætte med at gøre forretninger?

»Vi måtte brænde landsbyen ned for at redde den,« sagde en amerikansk officer efter en massakre under Vietnamkrigen i 1960'erne. Det er man blevet for raffineret til at sige om Irak, men forholdet er stort set det samme. Der er ført og bliver ført krige og borgerkrige med religiøse og/eller moralske argumenter, og ødelæggelserne og lidelserne bliver ikke mindre af det, tværtimod. Er det så ikke bedre at blive ved sin læst, at passe sit arbejde, at sælge sine produkter og at lade andre om resten? »Hvis vi ikke leverer, finder de bare nogle andre, som i hvert fald ikke opfører sig bedre end os.«

Som sagt: Det kan der ikke svares på abstrakt og én gang for alle. Det afhænger af situationen, det afhænger af, hvor langt man kommer ud på kanten, eller hvor langt man drages ind i centrum af forbrydelser. Men hvor går grænsen? Og hvornår får man øje på den? I mange tilfælde, vel endda de fleste, først når man har passeret den, altså når det er for sent - eller som det ofte siges med en kynisk vending: når der er kommet »lig på bordet«.

I tilfældet Topf & Söhne er der imidlertid ingen tvivl om, at grænsen blev overskredet.

Udstillingen viser, at der ikke kun var tale om at gribe chancen for at gøre en god forretning, men at firmaet også anstrengte sig ihærdigt for at komme med nye ideer og opfindelser, som kunne gøre ligbrændingen endnu mere effektiv, og at ledelsen var helt på det rene med, hvad der foregik i Auschwitz og andre lejre. Det var også svært ikke at vide noget, når man fik ordrer på så store leverancer. Den ene af firmaets ejere begik selvmord kort efter krigens afslutning, men hævdede i et afskedsbrev, at han var ganske uskyldig. I de første mange efterkrigsår beskæftigede man sig ikke meget med fortiden, men især fra 1960'erne har tyskerne (dengang: vesttyskerne) taget deres historie op til kritisk revision, og det bliver de ved med: selv i dag er nazitiden et næsten dagligt emne i debatten. Denne kritiske revision har også nået erhvervslivets rolle under nazismen: Topf & Söhne er ikke den eneste virksomhed, hvis fortid er blevet undersøgt, og i stadig flere tilfælde har virksomheder selv åbnet deres arkiver for historikerne. Det er sket ud fra en erkendelse af, at det er bedre at få tingene frem end at skulle gøre alle mulige krumspring for at holde dem skjult.

Vi genoplever i dag ofte det nazistiske Tyskland i dramatiske film, hvor SS-soldater mejer uskyldige ned eller torturerer deres fanger, eller vi hører reportager fra massemøder med propagandaminister Joseph Goebbels, der brølende spørger publikum, om det ønskes »den totale krig«. Sådan var det – også. Men hvis det havde været sådan hele tiden, ville Hitler og hans følgesvende aldrig have fået den succes, de fik. Til billedet af Nazityskland hører i regimets første år også, at mange fik det materielt bedre end før, at Tysklands anseelse i verden voksede - der var stor beundring også i udlandet for de »velordnede« forhold! - og at man kunne begynde at knytte forhåbninger til fremtiden. Kort sagt: Nazistyret stillede efter en turbulent periode i 1920'rne tyskerne i udsigt, at de nu kunne regne med business as usual. Førnævnte Joseph Goebbels kunne andet end at brøle; han kunne være afdæmpet, saglig, ironisk, sarkastisk, han kunne det hele, og hans ministerium for »folkeoplysning og propaganda« udstedte ikke bare proklamationer, men sørgede også for underholdning. Den tyske filminstruktør Leni Riefenstahl lavede film fra de Olympiske Lege og fra partiets stormøder, og hendes tekniske kunnen beundres den dag i dag. Den moderne charterturisme har en del af sin oprindelse i nazisternes organisation »Kraft durch Freude«, kraft gennem glæde, som sendte »almindelige« tyskere – altså ikke bare en overklasse – af sted på krydstogter til Norge eller Madeira. For slet ikke at tale om de berømte tyske motorveje, som nazisterne fik æren for at have bygget, men som havde været på tegnebordet, allerede før de kom til magten. Meget af den mere raffinerede nazistiske propaganda adskilte sig ikke fra det, vi i dag med et slørende udtryk kalder »spin«. Netop derfor kunne det være svært at se, hvor normaliteten hørte op og forryktheden eller forbrydelserne

begyndte. Det kan det såmænd også være med nutidens spin. Af hele denne uoverskuelighed kan man drage – mindst – to konklusioner. Den ene kunne gå ud på, at historien altid går sin skæve gang, at der ikke er noget at stille op, og at netop Nazitysklands historie viser, at man altid først bliver klogere bagefter. Når så mange – ganske vist ikke et flertal! – stemte nazistisk i årene før 1933, var det jo ikke ud fra et ønske om at myrde jøderne eller om igen at komme i krig, men fordi de ville have arbejde og anstændige levevilkår. Så skal vi ikke bare se på det nærmeste, stemme efter vores tegnebog og lade Vorherre, politikerne eller en diktator om resten?

Man kan imidlertid også drage en anden konklusion: Nemlig at det gælder om at have øjne og øren med sig og at tænke sig om – i tide! At holde øje med de små tegn på, at udviklingen måske er ved at løbe af sporet, og at lade være med at tro, at den verden, vi ser nu, er den eneste mulige, og at det kun kan gå én vej: fremad. En kritisk holdning – forstået ikke bare som modstand mod alt muligt, men som en holdning, der prøver at skille skidt fra kanel – er ingen evig garanti. Selv de mest eftertænksomme og kritiske kan tage fejl. Men den er i hvert fald en bedre forsikring mod ulykker end det kortsynede blik alene på ens egne umiddelbare interesser. Det så man i Tyskland: Et stort antal tyskere troede blindt på deres styre – og i 1945 lå landet i ruiner.

Per Øhrgaard

»Uskyldige ovne«

Det er en blæsende dag mellem efteråret 1943 og efteråret 1944. Den unge lærerinde Marianne Busch kommer fra skole, og derhjemme finder hun sin værtinde i gang med at gøre rent på sit værelse. »De har da netop tørret støv af herinde, og se nu, hvordan her ser ud!« siger hun en smule forbløffet til værtinden. »Som cigaraske« – husker Marianne Busch – »lå det i smukke lysegrå fnug af en helt speciel struktur på mit skrivebords sorte træ. »Hvad kunne det dog være?« Værtinden så undersøgende ud ad vinduet: »Det kan ikke være blæst hertil fra I.G. Werkes fabrikker, for vinden kommer fra kz-lejren i dag. De kremerer igen derovre. Altså er det menneskeske. Det har vi oplevet så tit.«

I Tyskland efter Anden Verdenskrig havde det gængse billede af koncentrations- og udryddelseslejren Auschwitz – som af alle andre nationalsocialistiske kz-lejre – en entydigt aflastende funktion, som fritog befolkningen for al skyld og ansvar. Ligesom nationalsocialismen skulle have været et næsten uforståeligt ulykkestilfælde, der højest kunne lægges en lille klike rundt om Hitler og SS til last, så opfattedes lejrene som dæmonisk-perverse verdner, der havde karakter af undtagelser, langt væk og hermetisk adskilt fra almindelige mennesker og deres hverdag i »Det tredje Rige«. Der fandtes imidlertid – som den tidligere Auschwitz- og Buchenwald-fange, polakken Józef Szajna har sagt – »ikke djævlene og mennesker i Auschwitz, men mennesker og mennesker«. Mennesker, som ønskede, udtænkte og byggede lejren og holdt den i drift, og mennesker, som blev slået ihjel i lejren – til sidst langt over en million: over 960.000 jøder, op mod 75.000 polakker, 21.000 romaer, 15.000 sovjetiske krigsfanger samt 15.000 mennesker af andre nationaliteter.

Man har måske ikke den store lyst til at tænke nærmere over det, men det giver egentligt sig selv, at der også hørte en teknisk-praktisk side til det masse-mord, der foregik på »dødsfabrikkerne« – som de gaskammerudstyrede krematorier i Auschwitz-Birkenau blev kaldt af fangerne i de Specialenheder, der blevet tvunget til at arbejde i dem. Hvilke ovne egner sig bedst til – så vidt muligt uden afbrydelser og uden brug af for meget brændstof – at brænde tusinder og atter tusinder af lig? Og ville det ikke være praktisk at kunne udlufte og ventilere gaskamrene for hele tiden, med kortest mulige intervaller at kunne få dem fyldt op med mennesker igen? For at løse problemer som disse var SS afhængig af civile eksperter, som ikke havde nogen skrupler over at sætte sig ind i udryddelsens praktiske side og at udvikle anlæg, der passede til formålet, at bygge dem op på stedet, sætte dem i produktion og med passende mellemrum efterse og reparere dem. Sådanne eksperter fandt man bl.a. i Erfurt hos firmaet Topf & Söhne. Partnerskabet, som både Topf & Söhne og SS havde glæde af, skulle vare krigen ud. Det begyndte sandsynligvis allerede før krigens begyndelse i september 1939: På grund af krigen regnede SS med et stigende antal fanger i kz-lejrene og ville tage bestik af konsekvenserne heraf. At man havde truffet den rette beslutning, viste sig senest i vinteren 1939. Mod slutningen af dette år oplevede man i Buchenwald, knap 20 km fra Erfurt, det første tilfælde af massedød foranlediget af SS; ofrene var først og fremmest jøder og polakker. Uden at gøre vrøvl stillede firmaet en mobil ligbrændingsovn til rådighed, der teknisk set modsvarede ovne, som de egentlig havde udviklet til afbrænding af udtjent kvæg i landbruget, og som hørte til Topf & Söhne's produktsortiment. For at imødekomme det ny behov, hvis konturer man anede, udviklede en særlig ambitiøs ingeniør i firmaet, Kurt Prüfer, de første transportable og siden de første fastinstallerede specialovne til koncentrationslejrene. Indtil foråret 1941 solgte Topf & Söhne sådanne ovne til kz-lejrene i Buchenwald, Dachau, Mauthausen, Gusen og Auschwitz.

Intet tydede på, at Topf & Söhne fra den ene dag til den anden så at sige og uden tvang skulle blive en af de vigtigste teknisk-administrative leverandører til det nationalsocialistiske masse-mord. Virksomheden grundlagdes i 1878 af brygmester Johann Andreas Topf som et firma med speciale i forbrændingsteknik. Den hørte allerede inden Første Verdenskrig til blandt verdens førende producent af malterianlæg til bryggerier. Dampkedler, skorstenene og vandbeholdere kom til, til sidst også fremstilling af ventilationsanlæg og fra 1914 kremeringsovne til kommunale krematorier. Med den tiltagende accept af ligbrænding efter Første Verdenskrig voksede denne branche, men den udgjorde alligevel kun nogle få procent af den samlede omsætning, selv mens Topf & Söhne arbejdede fast for SS. Ligbrændingen, som opstod i anden halvdel af det 19. århundrede, gjaldt i manges øjne for at være pietetsløs og ukristelig. Derfor lagde firmaet Topf & Söhne – der hurtigt blev det førende firma i branchen – vægt på ikke blot at tilbyde teknisk fremragende, men også særligt værdige kremeringsmetoder. Ikke alene var det en selvfølge, at de ovne, som Topf & Söhne udviklede, muliggjorde, at ligene blev brændt i kister. Dertil kom, at ovnene var lydløse og røgfri, samt at liget ikke blev direkte udsat for flammer og forbrændte, men derimod opløstes til den fineste aske. Topf & Söhne kom derved »Loven om ligbrænding« fra 1934 i forkøbet. Loven forlangte nemlig, at man drog omsorg for, at ligbrændingen blev »værdigt udformet«, og den krævede udtrykkeligt, at der »så vidt muligt« ikke strømmede »røg op af skorstenen«. »Enhver form for indgreb, der fremskynder forbrændingsprocessen« var strengt forbudt. Fra den første dag Topf & Söhne begyndte at arbejde for SS, lod firmaet alle de principper om værdig ligbrænding falde, som man tidligere havde forfægtet.

Der var tilsyneladende ikke nogen moralske og etiske skranker, som først skulle overvindes, eller som skulle afslibes i en længevarende proces af afstumpning. Og denne omstændighed er så meget desto mere påfaldende, idet hovedaktørerne – firmaindehaverne Ludwig og Ernst-Wolfgang Topf, ingeniørerne Kurt Prüfer og Karl Schultze, prokuristen Fritz Sander eller montører som Martin Holick, Vilhelm Koch og Heinrich Messing – ikke alene præcist vidste, hvad de leverede ovne og blæsere blev anvendt til i Auschwitz. De involverede svarer heller ikke til det gængse billede af fanatiske nationalsocialister og radikale antisemitter. Ganske vist var brødrene Topf og Kurt Prüfer indtrådt i NSDAP i 1933, men de gjorde sig ikke bemærkede som nationalsocialister. Der er intet, der tyder på, at de skulle have adskilt sig fra millioner af andre tyskere på den tid, eller at de skulle have været særligt disponerede til at blive medhjælpere til Holocaust og masse-mord. Tværtimod, som en selvfølge talte brødrenes over tusind mand store firma også medlemmer af KPD (Kommunistische Partei Deutschlands) og »halvjøder«, som allerede havde oplevet at blive forfulgt og fængslet. Samtidig behandlede de involverede ikke kz-forretningerne anderledes end andre forretninger. Det vil sige, de blev ikke hemmeligholdt, og de blev behandlet af flere forskellige afdelinger inden for firmaet, som det var normalt ved store ordrer. Tilbud udregnedes af administrationen, ovndele eller andet udstyr til krematorierne og gaskamrene blev produceret i de forskellige værksteder, de blev pakket i ekspeditionsafdelingen, sendt med toget og endelig faktureret i regnskabsafdelingen. Interne firmapapirer viser, hvor åbent og naturligt man så på opgaverne i Auschwitz. Således taler man eksempelvis helt utilsløret om »gaskælder« i en telefonnotits fra den 17. februar 1943 vedrørende en reklamation over leveringen af en blæser til et af gaskamrene. Notitsen er underskrevet af Ludwig Topf, teknisk direktør Gustav Braun, prokuristen Max Machemel og indkøbslederen Florentin Mock. Diktatet af telefonsamtalen mellem Fritz Sander og Karl Schultze i Auschwitz har Sanders sekretær Anneliese Hessler taget.

De involverede medarbejdere i »fyringsbyggeriet«, som i 1941 blev samlet i Afdeling D IV for »Byggeri af specialovne«, erfarede endnu mere umiddelbart, hvad de anlæg, som de havde udviklet, skulle bruges til. Det viser sig ikke kun ved, at fx de typiske lejrøve slet ikke kunne have været konciperet og optimeret, hvis man havde været ubekendt med deres brugsformål. Det viser sig også ved, at fagfolk skulle deltage, når disse ovne skulle opbygges, testes og sættes i drift. Kurt Prüfer var derfor mindst et dusin gange i Auschwitz-Birkenau. Montører som Martin Holick eller Wilhelm Koch arbejdede i op til et år på stedet, og også lederen af afdelingen for blæserproduktionen, Karl Schultze, opholdt sig flere gange i Birkenau. For Topf & Söhne levede ikke alene forbrændingsovnene, men som nævnt også udluftningsanlæggene til de gaskamre, der var integreret i krematorierne I og II. Disse medarbejdere kendte Auschwitz ved selvsyn og bestemt ikke kun overfladisk: De deltog direkte i de første massehenrettelser og -kremeringer for at godkende de anlæg, de havde bygget og installeret, og for at overvåge materiellet, så dets funktion kunne videreudvikles. Det springer i øjnene, at de »fremskridt« i masseforbrændingsteknikken af mennesker, som Topf & Söhne gjorde, kan knyttes umiddelbart til de eksplosivt stigende dødstal i koncentrationslejrene, først og fremmest udryddelseslejren i Auschwitz-Birkenau.

For at kunne levere den bedst egnede teknik til koncentrations- og udryddelseslejrene var en kvalificeret faglig kompetence blandt medarbejderne påkrævet, kun i mindre grad en grundlæggende opfindsomhed. Vel er der – i et neutralt teknisk perspektiv – eksempler på nyskabelser i Topf-firmaets arbejde. Disse bunder imidlertid alle i det forhold, at man ingen skrupler havde ved en uindskrænket brug af forbrændingsteknikker, som ikke tidligere var kommet i betragtning, når det var mennesker, det drejede sig om. Metoder, der var udviklet i forbindelse med affaldsforbrænding, aflivning af dyr og teglbrænderi blev anvendt – og med tiden videreudviklet og effektiviseret – af Kurt Prüfer hhv. Fritz Sander, når lig skulle bortskaffes i koncentrations- og udryddelseslejrene. I lejrene handlede det nemlig ikke længere om at lægge mennesker i aske på værdig vis, det eneste, der talte, var så hurtigt og så billigt, det lod sig gøre, at få flest muligt mennesker til at forsvinde – så sporløst som muligt. Dertil måtte man »forsyne« ovnkamrene med adskillige lig. Det spillede ikke længere nogen rolle, at ligenes kroppe nu blev direkte for udsat for flammerne. Det var ikke længere vigtigt at kunne identificere asken fra hvert enkelt dødt individ. Asken behøvede heller ikke længere at være fin som støv. Så længe den let lod sig fjerne, rakte det, når en grov masse, iblandet knoglerester, blev tilbage. På grund af den vedvarende belastning af ovnene var det vigtigt, at de ikke slog revner. Det var vigtigt, at ilden så vidt muligt blev holdt i gang af de brændende lig selv. Topf & Söhne udviklede ikke alene forbrændingsovne, der levede op til disse krav, men også det tilbehør, som var nødvendigt for at betjene dem. Det drejede sig bl.a. om vogne til at føre ligene ind i ovnene med, mens andre kroppe stadig brændte, samt ildragere til at kunne bevæge lig og ligdele med under forbrændingen. De ansvarlige fik problemer, når brændkamrene ved usagkyndig betjening af redskaber blev beskadiget, ikke for deres omgang med de døde.

At firmaet og de involverede medarbejdere hverken handlede af angst for SS eller på befaling, ser man på den ene side af den daglige forretningskorrespondance, på den anden side af, at de ansvarlige fagfolk ikke blot ventede på, at ordrerne kom ind, men også på eget initiativ udkastede gigantiske ovne, der kunne bruges til massekremeringen. Forretningsbrevene beviser, at Topf & Söhne anså forretningsforbindelsen til SS som et ligeværdigt partnerskab og på ingen opfattede sig som underordnede. Firmaet rykkede SS for ikke-betalte regninger. Man var ikke konfliktsky, når ansvaret for driftsforstyrrelser i anlæggene blev diskuteret. Eller man opfattede garantifrister anderledes end SS. Og Fritz Sander og Kurt Prüfer arbejdede af egen drift med udviklingen af kæmpeovne. Således udkastede Sander – med et affaldsforbrændingsanlæg som model – en fireetagers »kontinuerligt arbejdende ligbrændingsovn til stordrift«, hvori man dag efter dag kunne have kremeret tusindvis af mennesker. Ligene skulle indføres ovenfra og rutsche ned etage for etage på skråtstillede riste, idet de da blev opvarmet og antændt af de lig, der allerede brændte nedenfor. Herved kunne ovnen holdes i gang ved maksimalt to opvarmninger om dagen, uden brug af yderlige brændstof. På Sanders anmodning tog brødrene Topf patent på denne ovn. Prüfer betvivlede konstruktionens funktionsdygtighed, fordi han antog, at ligdele ville klæbe sig fast til ristene og stoppe ovnen til. Han projekterede derfor en »Ring-ligbrændingsovn« på grundlag af sine erfaringer med teglstensproduktion. I 1943 forberedte SS byggeriet af en sådan ovn, som imidlertid ikke blev til noget. Efter Rudolf Höß' udsagn – Höß var kommandant i Auschwitz – tog man ideen op på ny i 1944, men den blev ikke realiseret, da fronten var rykket for tæt på.

De fordele for firmaet og medarbejderne, der kom ud af kz-forretningerne, var beskedne og giver ikke en tilstrækkelig forklaring på de involveredes gøren og laden (for så vidt man forestiller sig, at rent økonomiske grunde overhovedet kunne udgøre en forklaring). Omsætningen lå gennemsnitligt kun på mellem en og to procent af den totale omsætning, den kunne altså knap mærkes. De personlige fordele, der kun var få forundt, lå i højere status og prestige inden for firmaet, præmier og små lønstigninger samt fritagelse for tjeneste i værnemagten. Således lykkedes det fx Ludwig Topf gennem en studehandel med SS' bygningschef i Auschwitz at få ophævet sin indkaldelse til ingeniørtropperne ved Bad Langensalza i Thüringen.

Havde ledelsen i firmaet ønsket at trække sig ud af forretningerne med SS, så havde de haft chancen i 1941, helt problemfrit. Forbindelsen til SS stod og faldt med én person, Kurt Prüfer, og i februar dette år indgav han sin opgivelse, da han mente, at han blev underbetalt. Selvom brødrene Topf ofte havde haft problemer med ham, lod de ham ikke gå. I stedet for at søge muligheden for under et eller andet påskud at stoppe samarbejdet med kz-lejrene, var Topf & Söhne derimod beredt til, selv så sent som fire måneder før krigens afslutning, at bistå SS med indretningen af en udryddelseslejr i Østrig. Dette anlæg havde – såfremt det var blevet realiseret – haft mindst den samme kapacitet som Auschwitz-Birkenau. Det skulle have været bygget ved genbrug af de dele fra ovnene i krematorierne og ventilationsanlæggene i gaskamrene, som SS havde demonteret i Birkenau. Mens Den røde Hær nærmede sig i januar 1945, havde man sprængt krematorierne dér til ukendelighed for at slette alle spor efter dem.

Da Topf & Söhne efter befrielsen af kz-lejren Buchenwald den 11. april 1945 kom under mistanke – deres firmaskilte prangede på forbrændingsovnene – reagerede ledelsen hurtigt. Den 27. april formulerede Ludwig Topf under et møde med tillidsmændene en fælles strategi for, hvordan man skulle forsvare sig. Han foregav, at forretningsforbindelsen med SS havde været ganske normal. Man havde udelukkende leveret sædvanlige krematorieovne til kz-lejrene. Desuden havde man handlet efter ordre og samtidig afværget endnu større skader ved at forhindre epidemier. Tillidsmandsrådet delte denne opfattelse og så derfor ingen grund til at bekymre sig. Samarbejdet med SS blev åbenbart opfattet som så normalt, at man i slutningen af november – Thüringen havde da siden juli været en del af den sovjetiske besættelseszone – opførte Sanders patentanmeldelse på sin fireetagers »kontinuerligt arbejdende ligbrændingsovn til stordrift« på en liste over firmaets aktiver, som de nye myndigheder forlangte.

Ludwig og Ernst-Wolfgang Topf har på intet tidspunkt erkendt deres ansvar og medskyld. Ludwig Topf begik selvmord den 31. maj 1945 og fremstillede sig selv i et afskedsbrev som en uskyldig, der var blevet forfulgt med urette. Ernst-Wolfgang Topf forsøgte at bygge sit firma op på ny i Vesttyskland. Han holdt hele sit liv fast ved forestillingen om »de uskyldige ovne« og hævdede, at Topf & Söhne's produkter var blevet misbrugt på en måde, som man ikke kunne have forudset. Han blev aldrig retsforfulgt. En proces ved en afnazificeringsdomstol blev ikke ført til doms. Det samme gjaldt en retslig undersøgelse for medvirken til mord, som statsadvokaturen i Wiesbaden havde sat i værk. Ingeniørerne Kurt Prüfer, Gustav Braun, Fritz Sander og Karl Schultze blev i maj 1946 arresteret af sovjetiske officerer og afhørt i Berlin og Moskva. Man konfronterede dem med dokumenter fra firmaet Topf & Söhne samt vidneudsagn fra tidligere fanger, som en sovjetisk undersøgelseskommission havde afhørt umiddelbart efter befrielsen af Auschwitz. Kurt Prüfer bestred ikke, hvad han havde gjort, men syntes heller ikke at være tynget af skyldbevidsthed. Prüfer, Braun og Schultze idømtes 25 års tvangsarbejde i en straffelej. Sander var død som følge af et svækket hjerte allerede få uger efter sin tilfangetagelse. I 1955 blev Gustav Braun og Karl Schultze løsladt, Kurt Prüfer døde i 1952 af et slagtilfælde. For så vidt man overhovedet beskæftigede sig med Topf & Söhne's historie i DDR, blev skyld og ansvar væltet over på de daværende kapitalistiske ejere.

Topf & Söhnes uforbeholdne samarbejde med SS er i særlig grad foruroligende. For hverken firmaindehaverne eller de involverede medarbejdere passer til det gængse billede af fanatiske nationalsocialister eller radikale antisemitter. Heller ikke stræben efter profit eller personlige fordele er tilstrækkelige forklaringer på deres handlinger. De var hverken blot »tandhjul i maskineriet« eller »skrivebordsforbrydere«. Desuden handlede de ikke på befaling og ikke under tvang, og de vidste præcis, hvad deres teknik skulle bruges til. Man kunne have afbrudt eller indskrænket forretningerne med SS, uden at det havde fået graverende konsekvenser.

For Topf & Söhne var det åbenbart tilstrækkeligt, at massemordet var statens vilje, at det angiveligt tjente Tysklands interesser, og at det handlede om tekniske udfordringer, som pirrede ingeniørernes ambitioner. Fraværet af medmenneskelighed over for »folkefælleskabets naturlige fjender« gjorde dem meddelagtige i massemordet.

Om udstillingen

Den historiske erindring kan ikke begrænse sig til at beklage fortidens uret og lidelse, såfremt den skal yde et bidrag til den menneskelige dannelse og opbyggelighed eller til at værne om samfund, hvor mennesker behandler hinanden med værdighed og har samme grundlæggende rettigheder. I stedet må man undersøge og vise, hvordan individer og samfund har muliggjort eller ligefrem fremmet forbrydelser, uret og lidelse i fortiden. Den historiske erindring har en humanistisk og demokratifremmende karakter, som er tæt knyttet til denne erindrings selvkritiske og selvrefleksive side. Denne side skal være særlig fremtrædende i udstillingen om firmaet Topf & Söhne – ja, som de historiske kendsgerninger er, kan det slet ikke være anderledes.

Denne udstilling er hverken en kronologisk fremstilling af virksomhedens historie eller en udtømmende beskrivelse af koncentrations- og udryddelseslejren Auschwitz. Der bliver lagt særlig vægt på at rekonstruere samarbejdet mellem Topf & Söhne og SS i Auschwitz-Birkenau. I dette perspektiv fremstår Auschwitz – og heri ligger uvægerligt noget provokerende – som en ganske normal arbejdsplads, Holocaust og masse-mord som noget, der først og fremmest rejser tekniske og praktiske spørgsmål.

Ved hjælp af de overleverede (firma)papirer bliver det dokumenteret og illustreret, hvad man vidste om den nationalsocialistiske udryddelsespolitik i Topf & Söhne, og hvor langt samarbejdet rakte. I den forbindelse har det været nødvendigt også at inddrage dokumenter og genstande af en udpræget teknisk karakter og skildre deres funktion og betydning. Disse rekonstruktioner er ikke mål sig selv, og de skal på ingen måde indskrænke beskæftigelsen med Holocaust til et teknikhistorisk spørgsmål. Når disse kilder inddrages handler det derimod dels om bevisførelse, dels om at tydeliggøre, hvilke følger Topf & Söhnes produkter havde for de mennesker, der endte i Auschwitz. Det gælder ikke alene dem, der blev slået ihjel dér, men også dem, der – før de selv blev myrdet – blev tvunget til at arbejde i gaskamrene og krematorierne. Af den grund indlemmes de sjældne og vigtige vidnesbyrd fra lejrangerne også i udstillingen.

Udstillingen slutter ikke med »Det tredje Riges« nederlag den 8. maj 1945. Den kaster lys over, hvordan den historiske arv om Topf & Söhne er blevet forvaltet, dels af hovedpersonerne i firmaet dels af juridiske/politiske myndigheder og offentligheden i Forbundsrepublikken, DDR og i det forenede Tyskland. Her lagde man ansvaret fra sig, benægtede eller bagatelliserede historien. Også den bredere interesse for historien, som steg gradvist i løbet af 80'erne og 90'erne, ikke mindst i Erfurt, bliver skitseret.

Der har været forsket intenst i motiverne hos de ansvarlige for nationalsocialismens forbrydelser. Denne udstilling, som retter sig mod et bredt publikum, har villet undgå at forsøge at klassificere hovedaktørerne og deres motiver. Idet udstillingen præcist og konkret skildrer aktørernes handlinger, er det en udstilling, som rejser spørgsmål, ikke blot hos publikum, men også hos dem, der har arrangeret den. De éndimensionale og ofte klichéagtige forestillinger om dem, der stod bag de nationalsocialistiske forbrydelser, og deres motiver kommer til kort, når de konfronteres med udstillingen. Det, der gør historien om Topf & Söhne så besværlig og forvirrende, er den påfaldende normalitet, som prægede det morderiske samarbejde med SS. Nationalsocialismen racistiske samfunds- og menneskesyn er blevet accepteret, selv i dets mest ekstreme konsekvenser, nemlig masse-mordet. På trods af at man ikke har kunnet fastslå en tilsvarende motivation hos hovedaktørerne i Topf & Söhne; de var ikke forbenede nazister. Udstillingen ser det som et væsentligt formål, at de besøgende i mødet med disse komplekse forhold bliver opmærksom på den aflastende funktion, der ligger i de gængse forestillinger om de nazistiske forbrydere som »undtagelser fra reglen« eller nogle, der »blot adlød ordrer«. Udstillingen vil gøre de besøgende opmærksom på de katastrofale følger, det kan have, når samfundet – af den ene eller den anden overbevisning – isolerer mennesker og holder dem ude fra fællesskabet. Hvis dette lykkes, har den allerede været en succes.

Tak

Forud for udstillingen gik et forskningsprojekt fra 2002 og 2003, som blev finansieret af midler fra den daværende kulturminister, dr. Christina Weiss. Projektet søsattes under hendes for-gænger, professor dr. Julian Nida-Rümelin. Carsten Schneider, medlem af Forbundsdagen fra Erfurt, har ydet en ekstraordinær indsats for, at dette forskningsprojekt kunne blive til virkelighed. Kulturstiftelsen under Forbundsdagen var villige til at støtte forberedelsen og udformningen af udstillingen med et betydeligt beløb. Uden denne støtte havde Buchenwald og Mittelbau-Doras Mindefond ikke kunnet realisere udstillingen. Også Sparekassernes Kultur-stiftelse, Hessen-Thüringen (dr. Thomas Wurzel) og Hans Böckler-Stiftelsen (Werner Fiedler) har uden tøven hjulpet med finansieringen. Udstillingen havde heller ikke kunne realiseres i sin nuværende form uden den store og smidige hjælpsomhed, som det statslige Museum Auschwitz-Birkenau har vist, bl.a. ved at stille helt uundværlige genstande til vores rådighed. At udstillingen åbner i Det jødiske Museum i Berlin understreger, at dens tema rækker langt ud over lokalhistorien i Thüringen. Det har været en uvurderlig hjælp, at Det jødiske Museum ikke blot har stillet lokaler til rådighed, men – da det kneb – også midler. For efter Jean-Claude Pressacs pludselige død blev det muligt – som han ville det – at få Topf & Söhne's firmaarkiv tilbage til Tyskland og indlemme det i udstillingen. Det betød imidlertid, at udstillingens omfang og udgifter voksede betydeligt. Udenrigsministeriet har dækket en stor del af omkostningerne til oversættelse og derved bidraget til, at udstillingen også kunne få et publikum uden for Tysklands grænser. Statsarkivet i Thüringen overtog ansvaret for firmaarkivet og dets katalogisering. Her har man som sædvanlig ydet en smidig og kyndig hjælp. Jeg takker alle de nævnte institutioner og stiftelser samt Carsten Schneider hjerteligt.

Flere enkeltpersoner både i og uden for de nævnte institutioner og stiftelser har været til stor hjælp. Udstillingens tema er af en sådan art, at vi har været afhængige af faglig bistand. For råd og hjælp takker jeg: prof. dr. Ulrich Borsdorf, Gitta Günther, prof. dr. Norbert Frei, Gert Gutberlet, Andreas M. Kilian, prof. dr. Gottfried Korff, dr. Salomon Korn, Cilly Kugelman, prof.

dr. Alf Lüdtke, cand.mag. Krystyna Oleksy, dr. Bertrand Perz, dr. Bernhard Post, Jean-Claude Pressac (†), Hartmut Topf, Dagmar Topf, Eckart Schörle samt bestyrelsesmedlemmerne af Buchenwald og Mittelbau-Doras Mindefond.

Jeg takker Jena-Claude Pressacs slægtninge og venner, som har bidraget til at opfylde hans ønske om, at firmaarkivet kom tilbage til Tyskland.

En særlig tak skal lyde til de tidligere ansatte i firmaet, som har gjort dette projekt til deres eget: Udo Braun, Herbert Frank, Horst Scharnweber og Norbert Schneider samt den tidligere ukrainske tvangsarbejder Ivan Hanjutsjenko, der var parat til at fortælle om sine oplevelser hos Topf & Söhne.

Jeg takker følgende for deres hjælp til udforskningen af Topf & Söhnes historie og for udlån af genstande til udstillingen: Auschwitz-Birkenau-Museet, Landsarkiverne i Dahchwitz-Hoppegarten, Lichterfelde og Ludwigsburg, Forbunds dagens ansvarlige for dokumenter vedrørende Den statslige Sikkerhedstjeneste (Stasi) i det tidligere DDR, Patent- og Varemærkestyrelsen i München, Det tyske Museum i München, foreningen »Gesichtsort Topf & Söhne« i Erfurt, mindstederne/museerne i Bergen-Belsen, Dachau, Flossenbürg, Majdanek, Mauthausen, Neuengamme, Ravensbrück, Sachsenhausen, Stutthoff, Terezin, og Vught, Nationalarkivet i Washington, Det statslige Militærarkiv i Rusland, stadsarkiverne i Erfurt og Weimar, bymuseerne i Erfurt og Weimar, Spiegel-arkivet, Landsarkivet i Weimar, forlagene Bibliographisches Institut og F.A. Brockhaus samt Yad Vashem – The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority.

Volkhard Knigge

1
Reklameplakat, o. 1920

1

Topf & Söhne – en ganske normal virksomhed

Firmaet

Firmaet blev grundlagt i 1878 af Brygmester Johann Andreas Topf (1816–1891) og havde speciale i forbrændingsteknik. Hans søn Ludwig Topf (1863–1914) udvidede det under navnet J.A. Topf & Söhne til et foretagende med over 500 medarbejdere. J.A. Topf & Söhne hørte allerede inden Første Verdenskrig til verdens førende producenter af malterianlæg til bryggerier. Andre tyngdepunkter i produktionen var byggeriet af dampkedler, skorstene og beholdere. Snart kom blæser- og ventilationsanlæg til samt efter 1914 ligbrændingsovne til krematorier. I Weimarrepublikken efter krigen ekspanderede virksomheden under ledelse af de direktører, som Ludwig Topf havde indsat. Den verdensøkonomiske krise i begyndelsen af 30'erne førte næsten til en betalingsstandning hos Topf & Söhne. Med Tysklands oprustning oplevede virksomheden efter 1935 igen en stigende omsætning.

2

Virksomhedens administrationsbygning, 1940

Brødrene Topf

Ludwig Topf blev født i Erfurt i 1903 som den første af Ludwig og Elsa Topfs sønner. Efter studentereksamen indskrev han sig i vintersemestret 1922/23 på det tekniske universitet i Hannover med maskinbyggeri som fag. Forholdet til hans mor, der siden Ludwig Topfs tidlige død (1914) havde været indehaver af firmaet, forværredes tydeligt. Selvom han kom af en velhavende fabrikantfamilie, måtte han ved siden af studierne ernære sig som løsarbejder, huslærer, fyrbøder på en damper m.m. Mellem 1926 og 1931 studerede Ludwig Topf i Berlin, Rostock og Leipzig, bl.a. nationaløkonomi, sociologi og jura. Han påbegyndte en disputats over emnet »Maltfremstilling i Tyskland«. I 1931 trådte han ind i firmaet som medarbejder.

Ernst-Wolfgang Topf, født 1904, fik sin studentereksamen i 1922 og kom siden i handelslære i Hannover. Sammen med sin bror Ludwig tog han til Leipzig, hvor han efter fire år på handelshøjskolen fik sit købmandsdiplom. Ved siden af studerede han jura og planlagde at skrive en doktorafhandling. Efter pres fra sin mor ændrede han planer og indtrådte i 1929 i familievirksomheden.

Sidst i april 1933 blev Ludwig og Ernst-Wolfgang medlemmer af NSDAP. I den følgende tid fik de mere og mere indflydelse i virksomheden. I 1935 blev firmaet omdannet til et kommanditselskab. Brødrene Topf overtog ledelsen af firmaet som kompagnoner.

3
Firmaskilt, udateret

4
Ernst-Wolfgang Topf
(nr. 3 fra højre); Ludwig Topf
(nr. 4 fra venstre), 1938

5

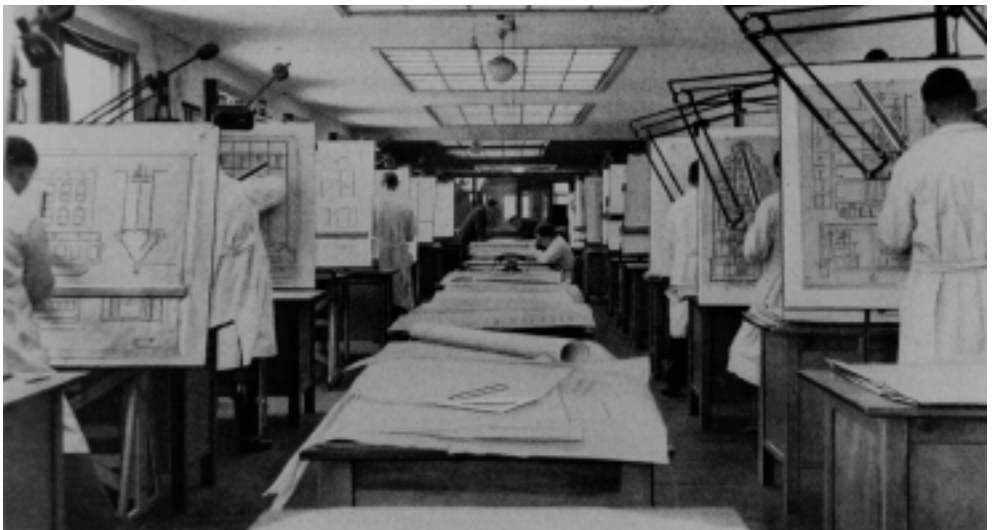
Virksomhedens fotoalbum, formodentlig påbegyndt i 20'erne, ophørt 1965

Personalet

Med sine 500 ansatte var Topf & Söhne allerede før Første Verdenskrig ikke længere at regne for en mellemstor virksomhed. Det var en del af firmaets politik at binde de ansatte til familievirksomheden gennem sociale ydelser som pensioner og arbejderboliger og gennem bonusordninger. Den nationalsocialistiske ideologisering og politisering af arbejdets verden havde lighedspunkter med grundideerne i et sådant »virksomhedsfælleskab«. Dertil hører også, at brødrene Topf blev udnævnt til »virksomhedsledere« (Betriebsführer), og at firmaet blev en del af Den tyske Arbejdsfront (DAF). I 1939 var beskæftigelsen på virksomheden på sit højeste med omkring 1150 personer. Under krigen blev dette antal reduceret til det halve, da mange mænd blev indrulleret i værnemagten. I deres sted måtte krigsfanger og tvangsarbejdere tage over i firmaet. Alene de tyske beskæftigede talte til virksomhedsfælleskabet. Herunder hørte hos Topf & Söhne medlemmer af Tysklands kommunistiske Parti (KPD) og »halvjøder«, som allerede havde oplevet at blive forfulgt eller sågar fængslet.

6

Tegnestue, juni 1940

Produkterne

Efter den økonomiske krise i begyndelsen af 30'erne medførte særligt silobyggeriet en stigende omsætning. Under Anden Verdenskrig producerede Topf & Söhne også krigsmateriel, først og fremmest granater og reservedele til »Henkel 111«, som var Luftwaffes standardbomber.

I Afdeling D »Forbrændingsteknik« havde man siden 1914 udviklet ligbrændingsovne til krematorier. Det var hurtigt lykkedes for Topf & Söhne at etablere sig som de førende på dette ny marked. Forretningerne med krematorierne udgjorde imidlertid kun en del af den samlede omsætning. I år 1941 blev Afdeling D IV »Byggeri af specialovne« oprettet, som udelukkende havde med byggeriet af ovne til ligbrænding og affaldsforbrænding at gøre.

J.A.TOPF & SÖHNE
 Maschinenfabrik
 und Feinwerktechnisches Baugeschäft
 Begründet 1876
 Fabrik und Verwaltung: Dreyssstraße 2-3
 Fernsprecher: 5-Nr. 2512
 Telegramm-Adresse: TOPFWERKE
 Filialbank-Girokonto - Postcheck 1792

Arbeitsprogramm:

**Einrichtung vollständiger Mälzerei-
 anlagen, Brauereienanlagen**

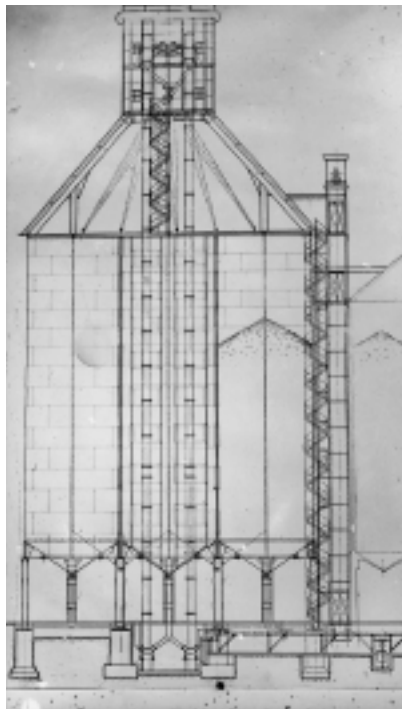
**Einrichtung vollständiger Silo-
 Speichersanlagen, Stallsilos, pers-
 onelle Getreide-Umschlag-An-
 lagen, Getreide-Traktoren**

**Einrichtung kompletter Dampfheiz-
 bläser, Heizungsanlagen, Hei-
 lung- und Kälteanlagen, Dampf-
 heiz- und Elektrifizierungs-
 Anlagen, Schweißwerke, Hei-
 bauertransportanlagen**

**Be- und Erhitzungs-Anlagen, Ab-
 zug-Anlagen für Staub und Späne**

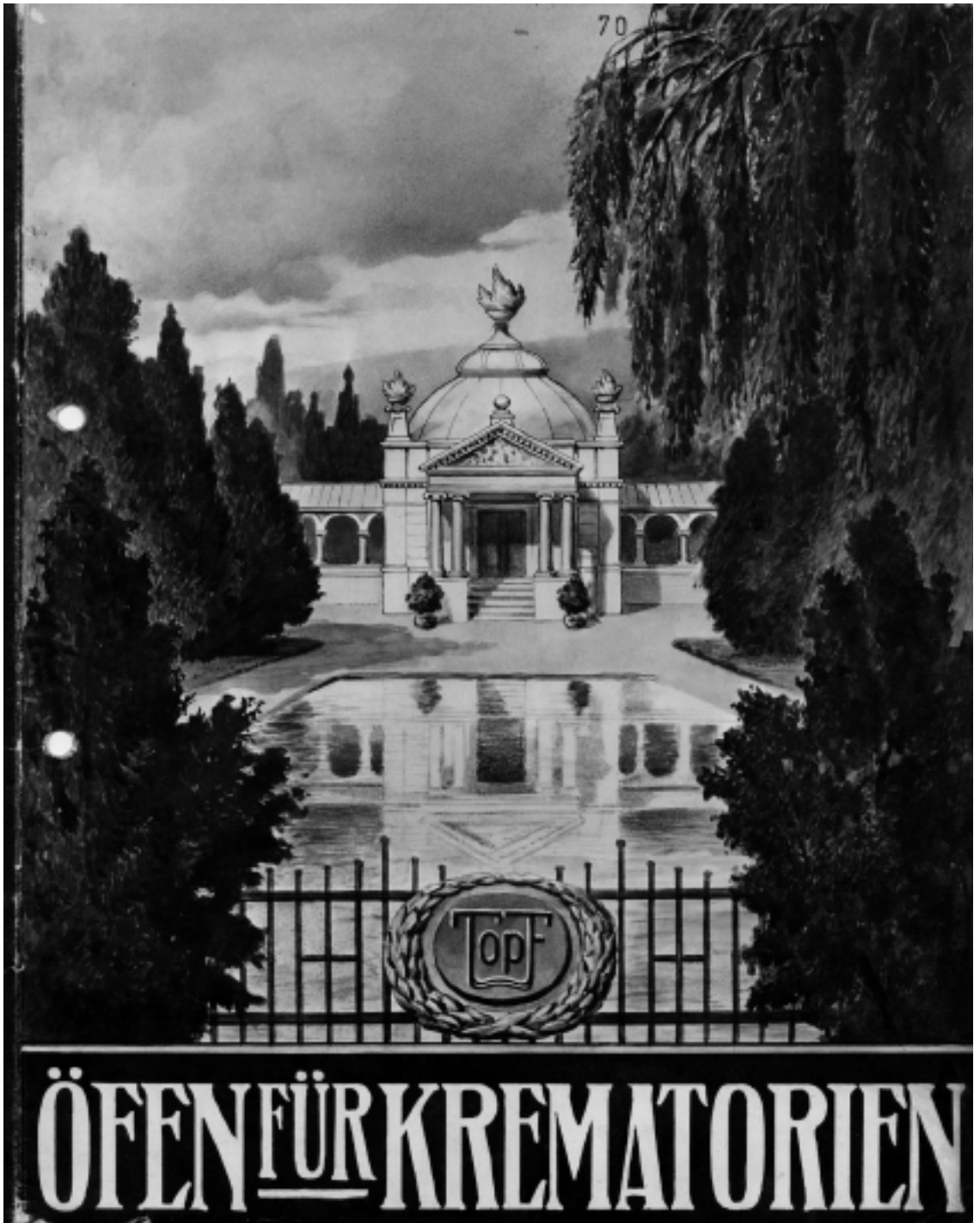
**Schornstein-Anlagen, Eisenkonstruk-
 tionen und Schieferbau**

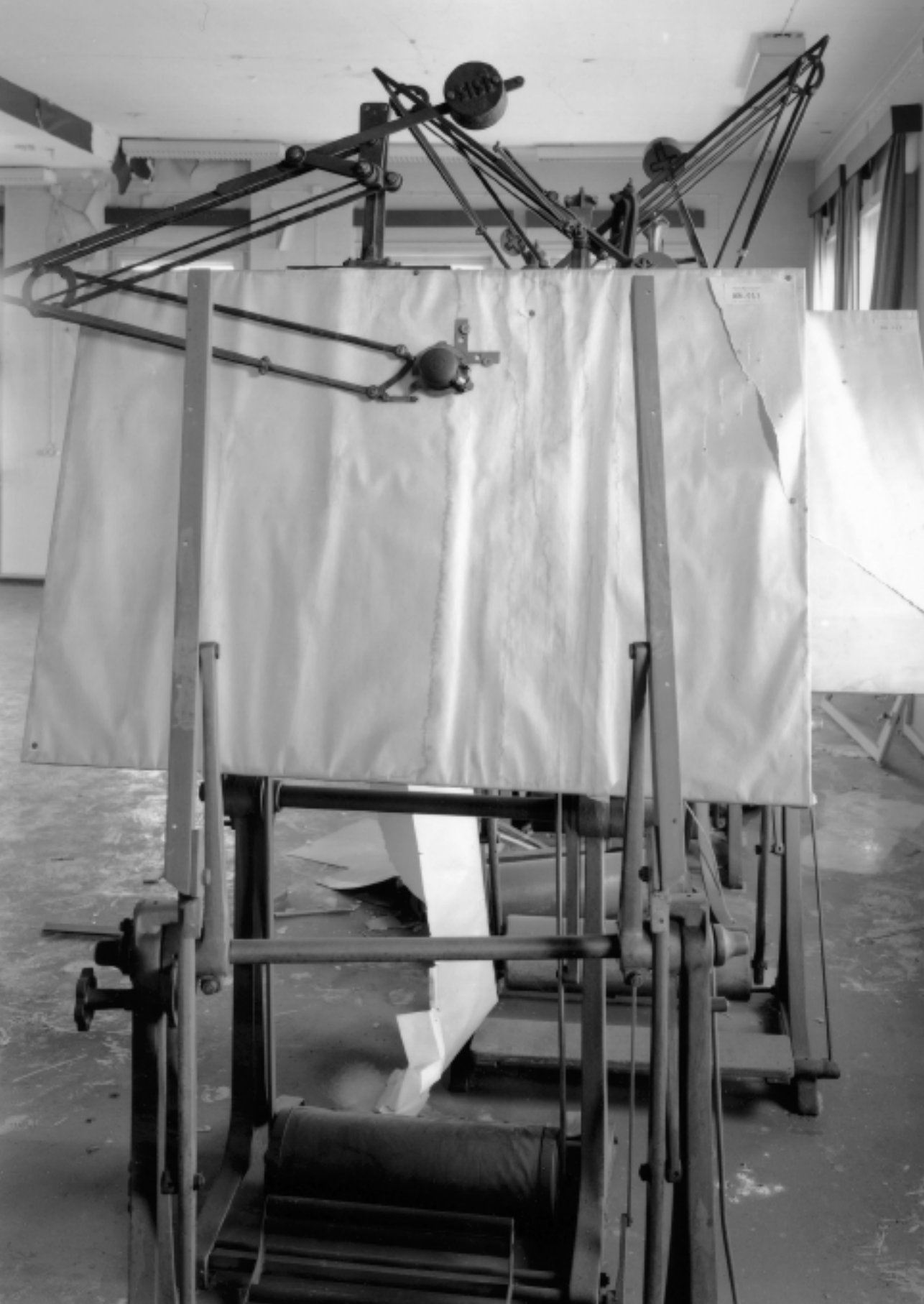
7
 Annonce i Erfurts lokale
 vejviser, 1941/42

8
 Ovn til affaldsfor-
 brænding, udateret

9
 Skitse af en silo,
 udateret

Kurt Prüfer, ingeniør med speciale i krematoriebyggeri

Kurt Prüfer blev født i 1891 som søn af lokomotivfører Hermann Prüfer. Efter realskolen var han først i lære som murer. I Erfurt studerede Kurt Prüfer til bygningsingeniør i seks semestre, før han som 20-årig indtrådte i firmaet Topf & Söhne. Der arbejdede han et år som tekniker, indtil han skulle påbegynde sin militærtjeneste. I Første Verdenskrig var Prüfer soldat ved Vestfronten. Da han kom tilbage til Erfurt, afsluttede han sit studium og begyndte på ny hos Topf & Söhne.

Han specialiserede sig i byggeriet af krematorieovne og bidrog væsentligt til, at Topf & Söhne etablerede sig som det førende firma i denne branche. Hans bidrag til totalomsætningen i firmaet var imidlertid beskedent. Derfor kunne Prüfer som ingeniør med ansvar for krematoriebyggeriet kun forbedre sin indtægt ganske beskedent med den provision, der blev ham til del. Under den økonomiske krise i begyndelsen af 30'erne undgik han – på betingelse af en kraftig løn-nedgang – med nød og næppe at blive opsagt.

Selv efter at han i 1935 udnævntes til overingeniør, fik han ingen prokura, han var altså ikke tegningsberettiget, men afhængig af sine foresatte i virksomhedsbeslutninger. I april 1933 indtrådte Prüfer samtidig med brødrene Topf i NSDAP. Da SS fra 1939 indrettede krematorier i deres lejre, så han sin chance til at profilere sig og til at forøge sin indkomst.

12

Kurt Prüfer, 1920'erne.
Fra virksomhedens foto-
album

11

ISIS-tegnemaskine,
begyndelsen af 40'erne,
foto 2001

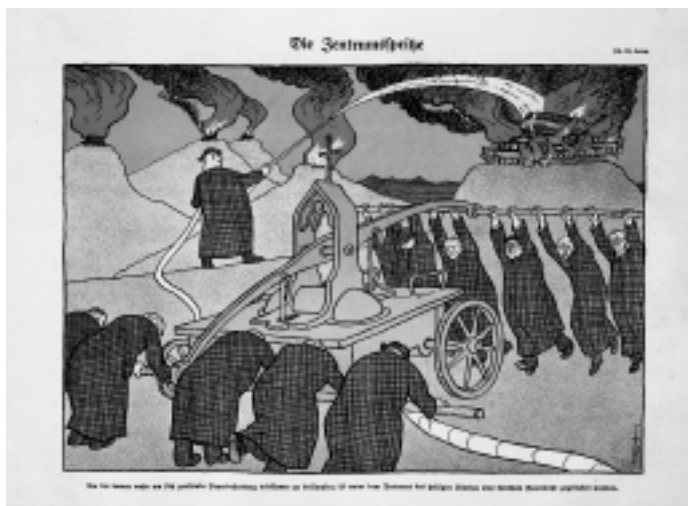
13
Annonce, o. 1932

Ligbrænding i Tyskland

Det første tyske krematorium blev sat i drift i november 1918 i Gotha. Indtil 1914 kom der kun godt tyve nye til. De første tilhængere af ligbrænding, de såkaldte krematister, kom fra borgerskabet. De organiserede sig i foreninger og agiterede for kremering som den mest tidssvarende form for jordfæstelse. Ligbrændingens modstandere fordømte dette som pietetsløst og ukristeligt.

For at gøre kremeringen mere populær føjede krematisterne elementer af den traditionelle begravelseskultur til ligbrændingens forløb. Mens arkitekturen i krematorierne orienterede sig mod stilen i kirker og templer, gemte man de tekniske anlæg i kælderetagen.

Efter Første Verdenskrig var ligbrændingen på grund af de efterhånden lave omkostninger ved kremeringen særligt foretrukket blandt arbejderne i byerne. Først i 1934 fulgte en national lovgivning, som sidestillede ligbrændinger med begravelser. I denne sammenhæng anbefalede firmaet Topf & Söhne sig som leverandører af krematorietechnik, der muliggjorde en særlig værdig ligbrænding (se annonce). Som ansvarlig ingeniør betonedede Kurt Prüfer: »ligbrændingen må ikke synke til et stade, så den minder om destruktionen af dyr, [...] man må for alt i verden tage hensyn til hygiejnen og pieteten.

14
»Centrum-sprøjten«, karikaturtegning i det satiriske tidsskrift Simplicissimus, 1914:

»For at bekæmpe ligbrændingerne, der griber mere og mere om sig, har man under beskyttelse af den hellige Florian grundlagt et brandkorps«

Ligbrændingsloven af 1934

Efter årtiers diskussion standardiserede 1934-loven de forskellige forskrifter i delstaterne. I enkelte delstater gælder loven den dag i dag.

Lov om ligbrænding af 1934, § 2, stk. 1

Valg af jordfæstelsesmåde retter sig efter afdødes vilje.

Lov om ligbrænding af 1934, § 8, stk. 1

Kun den myndighed (kommune eller sogn), der har ansvaret for at tilvejebringe offentlige begravelsespladser, kan få tilladelse til at opføre anlæg til ligbrænding. Den, der får tilladelsen, skal sørge for, at anlægget udformes på en værdig måde.

Lov om ligbrænding af 1934, § 3, stk. 2

Tilladelse til ligbrænding gives kun, når følgende er tilvejebragt:

1. den officielle dødsattest;
2. en erklæring fra embedslægen, der har foretaget ligsynet. Erklæringen skal indeholde en angivelse af dødsårsagen samt fastslå, at der ikke foreligger mistanke om en unaturlig død.

Bekendtgørelse om driften af krematorieanlæg af 5. november 1935, § 5, stk. 3

Der skal sørges for, at kremeringen foregår på værdig vis.

Bekendtgørelse om driften af krematorieanlæg af 5. november 1935, § 5, stk. 6

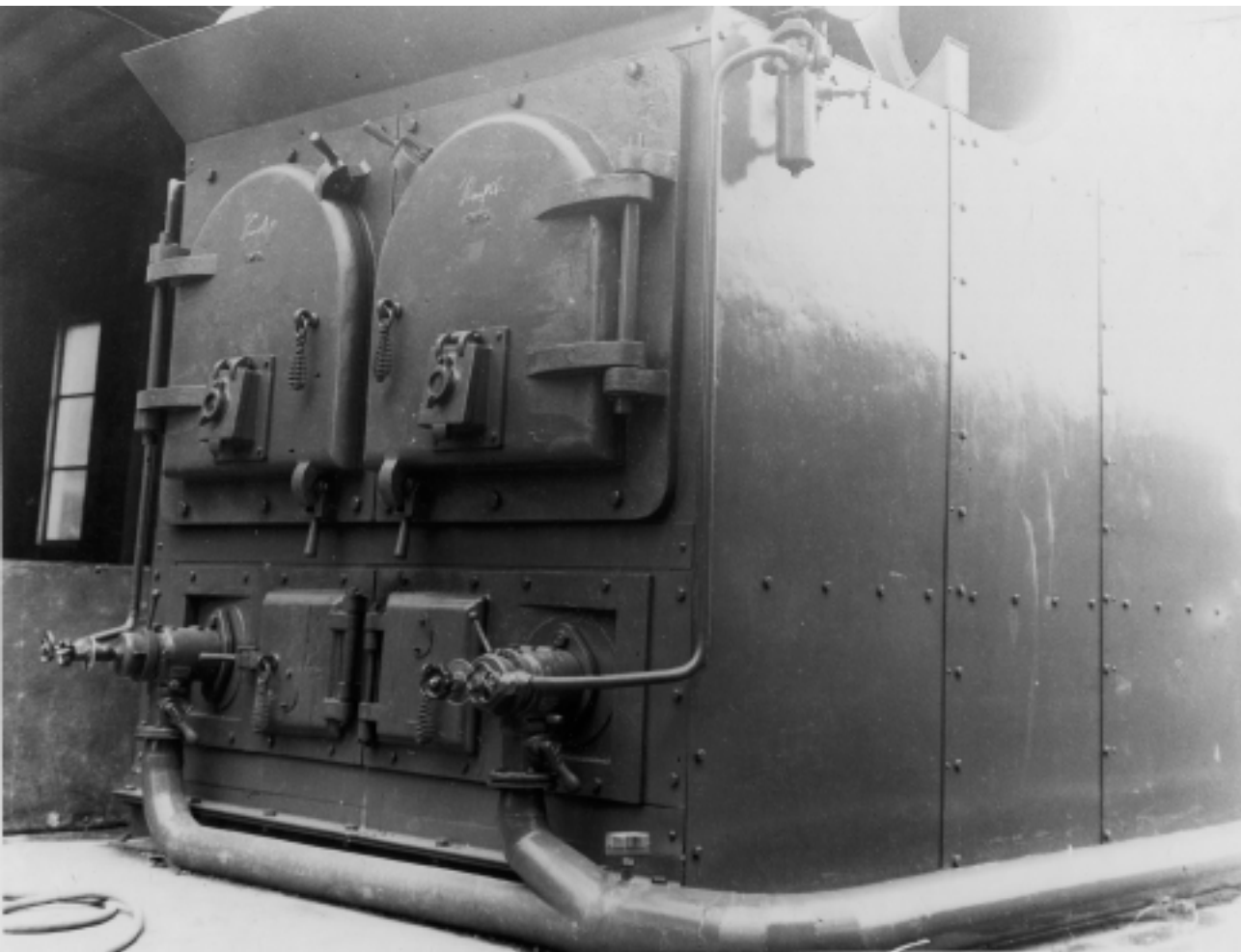
Under kremeringsprocessen skal man drage omsorg for, at der så vidt muligt ikke stiger røg står op af skorstenen. Enhver form for indgreb, der har til formål at fremskynde processen, er strengt forbudt.

Bekendtgørelse om gennemførelsen af ligbrændingsloven af 10. august 1938, § 13

I hvert ovnkammer må der kun kremeres et lig ad gangen. Før kisten føres ind i krematorieovnen, skal der anbringes et skilt på den, som ikke må kunne tage skade af ovnvarmen. På skiltet skal nummeret fra ligbrændingsfortegnelsen anføres, ligesom navnet på krematoriet tydeligt skal fremgå. Sammen med nummerskiltet skal askeresterne fra hvert lig samles i en solid, langtidsholdbar, luft- og vandtæt urne. Denne skal være præget med følgende oplysninger i en tydelig skrift:

1. kremeringsnummeret, som skal stemme overens med nummeret i ligbrændingsfortegnelsen og nummerskiltet i asken,
2. afdødes for- og efternavn samt stilling,
3. sted, år og dag for hans/hendes fødsel,
4. sted, år og dag for hans/hendes død,
5. sted, år og dag for kremeringen.

15
Transportabel, oliefyret
dobbelt-muffelovn til
kz-lejre af Topf & Söhne,
1940

**Fahrbarer Verbrennungs-Ofen
System „Topf“**

Die nachfolgend beschriebene Ofen ist fahrbar eingerichtet, wodurch er dem Verleger hat, daß er unmittelbar an die Feuerungsstellen transportieren werden kann. Der Ofen ist besonders für Großprojektorien und Vorkühler in warmen Räumen geeignet, da in der Hauptsache ein Tinkturierverfahren ist. Viel sehr vorzuziehen werden kann, ohne darüber mit zu transportieren.

Die Vorzüge dieses Ofens sind leicht und leichte Beförderung, leichte Bedienung, große Haltbarkeit und stabiler Fabrikat. Der Ofen wird immer mit in Schichtenarbeiten empfohlen, daher geringe Ausdehnung. Dieser Ofen kann auch mit Öl- und Gasheizung eingerichtet werden.

J. A. TOPF & SÖHNE · ERFURT
 MASCHINENFABRIK U. FEUERUNGSTECHNISCHES UNTERNEHMEN
 Feuerungstechnisches Laboratorium | Rigole Wasserwerkstation
 Telephon-Adresse: Topfwerke / Fernsprecher Nr. 202, 203, 204 u. 205

16
 Reklameblad for et
 mobil dyreforbræn-
 dingsanlæg, 1920'erne

LÄNGSSCHNITT   **QUERSCHNITT**

**FAHRBARER ÖLBEHEIZTER
 TOPF - EINSCHERUNGSOFFEN**
 H. 1920

ZEICHNER: G. J. ...

mit DP
 20413

55 219

Den første ordre fra SS

Med Anden Verdenskrigs udbrud henvendte SS sig til Topf & Söhne og bestilte ovne til krematorierne i koncentrationslejrene. For at sikre at den nye kunde fik mulighed for at få ligene brændt hurtigt og billigt, stillede firmaet først og fremmest mobile forbrændingsovne til rådighed. Af disse udviklede ingeniørerne hos Topf & Söhne snart stationære ovne til koncentrationslejrene i Buchenwald og Dachau.

Efter Tysklands invasion af Polen i september 1939 blev flere og flere fanger sendt til koncentrationslejrene, hvor dødstillene steg og steg. I lejren i Buchenwald oplevede man sidst på året det første tilfælde af massedød, som SS stod bag. Tusindvis af jøder fra Wien og polske statsborgere blev stuvet sammen på eksercitspladsen i den såkaldte »polaklejer«. På grund af de katastrofale hygiejniske forhold og underernæringen hos fangerne udbrød en epidemi af dysenteri. I stedet for at bekæmpe denne overlod SS fangerne til deres egen skæbne. De voldsomt stigende dødstal gjorde det umuligt at anvende det kommunale krematorium i Weimar, som det hidtil havde været praksis. De fandt en udvej på problemet i Topf & Söhne's mobile »Topf-ligbrændingsovn«. Den havde Kurt Prüfer udviklet allerede i maj 1939 (se ill. 17).

Sandsynligvis havde han fået opgaven eller i hvert fald idéen fra SS, som allerede ved krigen udbrud havde kalkuleret med et stigende antal fanger i koncentrationslejrene. Teknisk set svarede ovnen til landbrugets dyreforbrændingsanlæg, som Topf & Söhne også var leveringsdygtige i. Udtalelser fra fanger tyder på, at en ovn af denne type blev opstillet og sat i drift i Buchenwald i løbet af vinteren 1939.

SS' efterspørgsel efter ligbrændingsanlæg til deres lejre, ansporede Kurt Prüfer til at udvikle en transportabel såkaldt dobbelt-muffelovn (se ill. 15). Selv efter at de første stationære ovne blev bygget ind i lejrens krematorier, stillede Topf & Söhne ved flere lejligheder disse mobile ovne til rådighed som en overgangsløsning – det skete, når dødstillene steg kraftigt, og de faste ovne ikke længere slog til.

17

Kurt Prüfers tegning af en transportabel krematorieovn, 17. maj 1939

Beret. 1/29
ma

Bidragene til Obligt. II. januar til Marts 1941.

Titel	Antal/Procent	Beløb
S.S. Rindskoleledning Højbjerg	41 0 24	125.- ✓
" " " Skolevej	41 0 28	100.- ✓
" " " Skolevej	41 0 73	4445.50 ✓
" " " Skolevej	41 0 30	~~4000.-~~
Tech. Højbjerg Vokseplan Forsøg	41 0 93	* 1357.- 0
Hornslövvej Niessen	41 0 93	125.- ✓
S.S. Rindskoleledning Højbjerg	41 0 96	* 165.- ✓ 0
Larsen Løsløst Højbjerg	41 0 100	95.- ✓
Larsen Højbjerg Skolevej	41 0 111	36.- ✓
S.S. Rindskoleledning Højbjerg	41 0 112	* 150.- 0
Overbudsminister Højbjerg	41 0 142	* 5143.- 0
" " " Højbjerg	41 0 176/7	X 1500.- 0
Højbjergvej Højbjerg	41 0 174	255.- ✓
Overbudsminister Højbjerg	41 0 197	X 1212.- 0
Overbudsminister Højbjerg	41 0 237	X 1050.- 0
Højbjergvej Højbjerg	41 0 265	X 2092.- 0
Overbudsminister Højbjerg	41 0 278	125.- ✓
Højbjergvej Højbjerg	41 0 281	* 100.- 0
Højbjergvej S.S. Højbjerg	41 0 301	195.- ✓
Overbudsminister Højbjerg	41 0 329	105.- ✓
Højbjergvej Højbjerg	41 0 300	252.- ✓
Overbudsminister Højbjerg	41 0 302	115.- ✓
H. I. L. Højbjerg	41 0 345	* 2020.- 0
Højbjergvej Højbjerg	41 0 345	* 2206.50 0
Højbjergvej Højbjerg	41 0 345	<u>4857.-</u>

f2

85880 - 29% = 14152 - 27% = 383.00

X med fuld fakturering

111

18
Kurt Prüfers omsætning,
januar-marts 1941

Ovnbyggeriet til koncentrationslejren i Buchenwald blev udgangspunkt for en aftale mellem firmaledelsen og SS om at forsyne yderligere lejre med forbrændingsovne. Indtil foråret 1941 solgte Topf & Söhne de nyudviklede ovne til lejrene i Buchenwald, Dachau, Mauthausen, Gusen og Auschwitz. For Kurt Prüfer udgjorde forretningerne med SS 40% af omsætningen i hans afdeling. Oven i sin grundløn fik han 2% af bruttoavancen (før skat) som provision. For at beregne provisionen førte Prüfer regnskab med sin omsætning på en liste (se ill. 18).

Parallelt med forretningsforbindelsen til Topf & Söhne forhandlede SS også med Heinrich Kori GmbH i Berlin. Det lille firma med speciale i byggeri af affaldsforbrændingsanlæg samt fyringsanlæg havde allerede i 1940 installeret ligbrændingsovne på de psykiatriske hospitaler, hvor ca. 70.000 mennesker blev forgiftet med kulilte som led i den såkaldte »Eutanasi-aktion«. Topf & Söhne og Heinrich Kori GmbH konkurrerede om kontrakterne til koncentrationslejrene. Næsten alle krematorier i lejrene blev udrustet med ovne fra disse to firmaer.

19
 Reklamebrochure for
 firmaet Koris affaldsfor-
 brændingsovn, u.å.

»For at sætte tempoet op i krematoriet [...] skubbede man to eller tre lig ind i ovnen ad gangen. [...] Det betød, at der blev store knoglerester til overs, som SS-folkene smed i kloakken, når det var blevet mørkt – dette gik først op for fangerne en dag, hvor afløbet til rensningsanlægget var fuldstændigt stoppet. Mod en betaling på 3 rigsmark fik de pårørende til de myrdede fanger da tilsendt en urne med en skovfuld aske i, der med sikkerhed ikke stammede fra deres afdøde slægtning. Alle ansøgninger fra udlandet om at få udleveret urner blev afvist.«

Beretning af Erik Haase, tysk politisk fange i kz-lejren Buchenwald (smedeafdelingen), 1945

Ligbrændingen i praksis

Indtil 1941 monterede Topf & Söhne to typer af den såkaldte dobbelt-muffelovn i koncentrationslejrene. Først mobile ovne, der blev fremstillet på fabrikken og indmuret i krematorierne. Deraf udvikledes stationære ovne, hvis enkeltdele først blev samlet på stedet. Begge typer adskilte sig markant fra de ovne, man kendte fra krematorier uden for lejrene: De døde blev ikke brændt enkeltvis eller i kister. Derfor kunne man holde dørene til forbrændingskammeret væsentligt mindre. De skulle heller ikke åbnes med en hævemekanisme, de skulle derimod betjenes ved håndkraft af tvangsarbejdere. Desuden blev kroppene udsat direkte for flammerne. Man afskaffede den gængse spærreanordning mellem brændsel og ovnkammer.

I almindelige krematorier lagde man vægt på tilstrækkelig med tid og ilttilførsel til, at liget blev fuldstændigt brændt, og at hele forbrændingsprocessen var fuldkommen røg- og lugtfri. Alt dette spillede ingen rolle i lejrene, hvor det i stedet kom an på hastigheden og brændstofforbruget. Ligene forbrændte derfor kun delvis. En sort røg, gnister og en frygtelig stank stod op af skorstenen. Den brugsanvisning, som fulgte med ovnene, regnede desuden med, at nye døde kroppe kunne indføres i fyringskammeret, endnu før forbrændingsprocessen var afsluttet. Den krævede udtrykkeligt, at man bevægede ligdele og aske med ildragere.

20
Urne med låg fra kz-
lejren Buchenwald.
Fundet på loftet i
krematoriet, 1997

21
Chamottemærke fra
kz-lejren Buchenwald
Fundet på loftet i
krematoriet, 1997

22
 Tavle i Buchenwalds
 krematorium
 Foto: Louis Nemeth,
 US-Army, 25. april 1945

Topf & Söhne leverede ikke alene specielle ligbrændingsovne eller fx ildragere til koncentrationslejrene, men også urner, indgraveringsmaskiner til urnernes låg og chamottesmærker. Karakteristisk for de pietetsforestillinger og retslige forskrifter, som knyttede sig til ligbrændingen, tjente indgravninger og mærker til, at man med sikkerhed skulle kunne konstatere, hvis aske der befandt sig i en given urne. I kz-lejrene tjente de imidlertid et helt andet formål. Her blev de døde ikke længere brændt enkeltvis – hvad gjorde det umuligt at skille og identificere asken. Urnerne, navneskiltene m.m. havde altså til formål at dække over de sande forhold i lejren. Pårørende til såkaldt »rigstyske« fanger i Buchenwald kunne således indtil ca. 1942 mod gebyr kræve deres familiemedlemmers aske udleveret. I sådanne tilfælde fyldte man en urne på må og få med vilkårlig aske, satte et chamottesmærke på og indgravere-
 de låget.

23
 Indmuret, oprindelig
 transportabel dobbelt-
 muffelovn fra Topf &
 Söhne i kz-lejren Dachau,
 1945

Auschwitz-Birkenau – nye udfordringer

Imens man projekterede i Birkenau, ca. tre kilometer fra hovedlejren Auschwitz, indløb der fra efteråret 1941 nye ordrer hos Topf & Söhne. Birkenau skulle først og fremmest tjene som en enorm lejr til russiske krigsfanger. Derfor planlagde man at opføre et »storkrematorium«. Hertil krævede Den centrale Byggeledelse i SS ovne med en langt højere ydelse. Med det formål udkastede Kurt Prüfer en såkaldt »tremuffelovn«. Den 4. november 1941 underskrev Ernst-Wolfgang Topf en aftale om levering af fem tremuffelovne til lejrkomplekset i Auschwitz (se ill. 24). Han betonedede den høje ydelse, som hans opfindelse kunne præstere: større ovnkamre skulle gøre kremeringen lettere, selv af »frosne lig«. Ovnkamrene i den nye ovn havde Kurt Prüfer forbundet med hinanden gennem åbninger, som flammerne uhindret kunne slå igennem. Nu lod menneskeasken sig heller ikke af tekniske grunde identificere længere. Den økonomiske fordel bestod i, at man ikke behøvede at fyre i det midterste brændkammer.

Allerede mens lejren Auschwitz-Birkenau blev opført, fik den en ny funktion. Den udviklede sig til en udryddelseslejr og blev centrum for folkemordet på de europæiske jøder og romaer.

Allerede i efteråret 1941 begyndte SS i Auschwitz at gøre brug af giftgassen Cyklon B til at slå mennesker ihjel med. Gassen var som insektbekæmpelsesmiddel tilgængeligt i store mængder. Efter at man til at begynde med først og fremmest havde brugt ligkælderens i krematoriet til dette formål, lod lejrkommandoen i foråret 1942 to tidligere bondegårde i nærheden af Birkenau ombygge til gaskamre, Bunker I og II kaldtes de. De, der myrdedes her, blev først lagt i massegrave og siden brændt under åben himmel.

24

SS' ordrebekræftelse fra
Topf & Söhne på fem tre-
muffelovne, 4. november
1941 (uddrag)

by Michael Yorkh.

J. A. TOPF & SÖHNE

M A S C H I N E N F A B R I K

GRÜND. 1837
FABR. WERK 1000
A. L. C. 1000
WERT 1000000

An die
Bauleitung der Waffen-SS
und Polizei,
Anschwitz / O.-S.

BRUNNEN
Ihr Schreiben v. 22.10.41,
Bestellung von Topf-Drei-
muffel-Öfen, Sauggas-Anlagen
und Topf-Müllverbrennungs-
Öfen.

TOPF 1837

Eingang
- 7. NOV 1941

Techn. Legung	Hilfs- Abt.	Tiefen- Abt.	Werkst. Abt.
------------------	----------------	-----------------	-----------------

ERFURT, 4.11.41.
POSTFACH 84,
FABRIK UND REPARATUR
BREMSELSTRASSE 74,
ERFURT.
REG.
UNTERSCHRIEBEN:
D IV/Prf.
Auftrag Nr. 41/2249/2.

Wir danken Ihnen bestens für den uns erteilten Auftrag
auf Lieferung von

- 5 Topf-Dreimuffel-Einsackerungs-Öfen mit
Druckluft-Anlage
- 2 Sarg-Einsackerungs-Vorrichtungen mit
Schienen-Anlage für 5 Öfen
- 3 Topf-Sauggas-Anlagen
- 1 Topf-Müll-Verbrennungs-Ofen
Rauchkanal-Anlage.

Den Auftrag nehmen wir an aufgrund unseres beiliegenden
Kostenschlages und dessen Bedingungen zum Gesamtpreise
von **RM 51 277.--**

Unsere Lieferung:

a) Für die 5 Topf-Dreimuffel-Einsackerungs-Öfen die gesamten
Schrotte- und Isoliermaterialien, die guß- und schmiede-
eisernen Armaturen, die Druckluft-Anlagen mit Motoren
und die Kosten zweier Monteure für die Beaufsichtigung
der Bauarbeiten.

W. 1000 L. 100000

Siden forsommeren 1942 var der kommet flere og flere deportationstransporter til Auschwitz, først og fremmest fra Vest- og Mellemeuropa. Da SS' »Reichsführer« Heinrich Himmler besigtigede Auschwitz den 17. og 18. juli 1942, godkendte han den gældende praksis med, at »ikke-arbejdsduelige« jøder blev slået ihjel straks efter deres ankomst. Himmler befalede, at lejren straks blev udbygget. Som en del af denne udbygning blev planerne om opførelse af yderligere tre krematorier drøftet med Kurt Prüfer den 19. august (se ill. 25). Prüfer foreslog, at man for to af krematoriernes vedkommende benyttede sig af nogle otte-muffelovne, som allerede stod færdigproduceret i Erfurt. De var blevet bygget til en lejr ved Mogilev i Hviderusland, men aldrig blevet aftaget. Det blev

J. A. TOPF & SÖHNE ERFURT

TAG   BLATT
4.11.41.   -3-

EMPFENDER   Bauleitung der Waffen-SS und Polizei, Auschwitz /O.-G.

83

Lieferzeit:
Die von Ihnen gewünschte Lieferzeit von 3 Monaten für die Öfen werden wir versuchen einzuhalten. Dabei ist Voraussetzung, daß in der Materialbeschaffung keine Stockung eintritt und uns keine weiteren Arbeitskräfte entzogen werden.

12/1/41
Wir benötigen 6 Frachtbriefe mit den erforderlichen Vermerken Ihrerseits, um deren baldige Zustellung wir Sie bitten.

Wann liefert:
Wir bitten, dafür zu sorgen, daß die Bekanntgabe einer solchen über 17.6.42 kg schnellstens erfolgt.

Zeichnungen:
Für die Erstellung der Ofenfundamente sowie zur Anfertigung der Verankerungs-Eisen erhalten Sie von uns in KMsee die erforderlichen Zeichnungen.

Der Gesamtplan mit eingezeichneten Öfen, Rauchkanal- und Entlüftungs-Anlage, desgleichen eine Ofenzeichnung des Dreimuffel-Ofens liegt bei.

Ausführung:
Erfreuen möchten wir, daß die Einscherungskammern in den Öfen jetzt größer gebaut werden als bei den bisherigen Öfen. Hierdurch wollen wir eine größere Leistung erreichen. Aus dem gleichen Grunde haben wir auch statt 2 Saugzug-Anlagen deren 3 vorgesehen, dabei aber auch berücksichtigt, daß gefrorene Leichen zur Einscherung gelangen, die mehr Heizmaterialaufwand bedingen, wodurch die Abgasmenge sich erhöht.- Wir sichern Ihnen die Erstellung einer entsprechenden und gut arbeitenden Anlage zu und empfehlen uns mit

Heil Hitler!

Anlagen:
1 Kostenvorsch.
2-fach,
3 Eisenaufteilg.,
3 Aufstellungen,
2 Zeichn.D 59 176 u.D 59 091,
2 Zeichn.D 59 176 u.D 59 090.

Topf

25
 SS-notat om en drøftelse
 med Kurt Prüfer den
 19. august 1942 om byg-
 geriet af fire krematorier,
 21. august 1942

Rejshæfte!
159

Bftg.Nr. 11415 /42/Er/Ha. 87/30

Aktenvermerk

Bezug: Anwesenheit von Obering. Prüfer der Pa. Topf u. Söhne Erfurt, bezüglich Ausbau der Einzelsicherungsanlagen im K.G.L. Auschwitz

Vorgang: Herr Ing. Prüfer sprach am 19.8.1942 um 14,00 Uhr bei hiesiger Dienststelle vor, um über den Einbau von 5 Stück 3 Haffel-Einzelsicherungsöfen im Krematorium des K.G.L. und Bauplanlage von 2 Stück 3 Haffelöfen in einfacher Bauweise lt. Plan Nr. D 59 - 570 und Er. D 59 599 die erforderlichen Einzelheiten zu besprechen.

Hierbei wurde folgendes festgelegt:

- 1.) Spätestens 26. - 27. August trifft der Monteur Holik aus Buchenwald hier ein, der Monteur Koch in ca. 14 Tagen. Mit dem Aufbau der 5 Stück 3 Haffelöfen im K.G.L. wird sofort begonnen. Die Pa. Kühler Myslowitz führt die Ausmauerung der Öfen und Röhren, sowie die Errichtung des Schornsteines lt. Plänen und Angaben der Pa. Topf u. Söhne durch.
- 2.) Bezüglich Aufstellung von je 2 Dreihaffelöfen bei den "Badeanstalten für Sonderaktionen" wurde von Ing. Prüfer vorgeschlagen, die Öfen aus einer bereits fertiggestellten Lieferung nach Mogilew abzuzweigen und wurde sogleich der Dienststellenleiter welcher beim 3-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt in Berlin anwesend war, hiervon tel. in Kenntnis gesetzt und gebeten, das weitere veranlassen zu wollen.
- 3.) Bezüglich Errichtung eines 2. Krematoriums mit 5 Dreihaffelöfen, sowie Be- und Entlüftungsanlagen muß erst das Ergebnis der bereits laufenden Verhandlungen mit dem Reichssicherheitshauptamt bezügl. Zuteilung von Kontingenzabgabewarten werden.

- 2 -

aftalt, at de to krematorier skulle anlægges i nærheden af hver deres »badeanstalt til specialopgaver« (punkt 2 i dokumentet). Prüfer bekræftede efter krigen i et forhør at have vidst, at »badestalterne« i virkeligheden var gaskamre. Et yderligere krematorium skulle udstyres med ventilations- og blæseranlæg (punkt 3 i dokumentet). Anlægget skulle anvendes i kælderen under bygningen, der først da kunne bruges permanent som gaskammer. Det havde ellers havde været umuligt at udskifte luften, da der ingen vinduer var i kælder-rummet.

1/60

- 2 -

4.) Nach Anschwitz wurden von der Pa. Topf u. Söhne irrtümlich die Teile eines Doppelmuffel-Einschierungs-Ofens gesandt, welche jedoch für Kauflausen bestimmt waren.

Ohne Geld und Anstrengung zurück!

Ing. Prüfer schlägt vor, den Ofen hier zur Aufstellung zu bringen. Die fehlenden 2 Einführtüren und 2 Ascheentwärtmetüren können inzwischen bei Lieferung der 5 Dreimuffel-Einschierungsöfen entnommen werden.

5.) Die Schäden in dem neu gemauerten Schornstein für das bestehende Krematorium würden gemeinsam mit Herrn Kähler und SS-Unterscharführer Kirschneck besichtigt und die zu ergreifenden Maßnahmen besprochen. - Da das Schornsteinfutter infolge der großen Hitze arbeitet, muß es oben frei durchgehen und darf nicht mit dem Außenmantel fest verbunden sein.

6.) Am Donnerstag den 20. August 1942 wurde gemeinsam mit SS-Strm. Janisch u. Herrn Kähler die Baustelle des 5 Dreimuffel-Ofens im K.S.L. besichtigt, und die erforderlichen Einzelheiten durchbesprochen.

7.) Ing. Prüfer bat um schriftlichen Auftrag über die Lieferung der 2 Stück 3 Muffel- und den Doppelmuffel-Einschierungsöfen, sowie um baldige Mitteilung, ob die Öfen der Lieferung Kogilew abgezwängt werden können.

*Prüfer
Kaufmann
Kaufmann*

17. 8. 42 *Hel.* 8.) Zum Antransport des fehlenden Schamotte- und sonstigen Kamm Prüfer Sonder-Materialies sind der Pa. Topf u. Söhne sogleich 10 Frachtbriefe einzusenden.

2 Stück 3 Muffelöfen von Lieferung Kogilew abgezwängt werden können. Herr Prüfer hat dies mit, steht ihm dies SS-Strm. Kamm bereits mitgeteilt habe.

Hel
SS-Unterscharführer (8)

Kochschaffner
SS-Hauptsturmführer (8)

Anschwitz, den 21. August 1942.

Krematorierne i Birkenau fik numrene II, III, IV og V, mens forbrændingsanlægget i hovedlejren gjaldt som Krematorium I. Det ny var, at disse krematorier fra begyndelsen af var opført som kombinerede massehenrettelses og -kremeringsanlæg. »Den centrale byggeledelse« (ZBL) under SS i Auschwitz var ansvarlig for deres projektering og indretning. Her arbejdede ca. 30 ingeniører og arkitekter under ledelse af bygningsingeniøren Karl Bischoff. Han hørte ikke under lejrkommandoen, men var derimod direkte underlagt SS' rigsfører, Heinrich Himmler. Til byggeriet af krematorierne var 12 forskellige firmaer engageret. Deres medarbejdere var ofte beskæftigede i månedsvis på byggepladsen, hvor de også overvågede arbejdet, der udførtes af de straffefanger, man anvendte. Topf & Söhne blev den mest centrale underleverandør, da firmaet var ansvarlig for væsentlige dele af teknikken i udryddelses anlæggene.

Som ved alle andre store ordrer arbejdede flere forskellige afdelinger af firmaet sammen for at afvikle ordren til Auschwitz. Tilbud blev udregnet i administrationen, enkelte dele til ovnene produceredes i de forskellige værksteder, de blev pakket i ekspeditionsafdelingen, sendt med toget og, til slut, faktureret i regnskabsafdelingen. Imens stod Kurt Prüfer hele tiden i kontakt med SS' hovedkvarter i Berlin. Den 8. september 1942 informerede han virksomhedsledelsen om, at man havde ringet på vegne af chefen for Kontor C – Byggevæsen i SS' øverste økonomiske forvaltning, SS-brigadefører Hans Kammler og forlangt flere ovne (i dokumentet omtales SS-manden forkert som Kämmer). I hvert enkelt af de krematorier i Birkenau, som man hidtil havde projekteret, kunne man ifølge Prüfers beregninger kremere 800 lig om dagen.

26

Personalet i Den Centrale Byggeledelse (ZBL) i Auschwitz, foråret 1943

Öfen mit einer täglichen Leistung von 300. Zum Versand können heute und in den nächsten Tagen die von Magilew abgesetzten 2 Stück Achtzuffel-Öfen mit einer Leistung von je 300 täglich.

Herr K. erklärte, dass diese Anzahl von Zuffeln noch nicht ausreichend sei; wir sollen noch weitere Öfen schnellstens liefern.

Es ist daher zweckmäßig, dass ich am Donnerstag Vormittag nach Berlin käme, um mit Herrn K. über weitere Lieferungen zu sprechen. Ich soll Unterlagen über Auschwitz mitbringen, damit man endgültig einmal die dringenden Rufe verstummen würden.

Den Besuch für Donnerstag habe ich zugesagt.

90

Topf An J. A. TOPF & SÖHNE Erfurt , den 8.9.42.

Abteilung D IV.

Unser Zeichen: D IV/Prf./bes.
 In Sachen: Reichsführer SS, Berlin-Lichterfelde-West.
 Betreff: Krematorium-Auschwitz.
Vertraulich! Geheim!

SONDERAKTEN

8.9.42 Herr Obersturmführer Krome ruft an und erklärt, dass er zum Brigadeführer Zimmer bestellt sei und über seine Zueichtigung des Krematoriums in Auschwitz, von der er gestern zurückgekehrt sei, zu berichten habe. Aus der Anlage in Auschwitz wäre er nicht klag geworden und wollte sich deshalb genau informieren, wieviel Zuffeln dort zur Zeit in Betrieb seien, und wieviel Öfen mit Zuffeln wir zur Zeit dort bauen und noch liefern.

Ich gab an, dass zur Zeit 3 Stück Dreizuffel-Öfen mit einer Leistung von 250 je Tag in Betrieb seien. Ferner wären jetzt in Bau 5 Stück Dreizuffel-

K.K.

8-SEP-1942	
LT	EK
Zur Revision	Gezeichnet
<i>Sonderakten D IV</i>	

Eigener Brief. Formular 5
 1-4-40-1000

27
 Telefonnotits, Kurt Prüfer
 til virksomhedsledelsen,
 8. september 1942
 Kontrasigneret af Ernst-
 Wolfgang Topf

28
 Wilhelm Koch, montør,
 begyndelsen af 40'erne
 Fra virksomhedens
 fotoalbum

29
 Martin Holick ved sit 25-
 års-jubilæum i blikkensla-
 geriet hos Topf & Söhne,
 1941

Medviden og meddelagtighed

Topf & Söhne leverede ikke alene ovnene til de kæmpemæssige krematorier i Birkenau, men også ventilationsanlæggene til de gaskamre, der var installeret i kældrene under krematorierne. Allerede i planlægningsfasen var ingeniørerne bekendt med gaskamrenes funktion. Kurt Prüfer var i Birkenau adskillige gange. Hans kollega Karl Schultze, leder af afdelingen, der byggede blæsere, ledsagede ham ofte. Arbejdsrapporter fra Topf & Söhnes montører, der stod for at opbygge anlæggene i Birkenau, viser, at de vidste, hvad de indretninger, som de stod for, skulle bruges til.

Der arbejdede fire montører fra Topf & Söhne i Birkenau. En af dem, Wilhelm Koch, var beskæftiget i mindst 9 måneder med at opbygge ovne til krematorierne II, IV og V samt en affaldsforbrændingsovn i Krematorium II. En anden montør, Martin Holick, opholdt sig ca. et år i Auschwitz-Birkenau, efter at han tidligere havde hjulpet til med at indrette den såkaldte tre-muffelovn i Buchenwald. Ifølge en tidligere fanges vidneudsagn, så Holick på, da en sovjetisk krigsfange i levende live blev kastet ind i ovnkammeret og brændt.

I Birkenau overvågede Martin Holick sammen med Wilhelm Koch bl.a. opførelsen af ovnene i Krematorium II. Desuden arbejdede de begge i Birkenau, da SS sidst i 1942 lod 50.000 lig grave op af massegravene og afbrænde under åben himmel.

Spørgsmål Hvornår og hvordan blev De bekendt med, at der var indrettet et gaskammer i forbindelse med det første krematorium i Auschwitz?

Svar Det erfarede jeg ved et tilfælde i 1942. Omstændighederne var følgende: I foråret 1942 bad SS' byggeledelse i Auschwitz mig om [...] at godkende udkastet til et nyt krematoriebyggeri i lejren. [...] Jeg besøgte stedet, hvor man ville bygge, i selskab med en SS-mand. Da vi kørte forbi krematoriet, så jeg igennem en halvåben dør i krematoriet, at der i et af rummene lå en bunke menneskelig på gulvet – det drejede sig i hvert fald om over ti personer. Da jeg nærmede mig rummet, blev døren hurtigt lukket i. [...] Da jeg ikke vidste, hvad formålet var med dette rum i Krematorium I, spurgte jeg min ledsager fra SS herom. Han fortalte, at der var et gaskammer i rummet, hvor fangerne blev forgiftet med gas.

Kurt Prüfer i forhør, Moskva, 4. marts 1948

J.A. TOPF & SOHNE ERFLURT
Montageabteilung

ARBEITSZEIT-BESCHEINIGUNG

Vertragsnummer Nr. **195**
Name: **H. Messing**
Kundennummer Nr. **BW 30**

Wochentag	I Festpreis-Arbeit					II Zeitarbeit					Summe	Sonstige Bemerkung der gesamten Abrechnung
	Montag	Dienstag	Mittwoch	Donnerstag	Freitag	Montag	Dienstag	Mittwoch	Donnerstag	Freitag		
Mo. 3. 3. 43.						11	3				14	Beauftragung Heizung für Heilbrunn Keller
Di. 4. 3. 43.						11	3				14	Beauftragung Heizung für Heilbrunn Keller
Mi. 5. 3. 43.						16	3				19	Beauftragung Heizung für Heilbrunn Keller
Do. 6. 3. 43.						11	3				14	Beauftragung Heizung für Heilbrunn Keller
Fr. 7. 3. 43.						11	3				14	Beauftragung Heizung für Heilbrunn Keller
Sa. 8. 3. 43.						15	3				18	Beauftragung Heizung für Heilbrunn Keller
So. 9. 3. 43.						3	3	3	3	3	15	Beauftragung Heizung für Heilbrunn Keller
Summe						77	29	37	37	37	177	

Montageabteilung
Montageabteilung
Montageabteilung

Unterschrift des Verantwortlichen
In fertige Arbeit die vorkommenden Leistungen auf Grund genauer Berechnung

30
Timeseddel for Heinrich Messing, montør i afdelingen, der byggede blæser- og ventilationsanlæg, 8. - 14. marts 1943

39

TOPF An J. A. TOPF & SOHNE Erlurt den 17.2.43.

Abteilung B - Haupteinkauf.

SONDERAKTEN

Urer Zeichen: D/DA./hoo.

In Sachen: Zentral-Bauleitung der Waffen-SS, Anaschitz / Ost-Obereschl.

Bezügl: Lu- und Belüftungs-Anlage.

17.2.43 Er ruft an Herr Schultze und teilt folgendes mit:

- Das Belüftungs-Gebälse Nr. 450 für den Quakeller ist dort nicht aufgefunden, obwohl es angeblich bei uns abgegeben ist. Herr Heinemann hat inzwischen festgestellt, dass das Gebälse tatsächlich am 18.11.1942 abgegeben ist, es müsste also eigentlich dort vorrätig sein. Da es aber lt. Herrn Schultze nicht aufzufinden ist und dringend gebraucht wird, sollen wir es sofort nochmals anfertigen und beschleunigt anfertigen.
- Es fühlen noch 20 Stück Handschienen von der Firma Schieß-Defries, Sie dringend benötigt werden. Unser Einkauf habe schon vor kurzem bei der Lieferfirma gemahnt, Herr Schultze bittet dringend darum, dass nochmals abgerufen und die unmittelbare Übergabe nach Anaschitz veranlasst wird.

L. Müller, Nr. 15/1.42.
10.11.41/2435/1. D. Müller

Eigener Brief Formular 8
11-41-100, 1.00

31
Telefonnotits af overingeniør Fritz Sander, 17. februar 1943

32

Heinrich Messing o. 1950.

født 1902 i Erfurt

død 1985 i Erfurt.

1929 medlem af Tysklands
Kommunistiske Parti (KPD),

1933 beskyttelsesarrest,

1945 tillidsmand, anerkendt som

»forfulgt af naziregimet«.

Fotoet stammer fra hans journal som
uofficiel medarbejder hos Ministeriet
for Statssikkerhed (Stasi), DDR.

Ventilationsmontøren Heinrich Messing opholdt sig fra januar til juni 1943 i Birkenau. Da han i marts '43 installerede ventilationsanlægget i kælderrummene under Krematorium II – de senere afklædningsrum og gaskamre – havde han på blot en uge 35 timers overarbejde. På sin timeseddel (ill. 30) betegner han rammende et af rummene som et »afklædningsrum« i stedet for at anvende SS' dækbetegnelse »ligkælder«. Heraf ser man, at han var bevidst om, hvad formålet med denne kælder var, og altså om det massebord, som skulle gennemføres i krematorierne.

Interne firmadokumenter, som fx en telefonnotits af 17. februar 1943, viser, at også medarbejdere, som arbejdede med at fuldføre ordrerne i Erfurt, men aldrig havde været i Auschwitz, var informeret om det forestående gasbord. Anvendelsen af ordet »gaskælder« i den nævnte notits tyder på, at man omgikkes fimaets tekniske bidrag til massebordet med selvfølgelighed. Det håndskrevne diktat beviser, at notitsen har været over såvel Ludwig Topf, teknisk direktør Gustav Braun som indkøbsleder Florentin Mocks skrivebord. Diktatet af telefonsamtalen mellem Fritz Sander og Karl Schultze i Auschwitz har Sanders sekretær Anneliese Hessler taget. Stemplet »Sonderakten«, dvs. særdokument, tyder på, at det blev arkiveret hos virksomhedsledelsen.

41

Krematorium V

Die Fundamente der Außenmauern sowie eines Schornsteins sind in Bau. Die Fertigstellung dieses Krematoriums wird in wesentlichen von der Witterung abhängen.

Die Besichtigung der vorstehend aufgeführten Krematorien samt Inneneinrichtungen hat gezeigt, daß trotz der großen Bauaufgaben und der Witterungs- sowie Materialbeschaffungs-Schwierigkeiten die Arbeiten flott vorangehen sind.

J. A. Jopp & Söhne

F. H. Brüning, Ingenieur

~~Zentral-Bauleitung
der Waffen-ff und Polizei
Auschwitz O. S.~~

8/130
~~Auschwitz, den 29. Januar 1943
General-Gebäude Nr. 44
General-Inspektor Dr. Ziska~~ 48

Betrifft: Briefbericht des Ing. P r ü f e r .

An die
Zentralbauleitung der
Waffen-ff und Polizei
Auschwitz - O/S.

*W. H. Brüning
W. H. Brüning*

Auf Grund der heute vormittags stattgefundenen Besprechung mit der Bauleitung und der darauf folgenden Besichtigung der Krematorien II, III, IV und V, habe ich folgendes festgestellt:

Krematorium II

Dieser Gebäudekomplex ist baulich bis auf kleinere Nebearbeiten fertiggestellt (Decke des Leichenkellers 2 kann wegen Frost noch nicht ausgeschalt werden).

Die 5 Stück Dreisuffel-Einscherungsöfen sind fertig und werden z. B. trockengetriebe. Die Anlieferung der Be- und Entlüftungsanlage für die Leichenkeller verzögerte sich in Folge der Waggon Sperre, sodaß der Einbau voraussichtlich erst in 10 Tagen erfolgen kann. Somit ist die Inbetriebnahme des Krematoriums II bestimmt am 15.2.43 möglich.

Krematorium III

Die Außenmauern des Ofengebäudes sowie der Schornstein sind fertig. Mit dem Einbau der Rauchkanäle für die Einscherungsöfen wird in 8 Tagen begonnen. Der Einbau der 5 Stück Dreisuffel-Einscherungsöfen kann in ca 5 Wochen erfolgen. Die Inbetriebnahme dieser Einscherungsöfen ist frühestens zum 17.4.43 möglich.

Krematorium IV

Der Rohbau sowie die Fundamente sind fertiggestellt. Mit dem Aufbau des Achtsuffel-Einscherungsöfens wird am Montag, den 1.2.43 begonnen. Die Arbeiten werden zum 28.2.43 beendet sein.

33

Rapport af Kurt Prüfer,
29. januar 1943

34
Kurt Prüfer,
begyndelsen af 40'erne
Fra Topf & Söhnes
fotoalbum

35
Karl Schultze,
leder af Ventilations- og
Blæserafdelingen,
begyndelsen af 40'erne
Født den 27. juni 1900 i
Berlin, dødsår ukendt
Fra Topf & Söhnes
fotoalbum

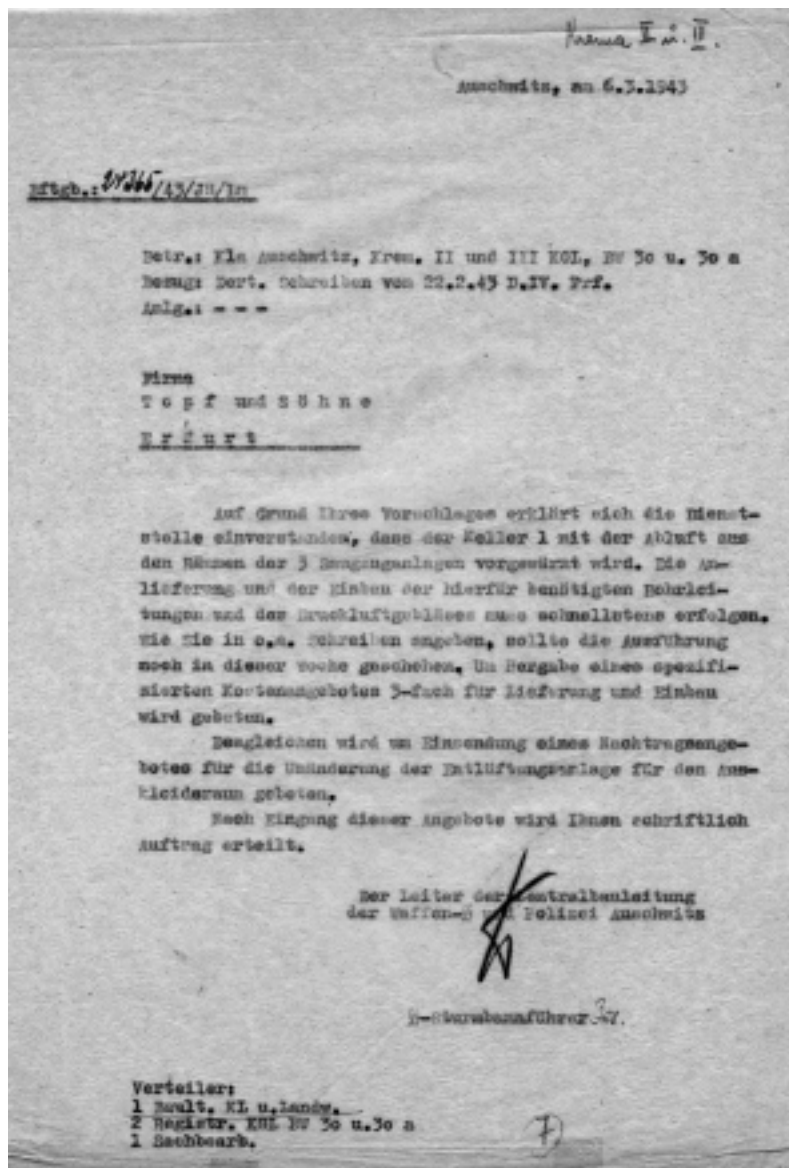
For SS var ingeniørerne Kurt Prüfer og Karl Schultze ikke kun leverandøren Topf & Söhne's officielle repræsentanter i Auschwitz. De var også de vigtigste rådgivere, når byggeledelsen kom under pres fra SS-hovedkvarteret i Berlin. De bistod SS med råd og vejledning i spørgsmålet om, hvordan massemordet i de nye krematorier kunne gøres endnu mere effektivt.

I januar 1943 kom Den centrale Byggeledelse i SS i vanskeligheder, fordi de ikke kunne efterleve rigsføreren i SS, Heinrich Himmlers befaling om at færdiggøre krematorierne II og IV inden udgangen af måneden. I denne situation udarbejdede Kurt Prüfer en rapport – på SS' brevpapir – om hvordan hele krematoriebyggeriet skred frem, og bekræftede den lokale byggeledelse i, at »arbejdet trods de besværligheder, som vejrlig og materiale mangel medfører, er skredet rask fremad.« SS-byggeleder Karl Bischoff sendte Prüfers rapport til Hans Kammler, chefen for Kontor C – Byggevesen i SS' øverste økonomiske forvaltning i Berlin.

I februar 1943 foreslog Kurt Prüfer SS en metode, der kunne effektivisere gasmordet. Da Cyklon B havde sin mest dødelige virkning ved 26°C, foreslog han, at opvarme gaskamrene med overskudsvarmen fra krematorieovnene. Dette skulle desuden tjene til at nedkøle de ventilationskanaler, som ovnene var monteret med for øge varmeudviklingen. Prüfers forslag blev straks realiseret (se ill. 36). På grund af

den høje belastning, som ovnene udsattes for, blev ventilationskanalerne alligevel så overophedede, at de måtte demonteres igen. Dermed var det heller ikke længere muligt at forvarme gaskamrene med overskudsvarme.

Gaskamrene og kremeringsovnene blev sat i drift i marts 1943 under overværelse af de to ingeniører Prüfer og Schultze. De informerede virksomhedsledelsen i Erfurt om dette, dvs. om at masseordet i krematorierne var indledt.

36

Skrivelse af Karl Bischoff, leder af SS' Centrale Byggeledelse, til Topf & Söhne, 6. marts 1943
Gaskammeret betegnes i skrivelserne som »Kælder I«.

»Den 4. maj blev vi indsat til at fyre generatorerne. Vi arbejdede fra tidlig morgen til omkring kl. 16 om eftermiddagen. På det tidspunkt ankom en række biler til krematoriet. Det var en komité bestående af medlemmer af Politisk Afdeling og højtstående SS-officerer fra Berlin. Desuden var der civilister og ingeniører fra firmaet Topf & Söhne med i komitéen. [...] Ved hjælp af liften fragtede vi de døde kroppe op fra kælderen og ind gennem døren til kremeringsrummet, hvor vi lagde to eller tre lig på en vogn [...]. Efter at alle de mange lig var blevet fordelt på de fem ovnes mufler (ovnkamre), iagttog komitéen ligbrændingsprocessen med deres ure i hånden. De åbnede ovndørene, holdt øje med tiden, diskuterede indbyrdes og undrede sig over, at kremeringen tog så lang tid. Selvom ovnene havde været opvarmet fra morgenstunden, varede kremeringen omkring 40 minutter. Det skyldtes, at ovnene var helt nye og aldrig havde været gennemvarmet. Når ovnene var i vedvarende drift, blev der kremeret to ladninger i timen.«

Vidneudsagn af Henryk Tauber, fange i »Specialenheden« (Sonderkommando), 24. maj 1945

Spørgsmål Hvordan blev de ventilations- og blæseranlæg sat i drift, som De havde monteret i gaskamrene i forbindelse med krematorierne i koncentrationslejren Auschwitz?

Svar [...] Ganske som ventet ankom en fangetransport om lørdagen til lejren, og samme dag kontrollerede jeg sammen med Bischoff, hvordan blæserne og ventilatorerne i gaskammeret fungerede i drift, og hvor effektive de var. Til dette formål blev ca. 150–300 fanger fra den transport, der netop var ankommet, drevet ind i gaskamrene og gasset; deres lig blev derefter brændt i krematoriets ovne. Blandt de fanger, der blev slået ihjel i gaskammeret, var mænd, kvinder og børn. Da SS-folkene gennede dem ind i gaskammeret, befandt jeg mig i krematoriet i nærheden af ovnen. Jeg var til stede, da disse fangers lig blev brændt. Efter at gruppen af fanger var blevet lukket inde i gaskammeret (processen varede højst 50 minutter), overværede jeg, hvordan en SS'er satte gaskammerets ventilationsanlæg i gang, således at den forgiftede luft blev suget ud og frisk luft blæst ind igen. I løbet af denne test blev det slået fast, at både blæserne og ventilationsanlæg fungerede upåklageligt, og SS' byggeledelse besluttede at sætte hele systemet i drift. Samme dag, dvs. lørdag, forlod jeg Auschwitz og kørte til Erfurt.

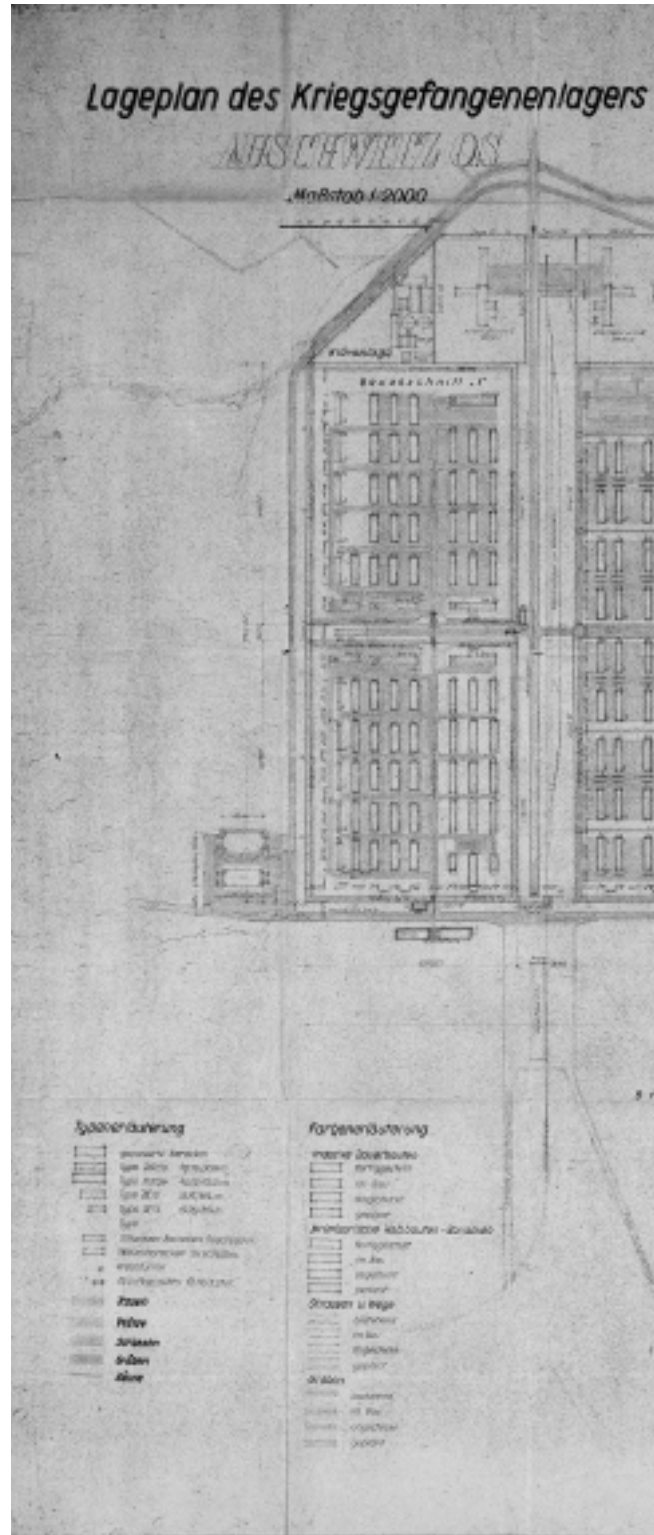
Spørgsmål Efter De vendte tilbage fra Auschwitz, har De da aflagt rapport om resultaterne af Deres arbejde med at teste ventilationsanlæggene i krematoriet og sætte dem i drift?

Svar Efter at jeg kom tilbage fra Auschwitz aflagde jeg rapport til firmaets direktør, Ludwig Topf, om det arbejde, jeg havde udført, med at afprøve blæserne og ventilationsanlæg i det andet krematorium i Auschwitz-lejren. Desuden fortalte jeg ham, at SS-folkene havde forgiftet en gruppe fanger i gaskammeret, hvorefter deres lig var blevet brændt i kremeringsovnene. L. Topf reagerede ikke på dette.

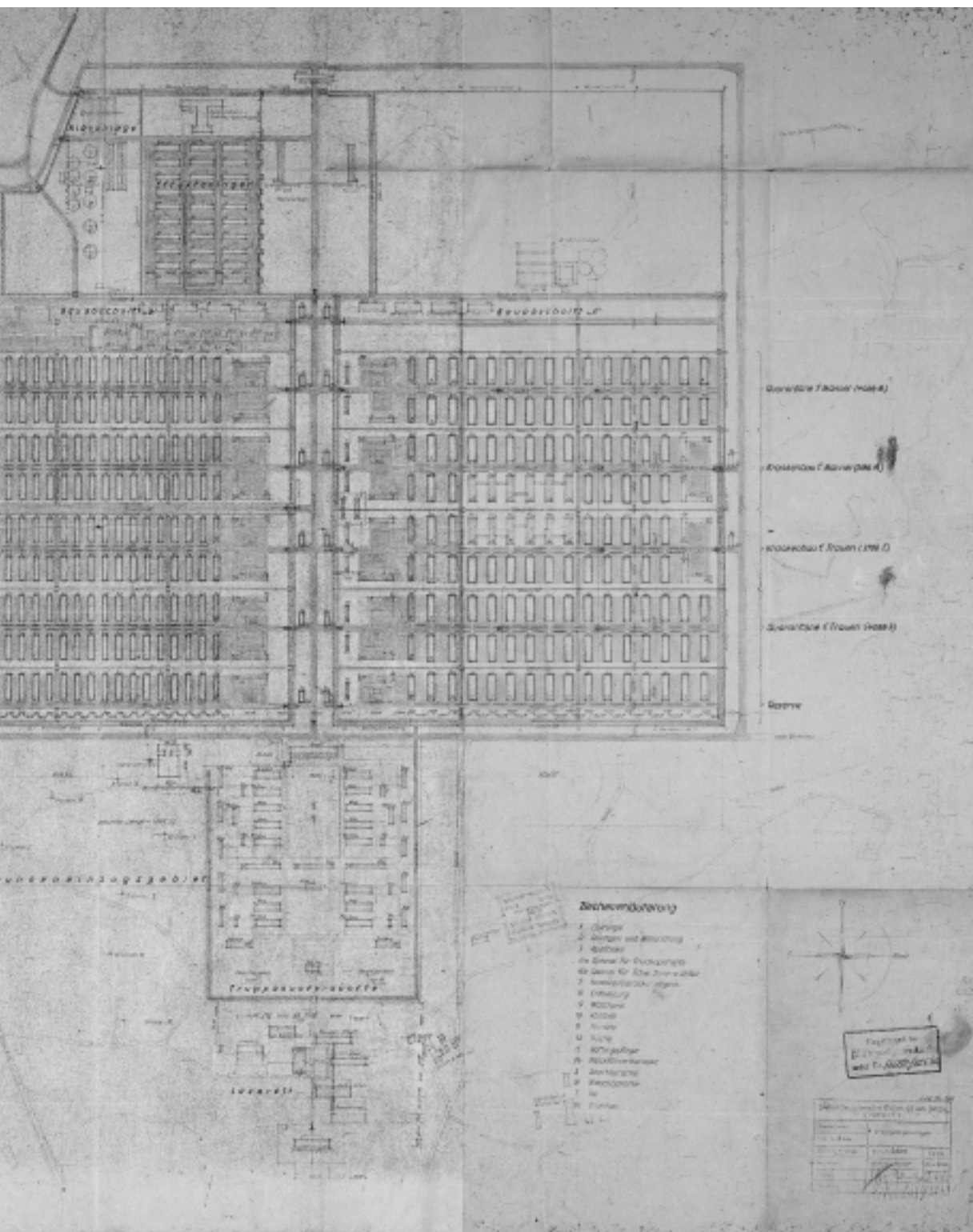
Karl Schultze i forhør, Moskva, 11. marts 1948

37

Kort over Auschwitz-Birkenau, 18. juni 1943
 Kortet viser helhedsplanen for lejren.
 Byggeafsnit 3 blev kun delvis realiseret.

3 Dødsfabrikerne i drift

38
Krematorium III, 1943
SS-fotografi

39
Krematorium IV, 1943
SS-fotografi

40
Ovrummet i
Krematorium II, 1943
SS-fotografi

Krematorierne i Auschwitz-Birkenau

Med indretningen af de fire nye krematorier i foråret 1943 rådede SS over regelrette »dødsfabrikker« i Auschwitz. For første gang i historien blev mennesker slået ihjel og brændt på samlebånd.

Krematorium II og III var ens konstruerede og befandt sig for enden af lejrens hovedvej. I dem begge var der underjordiske gaskamre, som kunne rumme op til 2.000 mennesker. Cyklon B-gassen blev sprøjtet ind i kamrene gennem loftsluger af SS-mænd, som var blevet nøje instrueret i opgaven. Et ventilationsanlæg, som Topf & Söhne havde leveret og installeret, sørgede for en effektiv udskiftning af luften, så kamrene hurtigt kunne gøres klar igen. I et tilstødende kølderrum klædte fangerne sig af. Kremeringsrummene befandt sig i stueetagen og var hver udstyret med fem såkaldte tremuffelovne fra Topf & Söhne.

Krematorium IV og V blev af sparehensyn konstrueret uden en kælderetage. De skulle først og fremmest fungere som anlæg, hvor ligene af de myrdede fanger fra »Bunker I« og »Bunker II« blev brændt, og de blev derfor opført i forbindelse med disse i lejrens nordvestlige hjørne. Under byggeriet først i 1943 besluttede SS sig imidlertid for også at indrette gaskamre til krematorierne I og II, hver med en kapacitet på op til 2.000 mennesker. Efter at man havde taget disse krematorier med tilhørende gaskamre i brug, blev Bunker I og II sat ud af drift (Bunker II blev aktiveret igen i 1944). SS'ere sprøjtede Cyklon B-gassen ind gennem åbninger i ydermurene i krematorierne IV og V. I disse krematorier skulle fangerne enten klæde sig af i et stort rum midt i bygningen eller under åben himmel på pladsen udenfor. I kremeringsrummet stod der en såkaldt otte-muffelovn fra Topf & Söhne.

I krematorierne II til V opmagasinerede man desuden menneskernes sidste ejendele. Man klippede håret af de døde – først og fremmest kvinderne – og lod det tørre, så det senere kunne genbruges som råstof. Man omsmeltede tandguld og smykker. Og man lod indimellem lig dissekere.

De fire krematorier var afgrænset fra det øvrige lejreareal med elektriske pigtrådshegn og vagttårne. For at narre og berolige ofrene, når de ankom, lod forskellige skilte forstå, at krematorierne var bade- og desinfektionsanlæg. Afklædningsrummenes nummererede knagerækker og gaskamrenes attrapper af brusehoveder i Krematorium II og III havde samme formål.

I Auschwitz-Birkenau kremerede man i løbet af en halv time mellem tre og fem mennesker i hvert af ovnenes forbrændingskamre (mufler). På en dag kunne man således brænde op til 2.500 lig i både Krematorium II og III og 1.500 i Krematorium IV og V. Under massebordet på ungarske jøder i sommeren 1944 – da menneskeudryddelsen i Auschwitz nåede sit højdepunkt med over 9.000 mord om dagen – blev selv denne kapacitet for lille. SS måtte afbrænde en del af ligene i det fri.

Driften af krematorierne stod en såkaldt »Specialenhed« (Sonderkommando) for, som SS havde sammensat, først og fremmest af jødiske fanger. Begrebet »dødsfabrikker« stammer fra deres rækker. De blev tvunget til at sørge for, at fangerne klædte sig hurtigt af. De skulle slæbe ligene ud af gaskamrene, afmontere deres proteser, gennemsøge dem for smykker og trække deres guldtænder ud. Desuden skulle de klippe ofrenes hår, når det havde en vis længde. Man tvang dem til at betjene ovnene eller til at arbejde ved bålene uden dørs. Antallet af fanger, der i dag- og nat hold arbejdede i Specialenheden, nåede i sommeren 1944 op på ca. 900. Disse fanger blev regelmæssigt likvideret. Den eneste væbnede opstand i Auschwitz blev gennemført af medlemmer af Specialenheden den 7. oktober 1944. Det lykkedes dem at sætte Krematorium IV i brand og at slå tre SS'ere ihjel. Under og efter opstanden dræbte SS 451 fanger fra enheden.

Forud for mordene i krematorierne fandt der såkaldte »selektioner« sted: Når en fangetransport var ankommet til Auschwitz inddelte læger menneskerne i »arbejdsdygtige« og »ikke-arbejdsdygtige«. De fleste, særligt børn, deres mødre, gravide, gamle og syge blev stemplet som »ikke-arbejdsdygtige«. Under streng bevogtning blev de ført direkte til krematorierne og dræbt. De »arbejdsdygtige« blev indsat til slavearbejde i lejren.

Mindst 1.100.000 mennesker døde i Auschwitz – i gaskamrene, ved skydning, af mishandling eller de elendige levevilkår. Over 960.000 jøder fra hele Europa, op til 75.000 polakker, 21.000 romaer, 15.000 sovjetiske krigsfanger og 15.000 af øvrig oprindelse blev slået ihjel her. Ofrenes ejendele, deres afklippede hår, proteser og omsmeltede guldtænder blev i hele vognladninger fragtet vestover til mere centrale dele af det tyske rige, hvor det hele blev genanvendt.

Vidnesbyrd fra dødsfabrikkerne

Selvom SS anstrengte sig for at tilsløre massebordet, findes der umiddelbare vidnesbyrd om dets eksistens.

I sommeren 1944 lykkedes det i al hemmelighed for fanger fra Specialenheden at tage tre fotografier af en massehenrettelse og masseafbrænding og at smugle dem ud af lejren (se ill. 49).

En fange, som kun kendes under initialerne »MM«, skildrede i 22 tegninger, hvad han havde oplevet og jagttaget i Auschwitz-Birkenau, herunder »selektioner« og ofre på vej til gaskamrene (se ill. 44 og 45). Han gemte sin skitsebog i en flaske under fundamentet af en af sygebarakkerne i Birkenau. Der blev den fundet i 1947.

Fanger fra Specialenheden skrev også hemmelige breve, som de gemte i nærheden af krematorierne. Straks efter befrielsen af lejren vidnede overlevende medlemmer af enheden for forskellige undersøgelseskommissioner.

I slutningen af maj 1944 fotograferede en fjernkendingsenhed under SS – formentlig på befaling af lejrkommandoen – ungarske jøders ankomst på perronen i Birkenau, deres selektion og deres march mod krematorierne (se ill. 42 og 43). Selvom disse billeder afspejler SS' synsvinkel, og selvom volden ikke fremgår af dem, bekræfter de – utilsigtet – fangernes vidnesbyrd.

41

Knust termoflaske og læderpose som skjul for et brev skrevet af en fange fra Specialenheden, fundet i 1980 i nærheden af Krematorium III

42

Ungarske jøders ankomst til Birkenau, maj 1944, SS-foto

43

Selektion på perronen i Birkenau, maj 1944, SS-foto

På vejen til venstre for jernbanesporene ser man menneskene, som SS har dirigeret i retning mod udryddelseslejren. I baggrunden kan man ane Krematorium II.

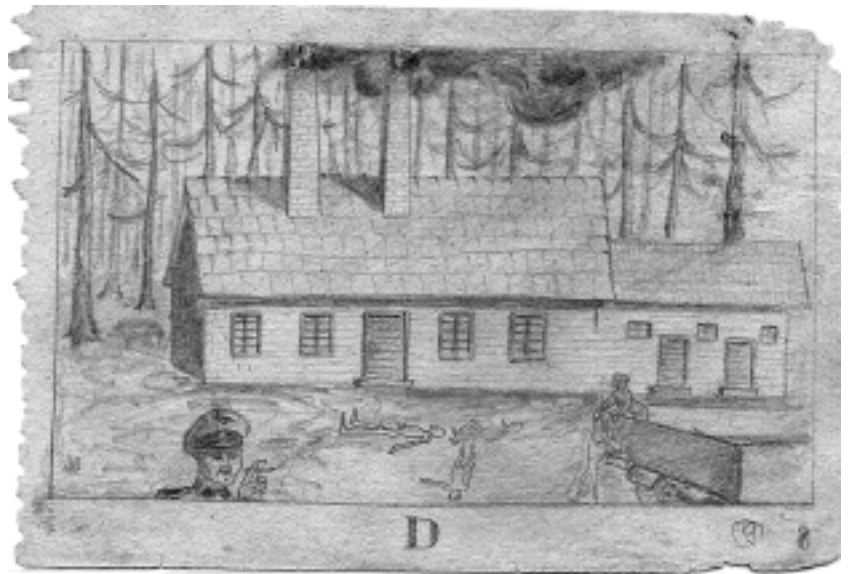
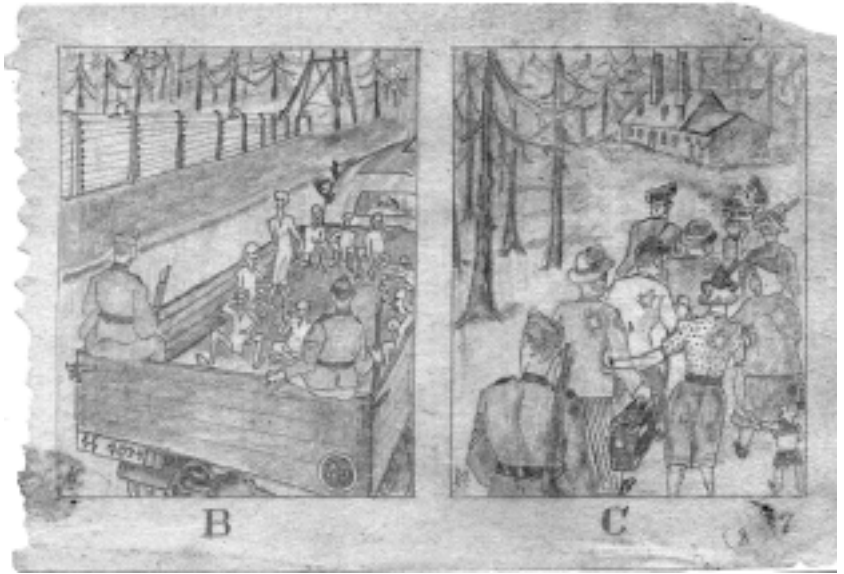

»Mændene blev samlet i én gruppe, kvinderne i en anden. Denne ordre slog ned i os som et lyn. Nu, hvor man er på rejsens sidste etape, for enden af vejen, befaler de, at det, som ikke kan adskilles, bliver skilt ad; de skærer os midt over. [...] Ingen rører sig, for ingen tror det utrolige. [...] Men en byge af slag, som ramte dem i den første række, bevirkede, at familierne længere nede i rækkerne begyndte at opløses og gå i hver sin retning.«

Af Salmen Gradowskis hemmelige optegnelser. Gradowski var fange i Specialenheden, myrdet af SS under opstanden den 7. oktober 1944

44, 55

Tegninger lavet af en ukendt fange, Auschwitz-Birkenau, 1943/1944

»De første biler, som var fyldt til randen med nøgne kvinder og piger, ankom til Krematorium III. De stod ikke tæt som sædvanlig. Nej, de stod overhovedet ikke op, de var udmattede og lå mellem hinanden, den ene på den anden, alle fuldkommen kraftesløse. De sukkede og stønnede. Lastbilen gjorde holdt, presenningerne blev trukket af, og man tømte vognen for massen af mennesker, som man læsler grus af på vejen. De, der havde ligget yderst, faldt hårdt ned på jorden og vejen. [...] Oven på dem landede de øvrige [kvinder] og maste dem med deres vægt. [...] De rystede frygteligt af kulde. De slæbte sig langsomt hen til den bunker, som blev kaldt »afklæd-

ningsrummet«, og som befandt sig neden for en trappe i en slags kælder. Resten [af kvinderne] blev ført af folk fra enheden, som hurtigt løb ovenpå og hentede dem, der havde mistet bevidstheden, helt hjælpeløse ofre.«

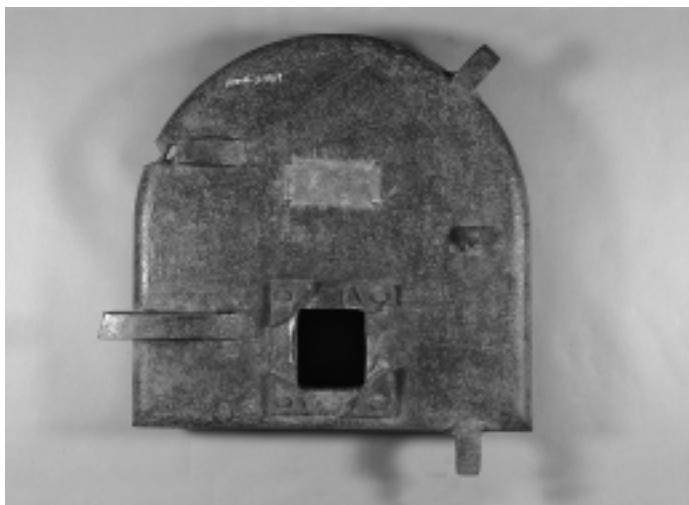
Af Lejb Langfuß' hemmelige optegnelser. Langfuß var fange i Specialenheden, formodentlig myrdet af SS sidst i 1944

»De klemte så mange ind [som overhovedet muligt]. Det er svært overhovedet at forestille sig, at der kunne være så mange mennesker på så lidt plads. De, der ikke ville gå ind, blev skudt, fordi de havde gjort [modstand], eller overladt til hundene og flået. De ville være døde af luftmangel i løbet af nogle timer. Så blev alle døre hermetisk lukket, og der blev sprøjtet gas ind gennem en lille luge i loftet.«

Af Lejlb Langfuß' hemmelige optegnelser. Langfuß var fange i Specialenheden, formodentlig myrdet af SS sidst i 1944

»To fanger var beskæftiget med at læsse lig på bårerne. To andre fanger stod klar med en jernstang under båren i den ende, der var nærmest ovnen. Mens ligene blev lagt på båren, åbnede den ene af dem døren til ovnkammeret, og den anden placerede båren på rullerne. En femte fange løftede båren i vejret med håndtagene. Når båren var blevet anbragt på rullerne af de to førnævnte fanger, skubbede den femte fange til, så den rullede ind i forbrændingskammeret. Når ligene da var kommet ind i ovnen, blev de fikseret af en sjette fange ved hjælp af en jernrive, således at den femte fange kunne trække båren ud under dem. [...] Til slut kontrollerede en SS-delingsfører efter hver påfyldning, om alt var gået rigtigt for sig. Han holdt øje med os, mens vi skulle lukke alle ovnens luger, og i den forbindelse så vi, hvad der gik for sig derinde.«

Henryk Tauber, tidligere fange i Specialenheden, under sin vidneforklaring for den polske undersøgelseskommision om forbrydelserne i Auschwitz, maj 1945

46
Skodde til muråbning i Krematorium II eller III, som SS sprøjtede giftgas igennem, Auschwitz-Birkenau

47
Ovndør, fremstillet af Topf & Söhne, Krematorium II eller III, Auschwitz-Birkenau

48
Ilddragere fra krematorierne i Auschwitz-Birkenau

»Af en hel transport var der kun en lille dyng afbrændte knoglerester tilbage, som blev lagt i en bunke i den ene side af graven. Derefter blev de spredt og strøet ud over graven og siden dækket til med [jord], hvorefter man [plantede træer] på den jævne overflade. Der måtte ikke være nogen som helst spor efter mennesker.«

Af Lejb Langfuß' hemmelige optegnelser. Langfuß var fange i Specialenheden, formodentlig myrdet af SS sidst i 1944

49
Afbrending af myrdede fanger bag Krematorium V
Hemmelig optagelse af en af fangerne fra Specialenheden, august 1944

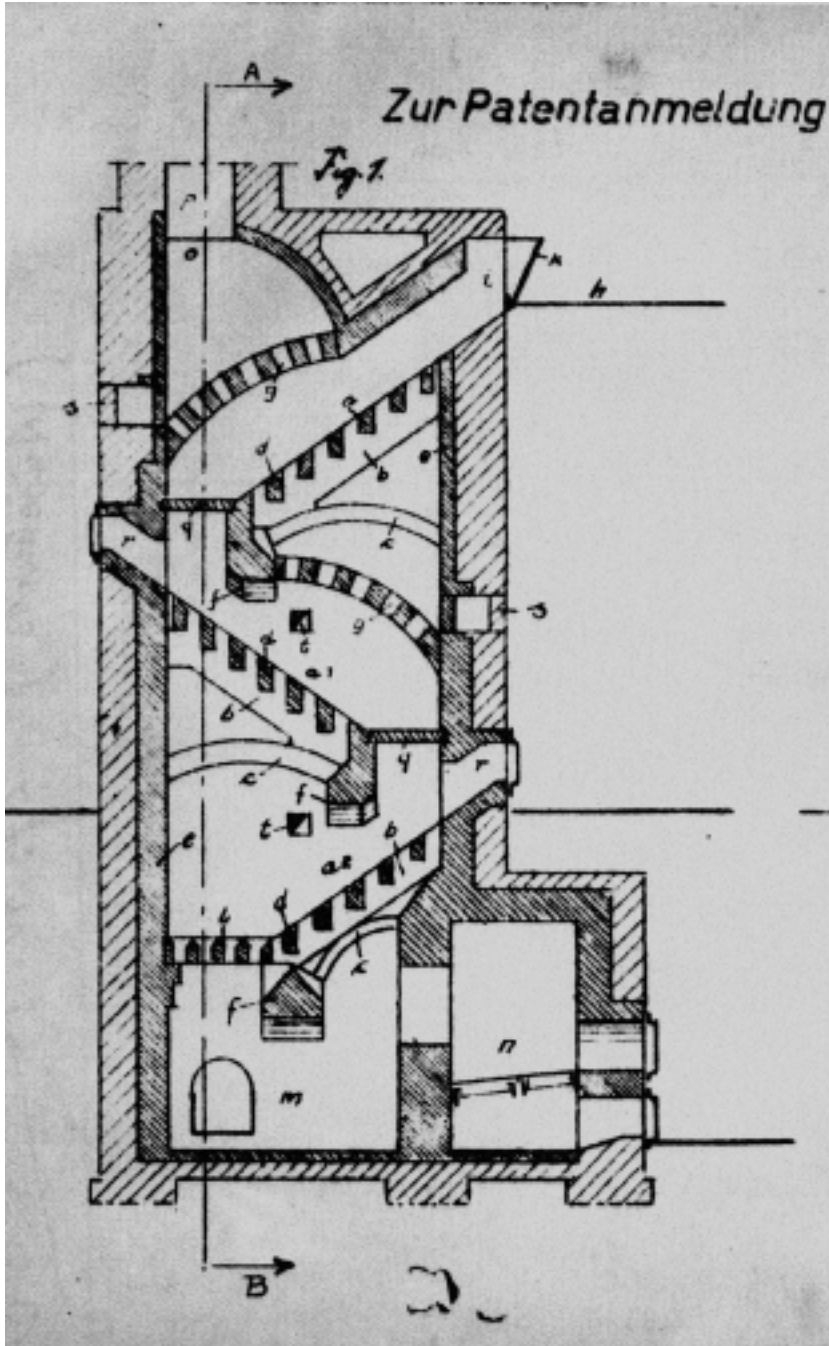
Da man i sommeren 1944 dræbte over 9.000 fanger om dagen, og krematoriernes kapacitet ikke længere slog til, skulle fanger fra Specialenheden afbrænde ligene udenfor i grave bag Krematorium V.

»Det store behov for krematorieovne til koncentrationslejre – som i den senere tid især er blevet tydeligt i Auschwitz – foranledigede mig til endnu en gang at overveje, om det hidtil anvendte ovnsystem med muffler var det rigtige til brug på steder som de ovennævnte [...] Som den ideelle løsning – for så vidt angår konstruktionen af en krematorieovn til brug i en koncentrationslejr – forestiller jeg mig en ovn, som påfyldes og holdes i gang uafbrudt [...] dvs. at ligene skal indføres øverst – uden at forbrændingsprocessen bliver forstyrret – med et passende tidsinterval imellem. På deres vej ned gennem ovnen vil ligene blive antændt, brænde og siden forbrænde, så der i kammeret nederst i ovnen under risten til sidst kun er asken tilbage. Jeg er i den forbindelse fuldstændigt på det rene med, at en sådan ovn må anses som et veritabelt udryddelsesanlæg, ligesom jeg ved, at begreber som pietet, adskillelse af asken ligesom alle andre følelsesladede momenter må lades fuldstændigt ude af betragtning. Alt dette var dog allerede tilfældet, når det gælder driften af mange af muffel-ovnene. Netop i kz-lejrene foreligger der imidlertid nogle særlige, krigsbetingede omstændigheder, der gør løsninger som disse tvingende nødvendige. [...] Tager man alle i ovennævnte forhold i betragtning, må man formode, at de myndigheder, som har ansvaret for området, også henvender sig til andre firmaer, for så vidt angår leveringen af effektive krematorieovne af en høj kvalitet. Også i disse firmaer vil man beskæftige sig med spørgsmålet om, hvordan man billigst muligt konstruerer ovne til de ovennævnte formål. [...] Af disse grunde opfatter jeg det som nødvendigt og presserende at anmelde et patent på mit forslag, således at vi kan sikre os en fortrinsret.«

Fritz Sander til virksomhedsledelsen, 14. september 1942

(Understregningerne er originalens)

4
Topf & Söhne som SS' kompagnoner – initiativer og fordele

51
Skitse af den »kontinuerligt arbejdende ligbrændingsovn til stordrift« fra patentanmeldelsen, 26. oktober 1942

Patentanmeldelse

Endnu mens de fire store krematorier i Auschwitz-Birkenau var under opførelse, må det have stået klart for Topf & Söhne – i det mindste for de ansvarlige ingeniører – at den nationalsozialistiske menneskeudryddelse ikke blot var et forbigående fænomen, og at de anlæg, man allerede havde udviklet til Auschwitz, ikke ville slå til. I reaktion på dette kom Kurt Prüfer og Fritz Sander med forskellige forslag til ovne med en højere effekt og kapacitet. De forsøgte at videreudvikle kendte brandtekniske metoder fra industrien og gøre dem anvendelige i forbindelse med kremeringen af lig.

Afdelingsleder og prokurist Fritz Sander opfandt en »kontinuerligt arbejdende ligbrændingsovn til stordrift«. Da han gik ud fra, at også andre firmaer snart ville sætte lignende ovne i produktion, bad han brødrene Topf om at anmelde et patent på den, hvad de også gjorde (se skrivelsen, s. 56). Patentet blev dog aldrig tildelt af det statslige Patentkontor, ifølge Sander fordi opfindelsen skulle hemmeligholdes og derfor ikke blev registreret officielt. Man havde alligevel oprettet en journal og meddelt ham dennes nummer.

Fritz Sander projekterede sin firetagers ovn med et kæmpemæssigt affaldsforbrændingsanlæg som model. Ligene skulle – nærmest på samlebånd – føres skråt ned i ovnen (se ill. 51, øverst til højre). Derefter ville de rutsche ned etage for etage på skråtstillede riste, idet de da opvarmedes og antændtes af de lig, der allerede brændte nedenfor. Herved kunne ovnen holdes i gang ved maksimalt to opvarmninger om dagen, uden brug af yderlige brændstof: Det var alene de brændende lig, som skulle holde ilden i gang. Kurt Prüfer betvivlede funktionaliteten ved Sanders massekremeringsovn. Han forudså, at ligdele ville klæbe sig fast til ristene og stoppe ovnen til. Prüfer udtænkte da en alternativ løsning. Han foreslog SS i Auschwitz at indrette det sjette krematorium som en »Ring-ligbrændingsovn«. Han greb herved tilbage til en metode fra teglstensproduktionen. Den præcise udformning af ovnen fremgår ikke af de bevarede dokumenter. Man ved dog, at SS i begyndelsen af 1943 forberedte SS byggeriet af en sådan ovn, som imidlertid ikke blev til noget. Efter Rudolf Höß' udsagn – Höß var kommandant i Auschwitz – tog man imidlertid idéen op på ny i 1944. Planen var nu at indrette »Ring-ligbrændingsovnen« som en del af et underjordisk anlæg. Den blev dog ikke realiseret, da fronten var kommet for tæt på.

50

Fritz Sander, født den 20. august 1876 i Leipzig, død den 26. marts 1946 på et sovjetisk militærsygehus
Fra Topf & Söhnes fotoalbum

52

Ludwig Topf som soldat i
Bad Langensalza, efterå-
ret 1941

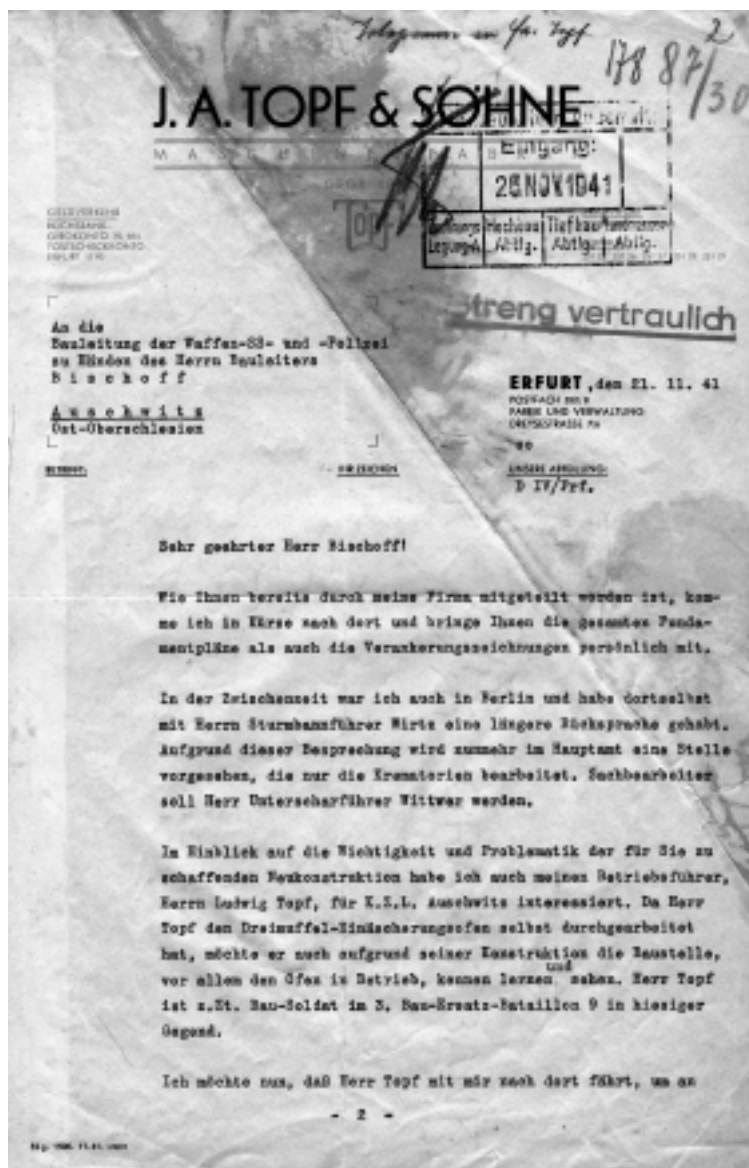
Skærmydsler – selvbevidsthed – frynsegoder

Firmaledelsen og de ledende medarbejdere brystede sig ikke kun af deres faglige kompetence og deres effektivitet. De opfattede sig desuden – selv i konfliktsituationer – som SS ligeberettigede forretningspartnere. Det vidner firmaets almindelige korrespondance om. Fx rykkede man SS for ikke-betalte regninger. Og man var ikke bange for konflikter, når det blev diskuteret, hvem der havde ansvaret for driftsforstyrrelser i anlæggene. Endelig opfattede man fx garantifrister anderledes end SS. Firmaet forstod sig altså på ingen måde som underordnet.

KZ-forretningerne blev på intet tidspunkt så indbringende, som man havde forventet hos Topf & Söhne. I gennemsnit udgjorde de kun en til to procent af den samlede omsætning.

De frynsegoder, som arbejdet for SS indebar for firmaet, kom kun få ansatte til gode. Til disse goder hørte fx prestige, bonusser, mindre lønstigninger samt i enkelte tilfælde fritagelse for tjeneste i værnemagten. I september 1941 lykkedes det således fx Ludwig Topf med hjælp fra SS at få ophævet sin indkaldelse til ingeniørtropperne ved Bad Langensalza i Thüringen. Hvervekontoret i Weimar havde tidligere afvist

flere ansøgninger om fritagelse for militærtjeneste fra firmaet. Det lykkedes for Ludwig Topf at blive fritaget med hjælp fra bygningschefen i Auschwitz, Karl Bischoff. Ham havde Topf – mod bedre vidende – fået til at bekræfte, at der var brug for ham i lejren i forbindelse med opførelsen af den såkaldte tre-muffelovn. Denne falske erklæring fra SS betød, at Topf resten af krigen slap for at bekymre sig om at skulle til fronten i krig. De ingeniører og montører, der var beskæftigede i SS' lejre, blev heller ikke indkaldt. Enkelte medarbejdere fra andre dele af firmaet blev også fritaget.

53

Skrivelse fra Kurt Prüfer til Karl Bischoff, SS' byggeleder i Auschwitz, 21. november 1941

Kurt Prüfers opsigelse – en spildt mulighed

Forretningsforbindelsen mellem Topf & Söhne og SS stod og faldt med Kurt Prüfer. Som den eneste ingeniør med speciale i ovnbyggeri udviklede han samtlige af de kz-ovne, der blev sat i drift. Forholdet mellem ham og ledelsen i firmaet havde ikke været helt uden gnidninger, da han var utilfreds med både sin løn og sin rolle i firmaet. Under krisetiden i begyndelsen af 30'erne måtte han finde sig i at få halveret sin løn, og den blev kun hævet ganske lidt, da firmaet igen havde fået sig konsolideret økonomisk. Som provision fik han desuden to procent af bruttooverskuddet af hver ordre, som han havde stået for. Trods de større provisioner, som ordrene til SS kastede af sig, var Prüfer stadig ikke tilfreds. Derfor sagde han i februar 1941 sin stilling op.

Hans afskedsbegæring gav i princippet brødrene Topf en chance for uden de store vanskeligheder at stoppe samarbejdet med SS. Trods flere konflikter med Prüfer – fx om hans kritik af firmaets personalepolitik m.v. – accepterede brødrene Topf ikke hans opsigelse. De lod ham blive i sin stilling med den begrundelse, at han arbejdede med »hasteopgaver« (se ill. 54). De bevilgede ham en lønforhøjelse – den betød imidlertid, at Prüfer måtte give afkald på sin provision. Aftalen betød, at Prüfer fik en lønforhøjelse på 24 rigsmark (svarende til 5,6 procent af sin indkomst) for at blive hos Topf & Söhne.

Kurt Prüfer var ikke bleg for at gøre opmærksom på sit personlige engagement og sine forretningsmæssige succeser over for virksomhedsledelsen. Han stræbte efter anerkendelse, både i form af løntillæg og forfremmelse. Således krævede han fx en bonus, da hans såkaldte tre-muffelovn blev sat i drift, og fik 450 rigsmark.

»Ifølge aftalen, som vi enedes om i slutningen af forrige år, har I lovet mig en bonus for at have konstrueret en ny tre-mufflet ovn til krematorier. Denne skulle udbetales, så snart det kunne fastlås, at ovnen fungerede upåklageligt. For 12 henholdsvis 6 uger siden er de to første tre mufflede ligbrændingsovne fra Topf & Söhne blevet sat i drift i krematoriet i Buchenwald. Den første ovn har allerede et stort antal kremeringer bag sig, ovnen fungerer upåklageligt, og dermed har den ny konstruktion bevist sit værd. Ovnene yder 1/3 mere, end jeg havde forudset. Der er i dag 8 stk. tre-muffelovne til krematorier, som er færdigbygget henholdsvis i produktion. Yderligere 6 stk. er på vej. Af disse grunde anmoder jeg Dem om snarest muligt at overføre den bonus, jeg er blevet lovet, til min konto.«

**Kurt Prüfer til brødrene Topf,
15. november 1942**

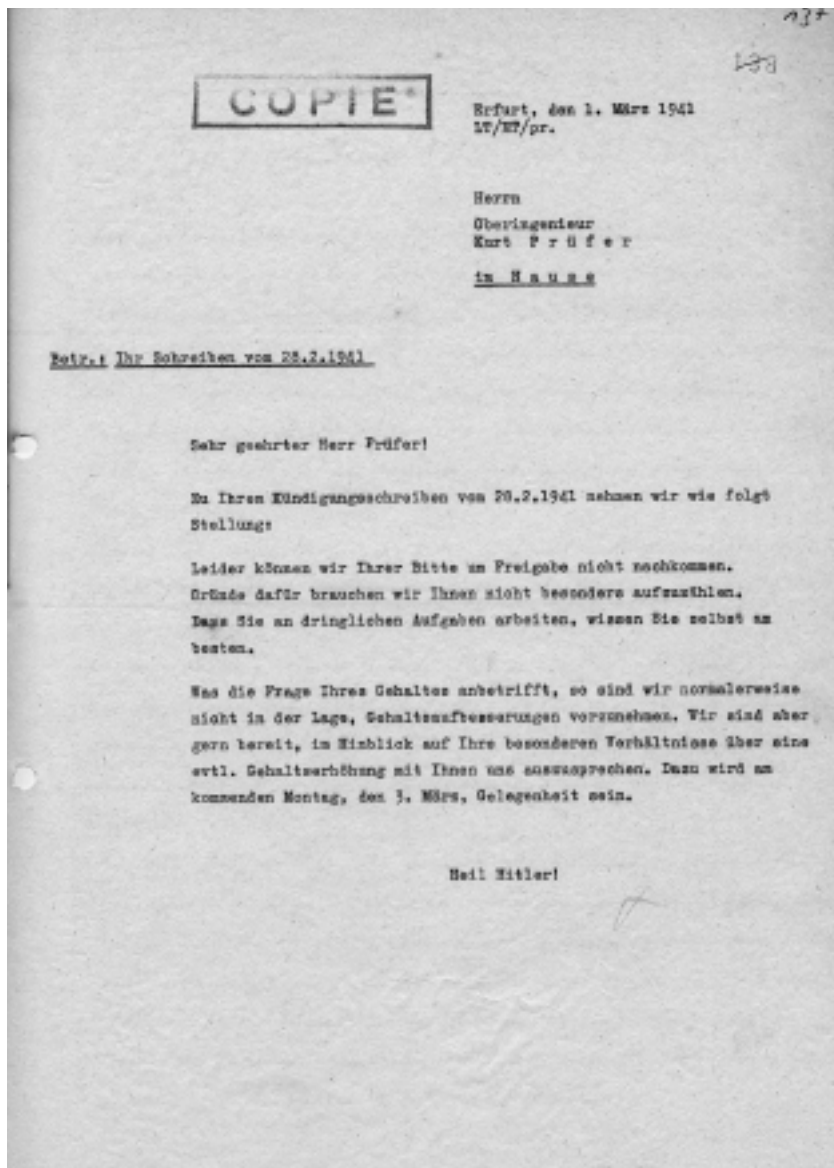
»Nu er jeg ikke typen, der bliver ved at rende Jer på dørene med tiggerskålen i hånden, slet ikke, for jeg har også min stolthed. [...] Tidligere udgjorde min løn 630 mark, og i dag er den 360. Lige siden I overtog firmaet, har I lovet mig, at jeg også ville blive tilgodeset, når tiderne var bedre. Indtil nu har dette kun resulteret i ganske små lønforhøjelser. Jeg har forsøgt at hjælpe med til at få firmaet op at stå igen – jeg har gjort alt, hvad jeg kunne. [...] I vil kunne forstå, at min

beslutning om at forlade virksomheden efter 21 års tjeneste hos Jer har været meget svær for mig at træffe. På den anden side må jeg dog også tænke på min fremtid og på min syge hustru.«

**Kurt Prüfer i sit opsigelsesbrev,
28. februar 1941**

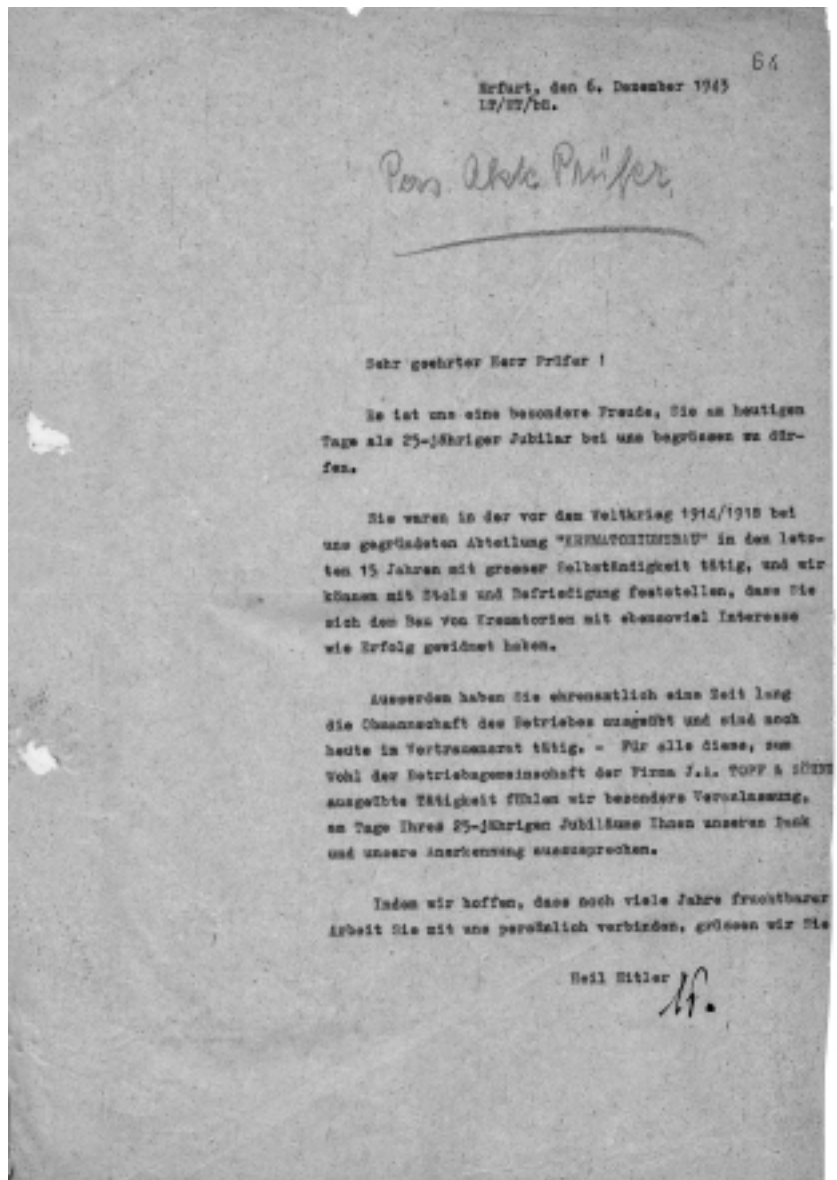
54

Brødrene Topfs svar på Kurt Prüfers afskedsbegæring, 1. marts 1941

55

Takkebrev fra brødrene
Topf til Kurt Prüfer ved
hans 25-års-jubilæum,
6. december 1943
Underskrevet af
Ernst-Wolfgang Topf

Altid til tjeneste!

Før krematorierne i Auschwitz blev sprængt i januar 1945, demonterede SS vigtige dele af udryddelsesanlæggene, fx dele af ovnene og ventilationsanlæggene i gaskamrene. Så sent som tre måneder før krigen sluttede, var deres plan at genanvende disse dele i en udryddelseslejr, som skulle opføres ved kz-lejren Mauthausen i Østrig. Endnu en gang henvendte SS sig til Topf & Söhne, som viste sig meget imødekommende. Firmaledelsen påtog sig opgaven at projektere anlægget og genbruge de blæser- og ovndele, man havde ladet demontere i Auschwitz. Det fremgår af et brev til SS' byggeledelse i Mauthausen fra den 10. februar 1945, at 10 såkaldte tre-muffelovne skulle udgøre halvdelen af kapaciteten (se ill. 56). Den samlede kapacitet ville da mindst komme til at svare til krematorierne i Auschwitz-Birkenau.

56

Skrivelse fra Topf & Söhne
 til SS' Byggeledelse i Mauthausen,
 10. februar 1945

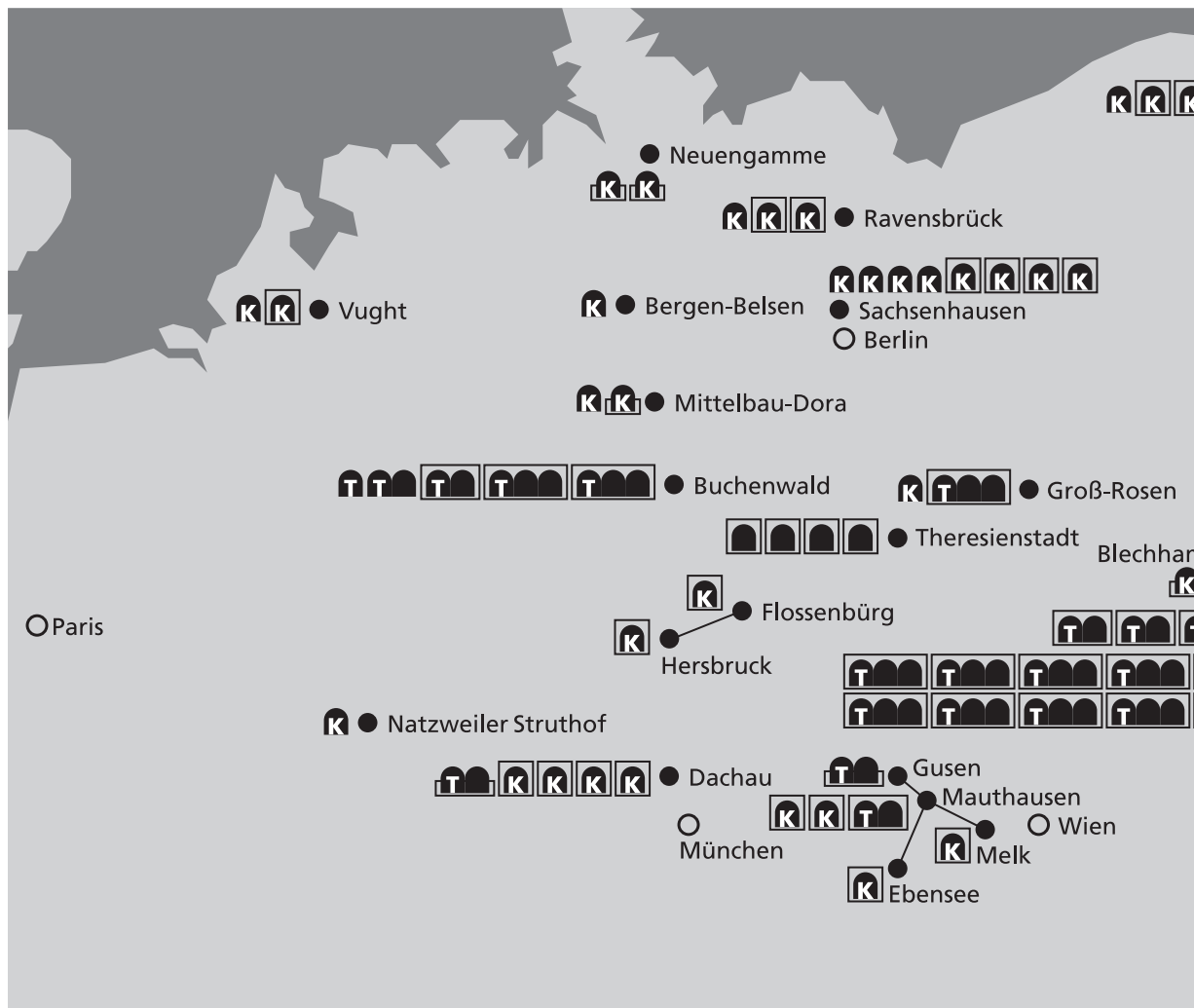
Ligbrændingsovne: producenter – udbredelse – typer

SS opførte krematorier i samtlige af sine hovedlejre.

Firmaerne Topf & Söhne og Kori leverede så godt som alle ovne. De ovne, som Kori byggede, var mest såkaldte enkeltmuffelovne, mens Topf & Söhne overvejende installerede ovne med flere mufler (forbrændingskamre). De mobile ovne var først og fremmest oliefyrede. På grund af krigen og den mangel på flydende brændstof, den førte med sig, udrustede man med tiden disse ovne med koksgeneratorer. Da lod man ovnene indmure.

Ud over ovne leverede Topf & Söhne urner samt indgraveringsmaskiner og chamottemærker til SS, også i de lejre, hvor der stod Kori-ovne. I Auschwitz-Birkenau installerede Topf & Söhne ventilations- og blæseranlæggene til gaskamrene i Krematorium II og III. Til gaskamrene i Krematorium IV og V leverede firmaet et udluftningsanlæg (kun monteret i Krematorium V). Desuden konstruerede Topf & Söhne et anlæg til desinficering af tøj i Auschwitz-Birkenau, og i Krematorium II og III opstillede de ovne til forbrænding af affald. Topf & Söhne sørgede for at skaffe en »lig-elevator« hos firmaet Linse i Erfurt; den skulle bruges som en overgangsløsning i Krematorium III. Firmaet bestilte to yderligere – og angiveligt mere effektive – elevatorer til Krematorium II og III, men de blev ikke sat i drift.

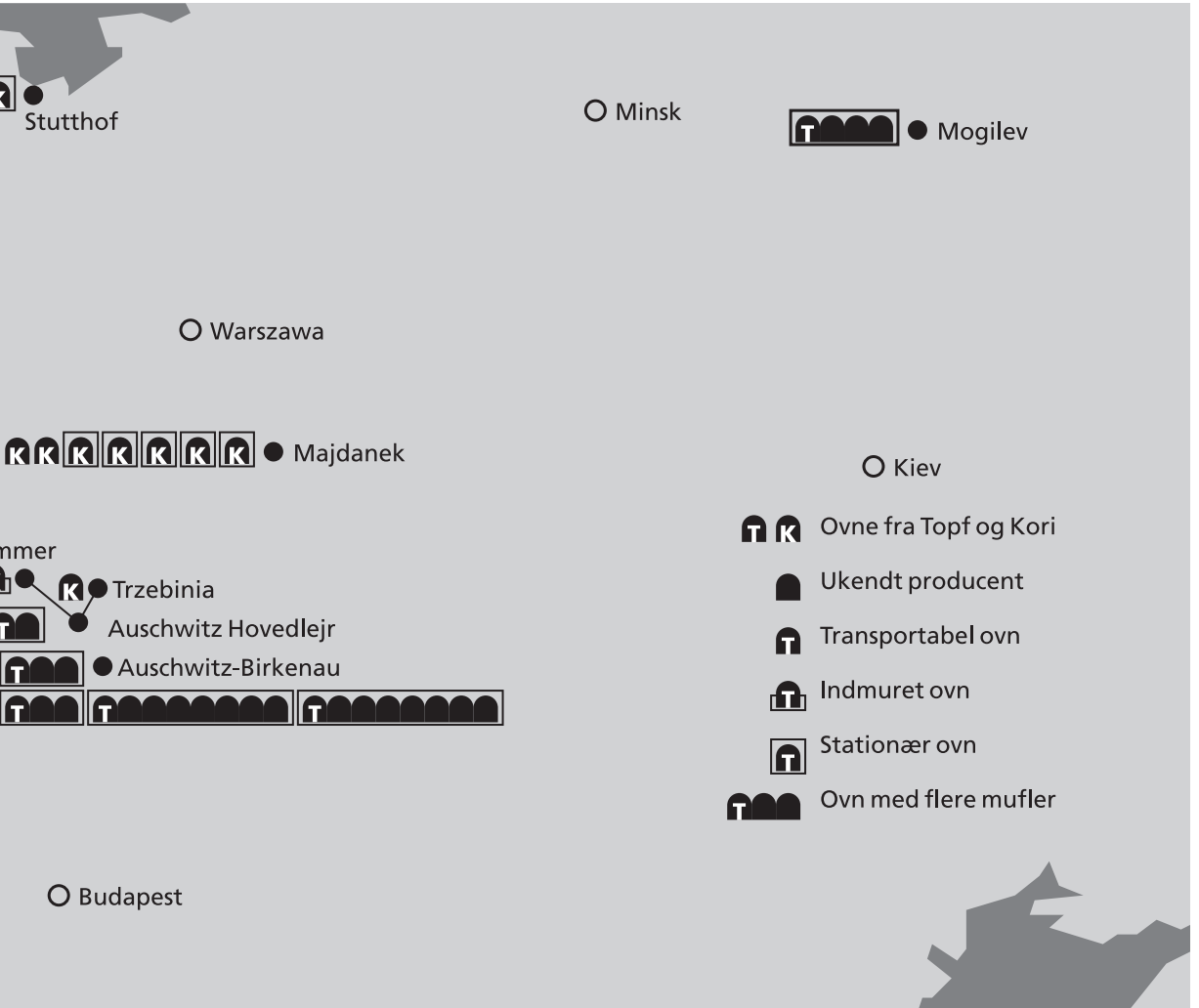
I kz-lejren Buchenwald opførte Topf & Söhne desuden en skydebane på en tilknyttet geværfabrik – Gustloff-Werke II, hvor fangerne brugtes som tvangsarbejdere. Ligesom de også sørgede for ventilationen i SS-kasernens varmeanlæg.

57
 Forbrændingsovne:
 Producenter – udbredelse
 – typer

I lejrene var mindst 25
 Topf-ovne med tilsam-
 men 76 mufler (forbræn-
 dingskamre) og 42 Kori-
 ovne med én muffel i
 drift. Man har kun spar-
 somme oplysninger om
 de øvrige ovne, der var i
 brug.

5 Efter krigen – beviser, erindring og benægtelse

58

Det bombesprængte tag
over kælderrummet i
Krematorium II, hvor
fangerne blev afklædt,
maj 1945

Bortskaffelse og indsamling af bevismateriale i Auschwitz

Allerede i sommeren 1944 gjorde SS, hvad de kunne, for at fjerne alle beviser for mordene i Auschwitz. De slog vidner ihjel, fx fanger fra Specialenheden, der arbejdede i gaskamrene og krematorierne, ødelagde dokumenter og fik fanger til at udjævne og beplante de grave, hvor man havde brændt lig eller gravet aske og knoglerester ned. Den 20. januar 1945 sprængte de Krematorium II og III i luften. Krematorium IV – der efter Specialenhedens opstand var styrtet delvis sammen – var allerede blevet revet ned midt i oktober 1944. I Krematorium V gennemførte SS massehenrettelser og ligbrændinger lige til det sidste. Først dagen før Auschwitz' befrielse blev det også sprængt i luften.

59
Medlemmer af den polske undersøgelseskommission foran nedgangen til afklædningskælderen i Krematorium II, maj 1945

»Tyskernes uhyrlige forbrydelser i koncentrationslejrene ved Auschwitz blev begået på befaling af Hitlers regering og under ledelse af SS' »Rigsførere« og politichef, bøddlen Himmler. De umiddelbart ansvarlige for forbrydelserne var: lederen af den tyske lejr, generalløjtnant i SS og i politiet Glücks; lederen af lejrens hygiejneafdeling og general i SS og i politiet Pohl; byggechefen i koncentrationslejren, generalmajor Kammler; repræsentanten for firmaet Topf & Söhne, overingeniør Prüfer; befalingsmand i lejren, »Obersturmführer« Pollaczek, »Sturmbannführer« Höss, Baer og Schwarz. [...] Disse – lige så vel som alle andre tyskere, der personligt har deltaget i mordene på og torturen af Auschwitz-fanger – må overgives til en folke-domstol og idømmes de hårde straffe, som de fortjener.«

Uddrag fra den sovjetiske undersøgelseskommissions rapport om forbrydelserne i Auschwitz, maj 1945

Den 27. januar 1945 nåede soldaterne fra Den røde Hær Auschwitz. I depoter, som SS ikke havde nået at ødelægge, fandt befrierne indicier for massemordet: enorme mængder tøj, sko, proteser, hår og andre ting, der havde tilhørt fangerne. Man begyndte da at undersøge ruinerne efter krematorierne i Auschwitz. Overlevende fanger oplyste først en sovjetisk siden en polsk undersøgelseskommission om, hvordan udryddelsesanlæggene havde fungeret. Begge kommissioner inddrog også forskellige dokumenter, man havde fundet.

Allerede i begyndelsen af maj 1945 nåede den sovjetiske undersøgelseskommission frem til en konklusion. I den øverste del af en liste med 50 personer, som skulle idømmes strenge straffe, optrådte Kurt Prüfer som repræsentant for firmaet Topf & Söhne.

60
Lederen af den polske undersøgelseskommission Jahn Sehn (til højre) og den tidligere fange Otto Wolken (til venstre, med briller) ved en besigtigelse af ruinerne efter Krematorium V, maj 1945

Mellem erindring og benægtelse

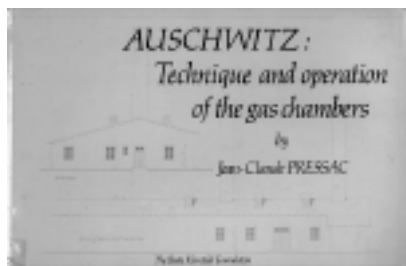
I dag er lejrenes krematorier og resterne efter dem vigtige mindesteder. De står som en slags symbolske gravsteder for de utallige ofre. Her lægger efterkommerne og andre besøgende sten, blomster eller kranser.

Samtidig er de også beviser for masseudryddelsen. Holocaust-benægtelse har derimod igen og igen hævdet, at gaskamrene ikke har eksisteret, og at masse mordene, særligt Holocaust, ikke har fundet sted. De har bestridt, at krematorierne fungerede som udryddelsesanstalt, og sat spørgsmålstegn ved, om det teknisk har været muligt at slå så mange mennesker ihjel og brænde dem i Auschwitz.

Den første efterforskning af Topf & Söhne

Der er masser af kilder, der beviser de nationalsocialistiske forbrydelser. De kilder, der knytter sig til krematoriernes baggrund og deres udformning har man imidlertid længe ladet ude af betragtning. Først i 1980'erne begyndte man at udforske disse kilder. Herved blev Topf & Söhne's meddelagtighed i SS' forbrydelser et stadig vigtigere tema. Jean-Claude Pressac, apoteker og tidligere Holocaust-benægter, beskæftigede sig som en af de første med dokumenter fra Den centrale Byggeledelse i Auschwitz-Birkenau og med de tekniske detaljer omkring krematorierne. Konklusionen på hans undersøgelse blev, at masse mordet i Auschwitz' krematorier ikke alene havde været muligt, men også, at det faktisk havde fundet sted.

Pressac gik også på jagt efter Topf & Söhne's virksomhedsarkiv i Erfurt, som ingen indtil da havde vist interesse for. Ifølge hans oplysninger overlod firmaet ham papirerne – det blev ført videre i DDR-tiden og siden privatiseret. Først efter Pressac's død i 2003 sørgede venner og slægtninge for, at arkivalierne kom tilbage til Tyskland, nærmere præcist til Thüringens Statsarkiv i Weimar. Dokumenterne, der nu blev offentligt tilgængelige, har skabt et helt nyt grundlag for udforskningen af Topf & Söhne.

61
Jean-Claude Pressac,
Auschwitz: Technique
and operation of the
gas chambers,
New York 1989

62
Mindstedet
Buchenwald, det tidligere
krematorium på 60.
årsdagen for befrielsen,
april 2005

Spørgsmål Vidste De selv, hvad formålet var med de krematorier og gaskamre, som firmaet byggede?

Svar Indtil 1943* vidste jeg intet om det egentlige formål med krematorierne i koncentrationslejrene; det fandt jeg først ud af, efter at jeg var rejst til koncentrationslejren Auschwitz. Indtil da havde repræsentanterne for SS' byggeledelser i lejrene, som førte forhandlingerne med firmaet »TOPF«, altid forklaret, at krematorierne i koncentrationslejrene skulle bygges til at kremere ligene af de fanger, der var døde en naturlig død som følge af epidemiske sygdomme. [...] Samtidig må jeg understrege, at firmaet »TOPF« ikke har bygget nogen gaskamre i krematorierne. Mig bekendt har firmaet »TOPF« kun stået for at montere to ventilationsanlæg til gaskamrene.

Spørgsmål Hvad har De konkret erfaret om det egentlige formål bag krematoriernes og gaskamrene i koncentrationslejren Auschwitz, da De besøgte denne lejr i 1943?

Svar Under mit besøg i koncentrationslejren Auschwitz i 1943 opdagede jeg, at der fandt en masseudryddelse af mennesker sted, herunder kvinder, børn og gamle. [...]

De fanger, der transporteredes til Auschwitz, blev sendt i gaskamrene af SS-mænd, hvor de blev slået ihjel; deres lig blev siden brændt i krematorierne såvel som på særlige bålpladser.

Spørgsmål Vil det sige, at mens De arbejdede med byggeriet af krematorieovnene i Auschwitz, da vidste De allerede, at disse ovne skulle bruges til at tilintetgøre uskyldige mennesker?

Svar Ja, det vidste jeg.

Kurt Prüfer i forhør i Moskva, 11. februar 1948

* Kurt Prüfer vidste allerede i foråret 1942 besked om gasmordene i Auschwitz.

63

Kurt Prüfer i sovjetisk fangenskab, udateret

Fire ingeniører i sovjetisk fængsel

Som det var normal praksis, var også de ovne, som Topf & Söhne havde installeret, prydet med firmaskilte. Efter befrielsen af kz-lejren i Buchenwald bragte disse skilte amerikanske efterforskere på sporet af firmaet og førte dem til Erfurt.

De anholdt Kurt Prüfer. Han blev dog løsladt to uger senere og fortsatte sit arbejde hos Topf & Söhne. I juli 1945 overtog den sovjetiske besættelsesmagt kontrollen i Thüringen. I marts 1946 arresterede sovjetiske officerer fire ledende ansatte i Topf & Söhne, nemlig Kurt Prüfer, Gustav Braun, Fritz Sander og Karl Schultze. Prüfers rolle i opbygningen af dødsfabrikkerne var allerede blevet fastslået i maj 1945 af en sovjetisk undersøgelseskommission i Auschwitz. Nu blev han forhørt i Berlin og Moskva. Her konfronterede man ham med tidligere fangers vidneudsagn og papirer, man havde fundet i Auschwitz.

Prüfer bestred ikke, hvad han havde gjort, men han gav heller ikke udtryk for nogen form for skyldfølelse. I 1948 blev han kendt skyldig i medvirken til »forbrydelser mod civilbefolkningen og sovjetiske krigsfanger« og idømtes 25 års strafarbejde i Sibirien. Ifølge sovjetiske oplysninger døde han af et slagtilfælde i oktober 1952. Fritz Sander døde allerede få uger efter sin anholdelse som følge af hjerteproblemer. Som Prüfer blev også Gustav Braun og Karl Schulze idømt 25 års strafarbejde. De blev begge løsladt i 1955.

Ludwig Topf indtager offerrollen

Den 30. maj 1945 erfarede Ludwig Topf, at han stod foran at blive arresteret. Derfor besluttede han samme aften at begå selvmord. I et afskedsbrev fremstillede han sig selv som en uskyldig, der var blevet forfulgt med urette. Han gjorde sin bror Ernst-Wolfgang og sin søster Hanna arveløse, da han følte, at de havde ladet ham i stikken. Om morgenen den 31. maj 1945 døde den 41-årige Ludwig Topf efter at have indtaget gift.

»Når jeg har besluttet mig for at undgå at blive arresteret, er det af følgende grunde: Jeg tror ikke længere på nogen ret i denne verden, efter at nu også min familie har behandlet mig uretfærdigt og gement. Hvis jeg skulle blive arresteret, da ville man påføre mig den største uretfærdighed, som man kan tænke sig. Jeg har aldrig med vilje eller med forsæt gjort nogen ondt, det er tværtimod mig, man har gjort ondt. Jeg har aldrig været fej – men nok stolt. Det er umuligt for mig at overgive mig til et fremmed land på nåde og unåde, da jeg af bitter erfaring har lært, at der ikke længere er nogen ret eller nogen anstændighed til på denne jord. Derfor har jeg – som det anstændige menneske jeg er – nu mulighed for at bestemme over mig selv. Det betyder, at jeg straks ville tage afsked med denne verden, som i almindelighed er blevet ganske uudholdelig og i særdeleshed har forfulgt mig og gjort mig uret. Hvis jeg havde troet, at det forhold, at jeg er uskyldig i krematorierne (ligesom min bror er det) ville blive forstået og påskønnet, da ville jeg have fortsat min kamp for, at retfærdigheden skulle ske fyldest – men folket vil have ofre, tror jeg. Og i så fald er det mindste jeg kan gøre at selv levere dette offer. Jeg har altid været anstændig – det modsatte af en nazist. Det ved alle og enhver. Da jeg stadig kunne nyde roen i familiens skød, lønnede det sig at kæmpe – men nu findes der ingen familie Topf længere, en familie med en holdning, en kerne og en selvbevidsthed. Sådanne ting har jeg repræsenteret som den eneste i familien. Jeg er så alene, at jeg ikke engang behøver at bede nogen forladelse, når jeg nu begår selvmord.«

Ludwig Topfs afskedsbrev,

30. maj. 1945

(Uddrag, understregningerne er originalens)

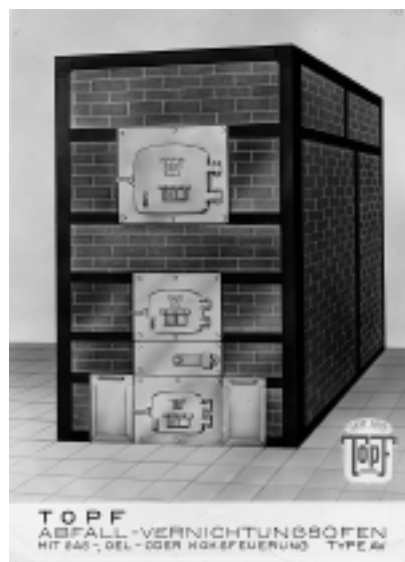
Ernst-Wolfgang Topf i Vesten

Allerede før Thüringen kom på sovjetiske hænder i juni 1945, var Ernst-Wolfgang Topf rejst til Vesten, og de sovjetiske myndigheder tillod ham ikke at vende tilbage. Han forsøgte at bygge firmaet Topf & Söhne op på ny i Wiesbaden. I modsætning til det gamle firma i Erfurt skulle tyngdepunktet nu alene ligge på byggeri af ovne til krematorier og affaldsforbrændingsanlæg. Her så Ernst-Wolfgang Topf åbenbart de største muligheder for succes.

Ernst-Wolfgang Topf blev imidlertid indhentet af fortiden. I 1957 offentliggjorde journalisten Reimund Schnabel sin bog »Magt uden moral. En dokumentation over SS«. Heri var to skrivelser fra Topf & Söhne optrykt, som dokumenterede firmaets forretninger med SS. Ernst-Wolfgang Topf tog til genmæle i et flere sider langt svar, hvor han bestred dokumenternes ægthed og hævdede, »at ingen i vores firma var skyldige, hverken moralsk eller sagligt. Det er ikke en blot tomme ord, når jeg kendetegner firmaet og hele dets optræden de 12 år, som Hitler var ved magten, med ordene: »Moral uden magt.« Han holdt livet igennem fast ved sin opfattelse om, at Topf & Söhnes produkter var blevet misbrugt på en måde, man ikke kunne forudse, og talte i den forbindelse om de »uskyldige ovne«.

64
Patentbrev,
5. januar 1953

65
Reklame for en affaldsforbrændingsovn, 1956
Det gamle Topf-logo blev videreført for at knytte an til familieforetagendets traditioner

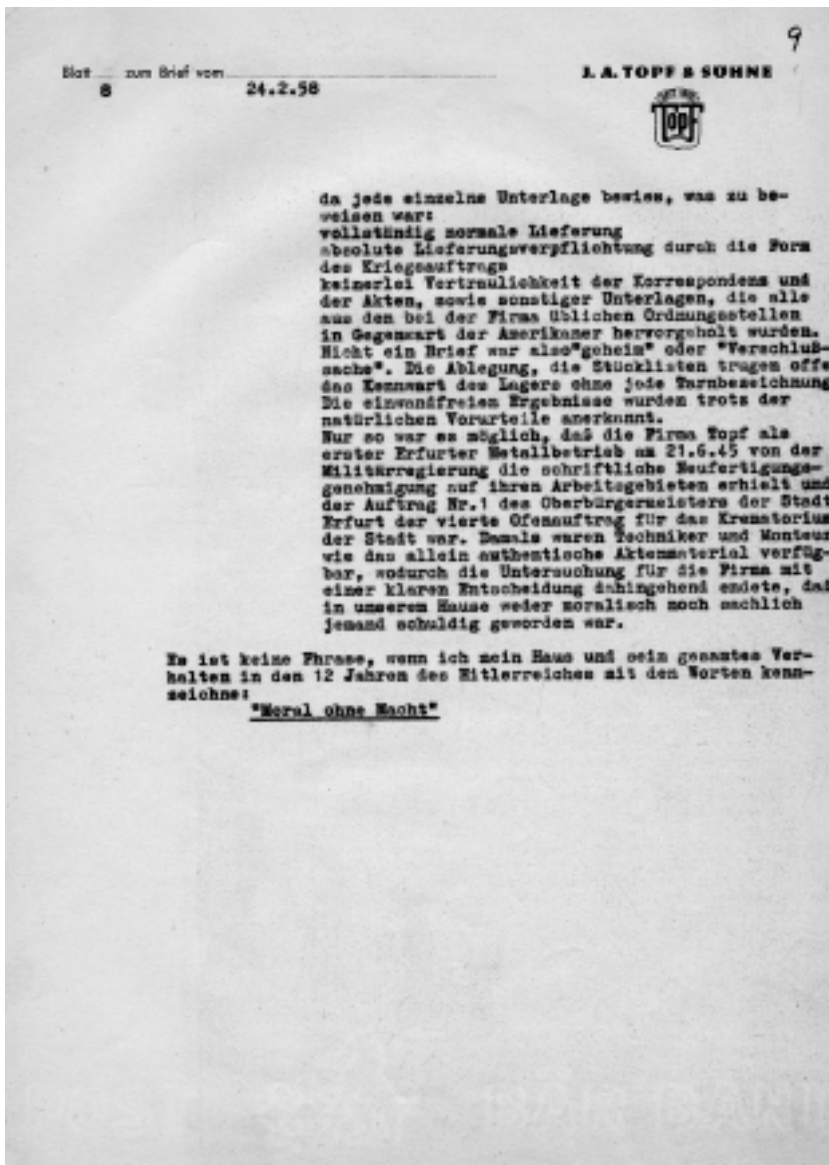
Lige fra begyndelsen havde Ernst-Wolfgang Topf stort besvær med at bygge firmaet op på ny. Reimund Schnabels offentliggørelse af de to dokumenter bidrog til, at det ikke lykkedes for ham at stabilisere sig økonomisk.

Ernst-Wolfgang Topf blev aldrig retsforfulgt. En proces ved en afnazificeringsdomstol blev ikke ført til doms. Det samme gjaldt en retslig undersøgelse for medvirken til mord, som statsadvokaturen i Wiesbaden havde indledt.

Til sidst havde Ernst-Wolfgang Topf specialiseret sig i byggeri af simple anlæg til affaldsforbrænding, men alligevel gik hans virksomhed konkurs i 1963. Den 23. februar 1979 døde Ernst-Wolfgang Topf i Brilon, 74 år gammel.

66

Ernst-Wolfgang Topf,
Moral uden magt
(uddrag), 1957

114

329

**NIEDERSCHRIFT ÜBER
BESPRECHUNG**

Zu d. Akten: Betriebsrat

Anwesende: Betriebsrat
Ludwig T o p f

Register Nr. 132
Datum 27.4.45
Beginn 10 ¹⁵ Ende 11 ⁰⁰ h
Schlichter <u>Bilschleb</u>
Blatt 1 Gesamtblatt 2

DIES IST EIN BETRIEBSGEHEIMNIS

Numm.	Inhalt	Beziehungen zu Beipunkt	Beipunkt
	<p>Der Betriebsrat erschien, um Konkretes über die Entlassungen zu hören. Da E.W. T o p f nicht im Hause war, wurde zunächst über die <u>Ernährungsfrage für die Konzentrationslager</u> gesprochen. (Anlass hierzu waren die Gerüchte, die über die Topfchen Ofen kursieren.)</p> <p>1.) LT: Ich habe gestern Nachmittag eine Besprechung mit den beiden Buchbearbeitern unseres Hauses in dieser Angelegenheit gehabt. Und nun will ich auch Ihnen die Entwicklung schildern, wie wir zu diesen Aufträgen kamen. Es ist ja durchaus möglich, dass auch Sie in dieser Angelegenheit einzeln gefragt werden und da ist es gut, wenn Sie darüber ganz im Bilde sind.</p> <p>Ofen für diese Lager haben noch gebaut die Firmen <u>K o d i n</u>, Berlin und <u>H d i e r</u>, Stettin. - - Vor mehreren Jahren hatte die Stadt Weimar einen Ofen zu reparieren und beauftragte unsere Firma mit dieser Reparatur. - Unser Oberingenieur Prüfer fuhr nach W., um sich den Ofen anzusehen. Während dieser Zeit brach im Konzentrationslager Buchenwald eine Typhusepidemie aus und die Zahl der sterbenden Menschen wuchs täglich. Zu dieser Zeit kamen die Toten von Buchenwald noch immer</p>		

1930 2 04 1700

67

Referat af tillidsmands-
mødet den 27. april 1945
(uddrag)

Topf & Söhne i DDR

Firmaledelsen reagerede hurtigt, da Topf & Söhne var kommet under mistanke efter befrielsen af Auschwitz. Allerede den 27. april 1945 mødtes Ludwig Topf med bestyrelsen og tillidsmændene for at fastlægge fælles en »sprogpolitik« for så vidt angår forretningerne med SS. Dette begrundede han med, at det var mere end sandsynligt, »at også I bliver udspurgt om disse forhold på et tidspunkt«. Man skulle udadtil foregive, at forretningsforbindelsen med SS havde været ganske normal; man havde udelukkende leveret ganske almindelige krematorieovne til kz-lejrene. Desuden havde man handlet efter ordre og samtidig afværget endnu større skader, nemlig ved at forhindre epidemier. Bestyrelsen og tillidsfolkene var af samme opfattelse og så derfor ingen grund til at bekymre sig.

Denne ubekymrede holdning kommer fx til udtryk ved, at man efter krigen, i november 1945, opførte Sanders patentanmeldelse af den »kontinuerligt arbejdende ligbrændingsovn til stordrift« på en liste over firmaets aktiver, som de nye myndigheder forlangte.

Efter at have ligget stille en kort periode fik virksomheden allerede i juni 1945 lov til at producere anlæg til levnedsmiddelindustrien. Efter Den røde Hærs ankomst til Thüringen i 1945 lagde man produktionen om og fremstillede feltkøkkener m.v. som en del af Tysklands krigsskadeerstatninger. I 1947 klassificeredes Topf & Söhne som en »herreløs« virksomhed og blev eksproprieret. Allerede i 50'erne overgik produktionen af krematorieovne til en folkeejet virksomhed (VEB) i Zwickau.

I DDR interesserede man sig knapt for historien om Topf & Söhnes historie – eller Den folkeejede virksomhed for Malteri- og Tankbyggeri, som firmaet nu hed. For så vidt man overhovedet beskæftigede sig med Topf & Söhne, blev skyld og ansvar væltet over på de daværende kapitalistiske ejere. På trods af DDR's selvforståelse som antifascistisk blev historien aldrig rigtig bearbejdet før Murens fald i 1989.

68

Stand på messen »Erfurt – Wirtschaft im Aufbau« (genopbygning af erhvervslivet), oktober 1945

Erfurt – de gamle fabriksbygninger og deres fremtid

Borgere i Erfurt og medlemmer af Topf-familien forsøgte at gøre fabriksområdet til et mindesmærke, som både skulle fortælle den konkrete historie og hjælpe med til at få fortiden bearbejdet. Alligevel forfaldt bygningerne. Der manglede tydeligvis en bevidsthed i byen om betydningen af dette kapitel af lokal- og verdenshistorien. I slutningen af 2003 erklærede man vigtige dele af industrigrunden for bevaringsværdig af hensyn til dens historiske betydning.

J.A. Topf & Söhne – en kronologi

1878

Brygmester Johan Andreas Topf grundlægger virksomheden i Erfurt som et firma med speciale i forbrændingsanlæg til industrien.

1885

Hans søn Ludwig Topf udbygger firmaet J.A. Topf & Söhne til en virksomhed, der ved hans død i 1914 tæller over 500 medarbejdere. Produktsortimentet udvides til bl.a. komplette malterianlæg.

1914

Firmaet begynder – ved siden af den øvrige produktion – at producere ligbrændingsovne til krematorier. I 20'erne etablerer Topf & Söhne sig som det førende firma i denne branche.

1929/1931

Ludwig Topf seniors to sønner, Ludwig og Ernst-Wolfgang Topf, indtræder i virksomheden. I april 1933 bliver de medlemmer af NSDAP (Tysklands nationalsocialistiske arbejderparti).

1935

Kommanditselskabet J.A. Topf & Söhne grundlægges med Ludwig og Ernst-Wolfgang Topf som personligt hæftende kompagnoner. Medarbejderstaben vokser indtil 1939 til 1150 mand.

1939

Topf & Söhne leverer den første transportable ligbrændingsovn til kz-lejren Buchenwald.

1940/1941

Ind til slutningen af 1941 har Topf & Söhne udrustet koncentrationslejrene Buchenwald, Mauthausen, Gusen og Auschwitz med såkaldt dobbeltmuffelovne (krematorieovne med to ovnkamre).

1942

Kurt Prüfer, cheffingeniør hos Topf & Söhne og konstruktør af krematorieovnene til koncentrationslejrene, erfarer, hvordan SS slår fanger ihjel ved hjælp af gas. Samme år begynder byggeriet af de fire store krematorier i Auschwitz-Birkenau, som Topf & Söhne tager afgørende del i. På initiativ af ingeniøren Fritz Sander indleverer Topf & Söhne en patentansøgning om en »kontinuerligt arbejdende ligbrændingsovn til stor-drift«.

69
Topf & Söhnes tidligere
administrationsbygning,
2004

1943

I foråret er krematorierne i Birkenau færdige. Her installerer Topf & Söhne i alt ti såkaldte tre-muffelovne og to såkaldte otte-muffelovne. Desuden konstruerer og monterer firmaet gaskamrenes ventilationsanlæg. Fra og med efteråret 1942 arbejder montører og ingeniører fra Topf & Söhne uafbrudt i Auschwitz-Birkenau.

1945

I februar får Topf & Söhne en ny opgave fra SS og påbegynder en genopbygning af de delvist demonterede dødsfabrikker i nærheden af kz-lejren Mauthausen i Østrig. Den 31. maj 1945 begår Ludwig Topf selvmord for at undgå at blive fængslet.

1946

Kurt Prüfer og tre andre ledende medarbejdere bliver arresteret og i Moskva hver idømt 25 år i straffelejre for deres medvirken til SS' folkemord.

1947 – 1957

Firmaet bliver eksproprieret i 1947. Fra begyndelsen af 50'erne produceres udelukkende anlæg til levnedsmiddelinindustrien. I 1957 omdøbes virksomheden til EMS (Erfurt Malteri- og Silobyggeri).

1945 – 1963

Ernst-Wolfgang Topf rejser til Vesten og grundlægger i 1951 firmaet på ny i Wiesbaden. Han specialiserer sig i ovne til affaldsforbrænding og krematorier, men det bliver ingen økonomisk succes. I 1963 går firmaet konkurs. En proces ved en afnazificeringsdomstol og en undersøgelse rejst af anklagemyndigheden om meddelagtighed i nazisternes massemord bliver indstillet.

1993

EMS bliver privatiseret og går konkurs i 1996.

Billedfortegnelse

- 51 Landsarkivet i Dahchwitz-Hoppegarten
 32 Forbundsagens ansvarlige for dokumenter vedrørende Den statslige Sikkerhedstjeneste (Stasi) i det tidligere DDR
 63 »Der Spiegel«, arkivet
 16, 19 Det tyske Museum i München
 64 Tysklands Patent- og Varemærkestyrelse, München
 23 Mindestedet Dachau
 56 Mindestedet Terezín
 22 Nationalarkivet i Washington
 24, 25, 33 Det statslige Militærarkiv i Rusland, Afdelingen for Særlige Dokumenter
 Mindestedet Buchenwalds Samling
 Auschwitz-Birkenau-museet
 3, 8, 9, 20, 21, 61, 62, 69
 26, 30, 36, 41, 44, 45, 46, 47,
 48, 49, 53, 58, 59, 60
 1, 4, 7, 15, 29
 11 Stadsarkivet i Erfurt
 Bymuseet i Erfurt
 2, 5, 6, 10, 12, 13, 17, 18, 27, 28, 31, 34,
 35, 37, 50, 52, 54, 55, 65, 66, 67, 68
 42, 43 Thuringen hovedstatsarkiv, Weimar
 38, 39, 40 Yad Vashem,
 The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority
- Fotos
 3, 5, 20, 21, 62, 69 Peter Hansen
 11 Jürgen M. Pietsch
 70 Jens Ziehe
- Omslagsfoto
 Tegnestue i firmaet Topf & Söhne,
 her afdelingen for Silobyggeri, juni 1940

Kilder

Citater fra fangerne i Specialenhedens hemmelige optegnelser:
Midt i de grufulde forbrydelser.

Håndskrifter fra medlemmer af Specialenheden
Oświęcim, 1996, 2. reviderede udgave
(Gradowski: S. 156 f., Langfuß: S. 124, 128, 215f.)

Citat fra vidneafhøringen af Henryk Tauber:
Franciszek Piper, Auschwitz 1940 – 1945.
Studier i koncentrations- og udryddelseslejren
Auschwitz' historie, bind III:
Udryddelsen, Oświęcim, 1999, s. 286f og s. 293

Citat fra Erich Haases beretning:
Sådan var Buchenwald! En dokumentation
Leipzig 1946 (3. oplag), s. 80f

Citater fra dokumenter:
Forhør af Kurt Prüfer, 4. marts 1948;
Forhør af Karl Schultze, 11. marts 1948:
De sovjetiske forhørsprotokoller befinder sig i
Sikkerhedstjenesten FSB's Centralarkiv i Moskva.
Det amerikanske Holocaust Mindemuseum
stillede i år 2000 kopier til rådighed for Jean-Claude Pressac.
Disse overgav han i 2003 til Mindestedet Buchenwald,
der sørgede for at få dem oversat til tysk.

Fritz Sander til virksomhedsledelsen, 14. september 1942:
Thüringens Landsarkiv i Weimar,
Firmaet J.A. Topf & Söhne Erfurt 95

Kurt Prüfers opsigelse, 28. februar 1941:
Kurt Prüfers anmodning om en lønforhøjelse, 15. november 1942:
Thüringens Landsarkiv i Weimar,
Firmaet J.A. Topf & Söhne Erfurt 14

Ud over disse kilder bliver citeret fra følgende bøger i udstillingen:
Citat af Jaacov Gabai i:

Gideon Greif, »Vi græd uden tårer...«.
Øjenvidneberetninger fra de jødiske »Specialenheder« i Auschwitz,
Köln 1995

Citater fra Specialenhedens hemmelige optegnelser:
Erik Friedler, Barbara Siebert, Andreas Kilian,
Vidner fra dødszonerne. Den jødiske Specialenhed i Auschwitz,
Lüneburg 2002

Klofon

Forschungs- und Ausstellungsprojekt

Techniker der »Endlösung«

Topf & Söhne – Die Ofenbauer von Auschwitz

bei der Stiftung Gedenkstätten Buchenwald und Mittelbau-Dora

Januar 2002 bis September 2005

www.topfundsoehne.de

Projektleder	Prof. dr. Volkhard Knigge
Bearbejdning af forskningsprojektet	Dr. Annegret Schüle
Udstillingens kurator	Rikola-Gunnar Lüttgenau
Udstillingens videnskabelige medarbejdere	Dr. Annegret Schüle Friedemann Rincke Wolfgang Röhl Johanna Wensch
Øvrig research	Dr. Valery Brun-Zechowoj, Moskva Philipp Neumann, Buchenwald Zofia Woycicka, Warszawa
Praktikant	Rainer Borsdorf
Pressearbejde	Immanuel Baumann
Økonomisk forvaltning	Antje Hitzschke
Videnskabeligt tilsyn	Bestyrelsen for Buchenwald und Mittelbau-Doras Mindefond: Prof. dr. Bernd Bonwetsch Prof. dr. Wlodzimierz Borodziej Prof. dr. Rainer Eisfeld Prof. dr. Norbert Frei Dr. Josef Henke Prof. dr. Detlef Hoffmann Dr. Renate Müller-Krumbach Prof. dr. Lutz Niethammer Prof. dr. Irina Scherbakowa Prof. dr. Hermann Weber Prof. dr. Bernd Weisbrod Prof. dr. Wolfgang Wippermann
Rådgivning	Prof. dr. Ulrich Borsdorf Prof. dr. Gottfried Korff Dr. Salomon Korn
Udstillingens udformning	Hans Dieter Schaal, Attenweiler Assistance Melanie Brugger Armin Teufel
Udstillingens grafik og design af katalog	Luisa Händle Berthold Weidner, Stuttgart
Udstillingens opførelse	AMF Theaterbauten, Erdmannhausen
Grafik	Eicher Werkstätten, Kernen-Rommelshausen
Lyddesign	Jan Hendrik Brüggemeier Ludger Hennig, Weimar

Fortællere	Howard Atkinson Bernd Lange Daniel Thompson Jürg Wisbach, Weimar
Oplæsning	Dr. Tom Wolf, Berlin
Dansk tekst	Jens Bjerring-Hansen
Oversættelse af sovjetiske dokumenter	Dr. Natalja Jeske, Rostock
Webdesign	werkraum.media, Weimar
Tak for råd og hjælp til	Prof. Michael Thad Allen, New London (USA) Antje Bauer, Erfurt Harald Baum, Erfurt Udo Braun, Erfurt Rüdiger Bender, Erfurt Katja de Braganca, Bonn Julika Bürgin, Erfurt Urszula Czerska, Mannheim Rolf Decker, Stuttgart Hardy Eidam, Erfurt Dr. Norbert Fischer, Hanstedt/Nordheide Prof. Gerald Fleming, London Dr. Jan Foitzik, Berlin Katharina Forycki, Görlitz Herbert Frank, Erfurt Dr. Gideon Greif, Jerusalem Gitta Günther, Weimar Gert Gutberlet, Erfurt Iwan Hanjutschenko, Kiev Christoph Heckel, Weimar Peter Hillebrand, Berlin Prof. Winfried Himmer, Dresden Ronald Hirte, Weimar Ron Kärner, Dresden Andreas M. Kilian, Frankfurt a. M. Mike Krämer, Dresden Gabriele Krynitzki, Weimar Cilly Kugelmann, Berlin Prof. dr. Alf Lüdtke, Erfurt Hanno Müller, Erfurt Mag. Krystyna Oleksy, Oświęcim Dr. Bertrand Perz, Wien Prof. Robert Jan van Pelt, Waterloo (Canada) Dr. Bernhard Post, Weimar Jean-Claude Pressac (†) Benjamin Puch, Weimar Horst Scharnweber (†) Carsten Schneider, Erfurt Norbert Schneider, Erfurt Eckart Schörle, Erfurt Markus Seidensticker, Weimar Jörg Skriebeleit, Weiden Dr. Harry Stein, Weimar Hartmut Topf, Berlin Dr. Margit Weber, München

Kontakt Gedenkstätte Buchenwald
99427 Weimar-Buchenwald, Germany
T +49 (0) 3643 430-0, Fax +49 (0) 3643 430-100
buchenwald@buchenwald.de
www.buchenwald.de

Presse Imanuel Baumann
T +49 (0) 3643 430-156
ibaumann@buchenwald.de

70
Et blik ind i udstillingen
på Det jødiske Museum
i Berlin, juni 2005